

A SZEGEDI NAGYTÁJ HELYSÉGEI

Az alábbiakban abc-rendben, lexikális rövidséggel jellemezzük ama településeket, amelyeket a legutolsó két század folyamán egészében vagy részben a szegedi magyarság alapított, illetőleg népesített be. A gányófaluk mellett felsoroljuk az új tanyaközségeket, továbbá azokat a nem szegedi, sőt idegen gyökérzetű falukat is, ahova népünk kisebb-nagyobb számmal, de mégsem szórványosan betelepült.

Ezekben a tömör összefoglalásokban távolról sem törekedhetünk teljességre. Csupán a legszükségesebb adatok kiemelésére, legsajátosabb népéleti mozzanatok előadására, jóformán csak tájékoztatásra szorítkozunk. Több helyen szándékunk ellenére nem fordulhattunk meg. Ezeknél csupán a szűkös irodalmi utalásokat foglaltuk össze, amelyek természetesen a további kutatás teendőire is figyelmeztetnek.

A szegedi nagytájnak e helyiségeiben eddig összehordott, illetőleg a tőlünk gyűjtött népéleti anyagra, sajátosságaira és itt az alábbiakban tehát csak a legrövidebben utalunk, mert részletes földolgozásukra, összegezésükre a hely és a forrás megnevezésével az egyes fejezetekben úgyszólván sor kerül.

Elmondhatjuk, hogy a szegedi nagytájon belül is mindegyik település miniatűr néprajzi egység. A hagyományörzés foka, a másajkúakkal való együttélés, más magyar tájakról jött szórványokkal való keveredés, a földrajzi helyzet és társadalmi fejlődés a kutatás számára tanulságos színeződéseket hozott létre. Az ő-ző tájszólás, a katolikus gyökérzetű szellemi hagyomány és tárgyi világ találó egyezése, a családi kapcsolatok eleveensége, származásuk tudata mégis virtuális szegedi egységbe foglalja valamennyiüket.

Nyomatékkal föl kell vetnünk itt is az interetnikus kapcsolatok kérdését, mint e monografikus, tudatosan szegedi jellegekre koncentrált munkánk után következő legfontosabb kutatási feladatot.

A felsorolt helységek legnagyobb része kiszakadt az anyaváros közvetlen hatásköréből, közösségéből, és sokszor más néprajzi tájegységbe épült bele, sőt más államokhoz tartozik. Ez a szegedi ősoktól örökölt hagyományvilágnak sajátos helyi színeződésével járt együtt.

A délvidéki gányófalukban jelentkeznek a szerb, bunyevác, román, német, bolgár interetnikus kapcsolatok, Békésben pedig a szlovák kölcsönhatás kérdése. Ehhez hozzávehetjük, hogy terjeszkedő homoki népünk is már találkozott és keveredik Halas és Kecskemét sokban egyező, de mégis más jellegeket tükröző hagyományaival. Makóval főleg a gazdasági népelet terén van sok érintkezésünk. Vásárhelynek, egyik legzártabb alföldi városeyéniségünknek népélete Kiss Lajos, Halasénak pedig Nagy-Czirok László érdeméből már az összehasonlító Szeged-kutatás rendelkezésére áll.

A helységeket nem hivatalos, hanem népi nevükön állítottuk rendbe. Az eltéréseket itt előre felsoroljuk:

Alsóittebe l. Ittebe.
Aracs l. Vrányova.
Béb l. Óbéba.
Békéssámsón l. Sámson.
Bikács l. Beodra.
Biodra l. Beodra.
Borosta l. Kelebia.
Csanádapáca l. Apáca.
Csákova l. Csák.
Csengele l. Csöngöle.
Dohányoskigyós l. Újkigyós.
Egyházaskér l. Verbica.
Eresztő l. Zsana.
Feketető l. Cernabara.
Felsőmuzslya l. Muzslya.
Felsőterézhalom l. Illancs.
Hodics l. Jázova.
Kanizsamonostor l. Monostor.
Kéleshalom l. Illancs.
Keresztúrpuszta l. Köröszös.
Kiskunhalas l. Halas
Kiskundorozsma l. Dorozsma
Kiskunmajsza l. Majsza.
Köröszös l. Keresztes.
Lévés l. Dombegyház.

Livius mezeje l. Dombegyház.
Lőrincfalva l. Terján.
Magyarittebe l. Ittebe.
Magyarmajdán l. Majdán
Magyarpadé l. Padé.
Magyarszaján l. Szaján.
Morminc l. Zichyfalva.
Nagyiratos l. Kisiratos.
Négyestelep l. Kisszállás.
Ókigyós l. Újkigyós.
Ópusztaszer l. Sövényháza.
Pusztamérgecs l. Mérgecs.
Pusztaszer l. Sövényháza.
Szabadkigyós l. Újkigyós.
Szentgyörgy l. Bégaszentgyörgy.
Szentivánsziget l. Ószentiván.
Szerbkeresztúr l. Ókeresztúr.
Szöllősudvarnok l. Udvarnok.
Temesrékás l. Rékás.
Temesség l. Ság.
Tiszasziget l. Ószentiván.
Torontálújfalú l. Újfalú.
Törzsudvarnok l. Udvarnok.
Vitéztelep l. Kisszállás.
Újhely l. Sasülés.

Újkanizsa l. Törökkanizsa.

A helységek ismertetése

AKÁCS egykori kertészközség, ma a bánati Beodrához tartozó majorság, illetőleg tanyavilág. A név *Akacs* alakban is járja.

Faluként már az Árpád-korban virágzik. Föltétlenül innen származik az 1522. évi tizedjegyzék *Akácsy*-családja. A hódoltság idején sem néptelenedik el. A Tisza több hajdani mellékága között feküdt, a nép a szigeteken pákászéletet folytatott. A török adószedő évente egyszer csónakon kereste föl.

A falucskát vad függetlenségi hajlandóságai, szegénylegényei miatt a környék népe tréfásan *Akács vármegye* néven emlegette. A hatóság ezt nem tűrhette, és a közbiztonság érdekében lakóit a XVIII. század első felében Beodrára telepítette át.¹

Karácsonyi Bogdán földesúr 1816/17-ben szegedi szerződéses dohánykertészekkel népesítette be Akácsot, amely 1891-ben föllozlott. A mintegy 450 lelket számláló lakosság házait szétszedve *Felsőmuzslya* kincstári pusztára költözött át, és ott kezdett sok más szegedi eredetű sorstársával új életet.

Akács régi határrészei: *Pusztá, Óbege, Pásztorház, Baromkút, Delecsér*.²

Dömötör Ákos Berze Nagy János hagyatékában Kálmány Lajosnak egy kallódó, Akácson följegyzett kéziratára bukkant,³ amelynek szövegét bizonyára valami vőfélyes ember ajkáról jegyezte le, föltétlenül még a falu szétverése előtt.

¹ Szentkláray J., Plébániák 348.

² BorCsan. II. 9.

³ *Dömötör Á.*, Csúfolódó vers Kálmány Lajos gyűjtéséből. MFMÉ 1972—73/1 185.

A rigmusolás epigrammaszerű tömörséggel, nyelvi erővel örökít meg „egyszeri” eseteket, amelyek a falu emberi konvencióitól valamiképpen eltértek és így tréfálkozó közbeszédre adtak alkalmat:

*Bottal őrzik a répát Terhös Gyuráéknál,
Válogatik a nadrágot Juhász Tóniéknál,
Sütik-főzik a lepényt Kertész Jánoséknál,
Beállott már a banda Budai Bandinál.*

*Nevelik a szőke lányt Budai Gyuránál,
Ústbe főzik — a Budai Mátyásnál,
Kipányválták a — Bērētká Jánosnál,
Számbavették a tököt Szabó Pistáéknál.*

*Mindön éjben új lakása van a Nagy Andrásnak,
Szalonnabűrbű van a kerítés Prágai Istvánnak,
Möghagyták már a — Jójárt Istványék,
Kicsi húzi a nagyot Varga Jóskaéknál.*

*Mögván a nagy komaság Szalócza Andrásnál,
Beállott már a céció a Kis Zsandáéknál,
Élopták a sok dohánt Török Paliéknál.
Pödörgetik a bajuszt Takács Gyuráéknál.*

*Éloptak hat ürübürt Takács Pistáéknál,
Kiokádták a szín bort Lénárt Pistáéknál.
Elmúlt a nagy mézezés Lakatos Albértnál,
Sindölyözik a putrit Lakatos Pistánál.*

*Mögütötték a böggöt Horváth Jánoséknál,
Főkerült az új törvény Kardos Jánoséknál,
Befogták a hat tinót Csillag Jóskaéknál,
Lévágták a szép tinót Magosi Ferencnél.*

Sajnos, Kálmány nem örökítette meg e szentenciák eseményhátterét. A felsorolt nevek közül biztosan Szegedre mutatnak a *Terhös*, *Budai*, *Prágai*, *Jójárt*, *Török*, *Lakatos*, *Csillag*, de nyilván még több is. A *Bērētká*-család csókai eredetű.

Ilyen kiszerkesztések egyébként — mint majd meglátjuk — még Sövényházán és Kömpöcön is járják, de a szegedi tájon máshol sem lehettek ismeretlenek.

*

ALBERTFALVA az északi Bajzáth-uradalom pakáci pusztáján, a középkori *Pakasz* falu helyén szegedi törzsokból telepített (1819) dohánykertész magyar falu, amely azonban földesúri huzavonák miatt már 1825-ben fölloszlott. A nép visszaköltözött Magyarcernyára és Tordára, ahonnan idejött. „A pakáci sörháztól — írja⁴ Szentkláray Jenő — Varjas felé vezető út jobbján, hol a temetőjük volt, néhány korhadtsírkereszt látható még és figyelmezteti az utast az egykori Albertfalvára és arra a lelketlenségre, ahogyan a szegény magyar néppel elbántak, mely a saját hazájában még keserves munkája után sem boldogulhatott, míg az idegen jövevények dúslakodnak a nemzet gyonyóának áldásaiban.”

*

⁴ Szentkláray 379.

ALGYÓ. Régi, népünk ajkán ma is élő nevén *Győ* falu⁵, a Várostólészakra a Tisza jobb partján, mintegy kétóra járásra fekszik. Tőle északra található *Felgyő* puszta, illetőleg tanyaközség, ami az előtaggal való megkülönböztetést magyarázza. A név melléknévi alakja *gyevi*: gyevi embör, gyeviek.

Németh Gyula mutat rá, hogy a *győ* bolgártörök méltóságnév, és a *Géza*, helyesen *Gyécse* magyar királynév szócsaládjába tartozik. Ez egyébként is biztossá teszi, hogy valamikor a királyi családé volt. Hercegi birtokként (villa Geu) adományozza 1108 után Álmos herceg a dömösi prépostságnak 63 szolgával, mindegyiket a saját földjével. Györffy György után tudjuk,⁶ hogy a gyevi szolgák a tápaiakkal és csákányiakkal a prépostság ötödik kenyéradó háznagyságába tartoztak. A dömösi alapítólevél nevüket is felsorolja, de a névtudományi kutatás érdemlegesen még nem foglalkozott velük. Pontosan felsorolt szolgáltatásaikból kitűnik, hogy már szántottak, vetettek, búzát termeltek, továbbá juhaik voltak, és sört, mézből márcot is főztek. Adóztak sóval, lúddal, tyúkkal is. A falu ősi halászatáról más vonatkozásban, nagyobb összefüggésben szólunk bővebben.

A váci egyházmegye számontart egy ismeretlen fekvésű, *Albey* alakban lejegyzett középkori premontrei monostort. Egyáltalán nem valószínűtlen az a föltételezés, amely Algyőn keresi. Ez természetesen csak újabb adatokkal, ásatással lehetne igazolható. Mai, XVIII. században épült barokk templomának gótikus tornya még a középkorból maradt meg.

Algyő későbbi középkori múltjáról igen keveset tudunk. Nemes családok birtokolták, felsorolásukat azonban itt nem tartjuk szükségesnek.

Nagyértékű az a névsor, amelyet Káldy-Nagy Gyula török forrásokból tett közzé, és Algyő, törökül: *Gyeve* adózóit sorolja föl 1550-, 1585- és 1670-ből. A listákból kitűnik, hogy Algyő nyilván vízvidéki helyzete miatt a hódoltság alatt végig lakott hely maradt, és mindig magyarok éltek benne. Föltételezhetően a szegedi tájon, részben Algyőn máig virágzó, jellegzetesebb nevű *Lázár*, *Dékány*, *Csonka*, *Fodor*, *Csikos*, *Bánfi*, *Daka*, *Karácsonyi*, *Szél*, *Faragó* családok őseiket tisztelhetik a névsorok hasonló nevű adózóiban. Az adópénz mellett főleg gabonát, vajat, kendert szolgáltatnak a töröknek.

Nyilvánvaló, hogy a víziélet: halászat, pákászkodás, szállítás is virágzott. Erről azonban közvetlen adataink nincsenek. Valószínű, hogy a gyevi rév már ezekben a századokban is működött.

A falu népe majd három évszázadon át az alsóvárosi klostrom szerzeteseinek lelki gondozása alatt állott, és szoros rokonsági, vérségi, hagyománybeli kapcsolatokba került főleg Tápié és Felsőváros népével.

A hódoltság után a Harruckern család nyerte birtokadományul, később pedig leányági örökösödés útján *Mindszent-algyői hitbizomány* néven Erdődy Kristófé lett⁷. Zálogjogon tőle bérelte 1769–1775 között Szeged városa. Ebben az időben a dohánykertészet itt is fölvirágzott. A falu, illetőleg uradalom később (1804) a Pallavicini család kezébe került, amely itt kastélyt is építtetett. Ezt azonban később lebontották.

Algyő a múlt században az árvíztől sokat szenvedett. Az 1879. évi nagyvíz után az őrgrof a falut az újonnan alapított Sándorfalvára próbálta áttelepíteni, de a nép jórésze lassan visszaszállingózott régi lakhelyére. A feliratkozott 588 gyevi család közül csak 74 maradt az új községben.

⁵ Inczeffi G., Csongrád megye nyugati részének földrajzi nevei. 7.

⁶ Györffy Gy., I, 895.

⁷ Zsilinszky M., Csongrád megye. II, 133.

Algyő egészen 1945-ig az uradalomtól, illetőleg bérlők kegyeitől függő szegény-paraszt falu. Jelentős volt a kubikos és napszámos rétege. Az ősi foglalkozási hagyományokat máig őrzik a halászhalkák és kosárfűzők.

A ma élő legjellegzetesebb gyevi családnevek:

Ambrus, Annus, Bába, Bakos, Balázs, Bali, Bálint, Bánfi, Barát, Bartók, Bárdos, Bárkányi, Belovai, Biczók, Bitó, Bodó, Bordás, Boros, Bozóki, Börcsök, Böröcz, Búza, Czirok, Csák, Csányi, Csordás, Csukonyi, Dohár, Domonkos, Epörjesi, Faragó, Fazekas, Gércső, Goda, Gyömbér, Györfi, Hódi, Kabók, Kószó, Kun-Szabó, Laczi, Lantos, Lele, Makra, Molnár, Muladi, Nyári, Papdi, Pataki, Pósa, Rovó, Salamon, Siha, Süli, Szanka, Szél, Szénási, Táborosi, Török, Urbán, Vas, Vidács, Zakar, Zombori.

Dűlőnevei főleg Belovai Sándor és Inczei Géza összeállítása nyomán: *Úsztató, Darabrét, Torzshát, Kosdisarok, Sulyomoslapos, Nagysulyomos, Dögaj, Nagyszűnyog, Nagyaktó, Nagyalé, Újerdőajla, Szárazhát, Szénáság, Kendörös, Kisfenék, Nácsér, Pepenyér, Kisitató, Szomolyahát, Nagyvártó, Fark, Epörjes.*

Algyő életében forradalmi változással jár az olajmezők feltárása,⁸ majd a falunak Szeged városával való egyesítése (1973). Ez a népesség páratlan növekedésével, cseréjével és egészen új életforma vállalásával jár együtt. Ennek jellemzésére természetesen nem válakozhatunk, a szociológia illetékes rá.

Algyő fia *Süli András* (1896—1969), a legnagyobb magyar naiv festők egyike.⁹ Apja Sándor, édesanyja Csizmadia Rozália. Volt két lánytestvére is. Szülőfalujában járt iskolába. Fehér Ignác volt a tanítója, aki fölfigyelt ugyan kiváló rajzbeli ügyességére, de mégsem törődött vele. Kitűnően végezte a hat elemi osztályt, majd hároméves vasárnapi iskolát, utána pedig szegényparaszt szüleivel dolgozott együtt.

Ezredkürtösként vett részt az első világháborúban. Orosz fogságba esett, de onnan ötdíjmagával egy zsidó parasztgazda segítségével hazaszökött. Majd Algyőn kis földjükből élt, napszámba is eljárt. Otthonülő ember volt, különösen meséskönyveket szeretett olvasni, amikor ideje volt rá. Édesapja is mesélt neki gyermekkorában, hogy miről, arra már nem emlékezett.

A húszas években magától kezdett festeni. Senki nem tanította. A falubeli értelmiség biztatta ugyan, de meg is mosolyogta. Komolyan senki se támogatta.

Leginkább este és télidőben festett, vasárnap azonban sohasem dolgozott. Eljárt a templomba, majd csöndben ünnepelt. A keretre húzott vásznat vízszintesen az asztalra borította, ceruzával leheletszerű vázlatot készített, utána pedig mindig olajfestéket vett elő.

Nem emlékezett már pontosan, ki volt az, aki fölfigyelt rá. Bizonyos annyi, hogy B. J. budapesti hírlapíró, aki a magyar naiv művészekkel először kezdett nem föltétlenül eszményi megfontolásokból foglalkozni, őt is fölkereste. Benedek Péterrel és másokkal egyetemben Süli képeiből is kiállítást rendezett. Utána szigorúan megparancsolta a világi dolgokban teljesen tájékozatlan festőnek, hogy csak neki dolgozzék. Így szinte minden képe hozzá került, ő eladogatta őket, de Süli sohasem kapott tőle egy garast sem. A hitegetésekre 1940 táján jött rá, ettől kezdve többé nem fogott ecsetet a kezébe. Hallgatásához magánéletének nagy megpróbáltatásai is hozzájárultak. Élete utolsó éveiben gyermektegyűl megőrzött hitében talált némi megnyugvást. A nagyon megkésett elismerést szinte gyanakvással fogadta.

⁸ *Mocsár G.*, *Égő arany*. Bp. 1970.

⁹ Süli Andrást 1937-ben ismertük meg. Rövid jellemzésünk az ő személyes előadásán épült föl. — Már azt hittük, hogy nem is él, amikor Moldován Domonkos 1965-ben olyan tragikus körülmények között bukkant rá, amelyek szinte elképzelhetetlenek. Vö. még *Kulka E.*, *Siker Európában* — alkalmi munkák Szegeden. Délm. 1967, 270. sz.; *Kóródi J.*, *Egy parasztfestő sorsa*. Képes Újság 1970, 27. sz.

APÁCA, hivatalos nevén *Csanádapáca* faluként a XV. század folyamán bukkan föl, és hol Békéshez, hol pedig Csanádhhoz tartozott, most Békéshez. Kiterjedése 1960-ban 8918 katasztrális hold, lélekszáma 4311. Ennek mintegy háromnegyed része szegedi sarjadék.

Nevét általában úgy magyarázzák, hogy apácák birtoka volt. Ezt megerősíteni látszanék a határban elterülő földrészeknek középkori *Apácaegyháza*, *Apácaakuta*, *Apácateleke* megnevezése is. Hallottunk olyan magyarázatot is, hogy a falu neve az *abbatia* „apátság” elmagyarosodott alakja. Sajnos, a két tetszetős névelemzésnek az a bökkenője, hogy okleveles bizonyítékok hiányában a falu alapítását és első középkori virágzását nem tudjuk valamelyik apácakolostorhoz, illetőleg monasztikus apátsághoz kötni. A XV. században már világi birtokosoké.

A helybeli népi névmagyarázat a falu nevét különben szintén az apácák világával hozza kapcsolatba. Gyönyörű, egyes mozzanatokban a *Júlia szép leány* balladájára emlékeztető mondájuk szerint valamikor volt a faluban egy libapásztor lány, akinek egyszer megjelent az égen egy szarvas. Egy szál gyertya égett a homlokán. A lány hazamenve, kérte az édesanyját, hogy beállhasson a fehér apácák közé. Az anyja nem engedte. Megint megjelent neki a szarvas: deres volt a szarva, kettős lánggal égett a gyertya a homlokán. Megint csak mondta a lány, hogy elmegy a fehér apácákhoz, a klostomba. Most sem engedték. Harmadszor is megjelent a szarvas. A gyertyájának ekkor már hármás lángja volt. A lány most már azt mondta, hogy meghal, ha nem engedik. Nem engedték.

Kiment a mezőre, lefeküdt egy almafa alá. Fehér ruha volt rajta, mirtuszba font menyasszonykoszorú a fején. Összetette a kezét és meghalt. Ebben a pillanatban megmozdult a világ, földrengés támadt és eltemette az egész falut. Csak a klostrom maradt meg, meg a templom. Ezeket azután a török pusztította el. A lányt később megtalálták fehér apácaruhában. Biztosan ő volt, mert a menyasszonyi fátyol volt a szemfödele, almavirág a koszorúja. Karácsony éjszakáján még most is megszólal a klostrom földbe sülyedt harangja.

Eddig a monda. Megemlítjük még, hogy Szentkláray Jenő a falu nevét az *abaza* nevezetű, török fajtájú néptöréddel hozza kapcsolatba¹⁰, amely a honfoglalás idején telepedett meg, más rokon törzsekkel, így a kabarokkal, kazárokkal együtt mai hazánkban. A föltevés érdekes, de adatok híján annál nem több.

A falu a török hódoltság idején elenyészik és pusztasággá válik. A felszabadulás után kincstári birtok lett belőle, a királyi kamara kezelte. A XVIII. század folyamán III. Károly és Mária Terézia idejében szamosújvári, erzsébetvárosi, gyergyószentmiklósi örmény marhakereskedők bérelték, akik az Erdélyből, Moldvából, Havasalföldről hajtott sovány jószágot, főleg marhát örmény megbízottjaik fölügyelete alatt itt hízlaltatták föl, és úgy indították útnak Bécs felé. A múlt század legelején hasonló céllal Hengelmüller Mihály bécsi mészáros bérelte, aki azonban már fölismerte a mezőgazdasági konjunktúrát is, főleg a dohánytermesztés fokozódó jelentőségét. Megalapítja tehát a mai községet (1821).¹¹

Lakosai, a korábban alapított Újkígyós közvetítésével jórészt a szegedi táj szét-szóródott dohánykertész népéből tevődtek össze:

Bánfi, Bozó, Csikos, Csipák, Csókási, Csonka, Csóti, Domonkos, Farkas, Ferenczi, Géra, Halál, Jójárt, Kakuzsi, Kormányos, Masa, Márton, Miklós, Molnár, Nyári, Palatinus, Palotás, Sípos, Szabó, Szeri, Szél, Tóth, Ürmös, Varga, Vétró, Zsótér.

¹⁰ Szentkláray 216. Vö. még BorCsan. II, 14; A falu történetéről újabban Miklya J., Csanádapáca. Csanádapáca 1962. A munka néprajzi része igen hiányos.

¹¹ Csernovics D. 122.

Szórványosan még hevesi gányók is települtek közéjük. Ilyen a jeles *Annus, Náfrádi, Pacsika* család.

Apáca később a kamara kezelésébe ment át és vele kötött feleskertészeti szerződést (1843).¹² Dohánytermésüket az első időkben Koppéli Fülöp szegedi származású nagykereskedőnek adták el. Mindszentig, a tiszai rakodásig kocsi hátán nekik kellett elszállítaniok.

Szerződéses viszonyban lévén, a 48-as jobbágyszabadító törvényeket rájuk sem alkalmazták. Már késő volt, amikor Kossuth Lajos hozzájuk intézett levelében (1849. július 5.) megígérte¹³ ugyan sérelmük orvoslását, törvényben való elrendezését, de erre már nem kerülhetett sor.

A nyolcvanas években, amikor a kamarai kötelezettségek megváltására, továbbá később a helybeli úri birtokok felparcellázására került sor¹⁴, számos jómódú evangélikus orosházi gazda elvásárolta előlük a földek jó részét. Mindenesetre ők teszik általánossá Apácán a mondernebb gazdálkodást. A bennszülött *gányók* és az orosházi eredetű *pugrisok* között az első időkben nagy volt a feszültség, amely a fiatalság között sokszor fajult véres verekedéssé.

Apáca határrészei: *Kistag, Nagytág, Vadkert, Méhes, Csete, Gërla, Farkasnyom, Kígyós, Farkasfő, Göbőhajtó, Kökényfasor, Orosházikertláb, Vércseláb, Gémös, Sárrét, Apáti, Tatársánc, Görbed, Kincses, Simaiföld, Simairáta* (az egykori úri birtokos Simay család után), *Újhelyirész, Székács, Nájmont* (bérlők nevei után), *Vil-mamajor*. Pesty Frigyes helységnévtárában előfordul még *Mazula, Acát, Lázár, Temető, Herés, Pap, Szenes, Zsályás, Árva* dülő. A falu betelepült részének *Nagy-apáca*, sokáig különálló kisebb részének *Kisapáca* a neve.

1838-ban Gajdos Sebestyén alsóvárosi barát személyében kapott papot. Később is voltak szegedi származású papjai. Sokáig csak nádfüdöles lakóházakból átalakított temploma volt. Mai egyházukat (1859) Molnár (Müller) Pál szegedi mérnök tervezte. Szentélyében föltűnő Illés prófétának, a szegedi dohánykertészek patrónusának hatalmas freskóalakja.

Kálmány Lajos a hetvenes években káplánként működött és nagy értékű folklóranyagot gyűjtött¹⁵ a faluban.

*

ÁSOTTHALOM, 1883—1945 között *Királyhalom* a szegedi határ délnyugati szélén 1950-ben önállósult tanyaközség.¹⁶ A név első levéltári említése 1760: *Ásott halom*. Nevét a néphagyomány szerint kincskeresők után kapta.

Ásotthalom — itt is a múlt század első felében az erdőmesterek számára épített és máig álló *Várostanya, Város tanyája* — annak a hatalmas alsótanyai erdőövezetnek középpontja, amelyet Szeged városa a múlt század elején Vedres István kezdeményezésére Átokházán, Engi homokján és Ásotthalmon telepített, majd állami kezelésben Kiss Ferenc, az *erdők atyja* fejlesztett tovább¹⁷. Az itt bontakozó homoki erdőkultúra más alföldi városoknak is mintaképül szolgál. Sok hazai és külföldi szakember is tanulmányozta és mindig elismeréssel emlékezett meg róla.

¹² Miklya 24.

¹³ Miklya 32.

¹⁴ Miklya 58.

¹⁵ Főleg Koszorúk II. Passim.

¹⁶ Igen hasznos, néprajzi vonatkozásokban gazdag monográfiája Juhász A.—Szécsy Gy., Átokházától Ásotthalomig. Ásotthalom 1970. Különösen értékes a pásztorkodásról és építkezéssről szóló fejezet. [Továbbiakban: Átokházától ...]

¹⁷ Kiss F., Szeged erdőszete.

1883-ban, Szeged rekonstrukciójának ünnepén Ferenc József tanyavilágunkba, Ásotthalomra, pontosabban, Alsóásotthalomra is ellátogatott. Kíséretében volt Jókai Mór is. Rengeteg nép várta, amelyet azután tizenkét juhász főztjével: szabad-tűzön, szolga-fára akasztott bográcsokban készült birkapaprikással vendégelt meg. A látogatásról fennmaradt mondai hagyományokat más összefüggésekben adjuk elő. A hely a királylátogatás emlékezetére kapta a *Királyhalom* nevet, amely azonban nem tudott általánossá válni.

Egyidejűleg a király avatta föl az újonnan megnyitott erdőőri szakiskolát is¹⁸, amelynek létesítését Tisza Lajos királyi biztos kezdeményezte. Annyira szíven viselte az ügyet, hogy minden héten kilovagolt a Városból az iskola építésének, majd elindulásának ellenőrzésére. Az út oda-vissza 65 km.

1885-ben a Város minden erdőségét állami kezelésbe adta. Ekkor államosították a királyhalmi szakiskolát is, amely azóta országos hírnévre tett szert. Nem örülünk, hogy gazdag szakmúzeumának legértékesebb tárgyai legújabbban a Mezőgazdasági Múzeumba kerültek.

A mai Ásotthalom község területe 1960-ban 21 332 hold, lélekszáma 6542. Megnevezett részei: *Alsóásotthalom*, *Fölsőásotthalom*, *Belsőásotthalom*. Jó részében hozzátartozik *Átokháza*. Részai: *Alsóátokháza*, *Fölsőátokháza*, *Öregátokháza*. Ez utóbbi örökföld volt. A szó eredetének mondai, de találó magyarázata Ferenczi János följegyzésében: „Átokháza, másképpen *Szatyorlak*. Hogy a szabadkaiaknak a szegedi határba való becsapásait megakadályozza a Város, e futóhomokot kiosztotta tanyaföldnek, és mivel több évig nem termett semmi, azért nevezték el az ottlakók *Átokházának*”.

Tömörkény vallomása¹⁹ szerint „valaha ottan tanyaverések történtek, de amely nép csak odament lakni, mind elpusztult vagyonában, egészségében, életében. Így maradt volna azután a pusztta, és akkor kapta a nevét az átokról, amely rajta fekszik.” Kétségtelen, hogy az itteni bérlők nyomorúsága a két világháború között az ország közvéleményét is foglalkoztatta.

Az *Átokháza* név vitathatatlanul még középkori, éspedig kun személynevet őrzött meg²⁰.

A *Líger* nevezetű rész a *Rieger* (Rieger-Szabó) család nevét őrzi, amely a múlt század első felében a Városban vendégfogadós és mészáros, itt pedig hatalmas marhalegelői voltak.

Egyéb részei az erdősített *Engi homokja*, *Engihomok*, *Bilisics*, *Bilisicserdő*, (Belosevics hajdani szabadkai bunyevác bérlő után kapta nevét), *Dobóerdő* (az alsóvárosi eredetű Dobó család után), *Bokorerdő* (a városi Bokor-polgárcsalád után), *Pálinkás-erdő* (családnevi eredetű), *Rívóerdő*, röviden *Rívó* (eredete ismeretlen), *Süvegbokor*, másként *Süvegbukros*, *Süvegerdő* (a Süveg család szállása, majd tanyája után) és még több más, inkább hivatalnokoktól elnevezett erdőrész.

Az ásotthalmi erdőben, a bajai út közelében áll *Rúzsza Sándor fája*, röviden *Rúzsafa*: száz évesnél idősebb szürkenyár. Az a hiedelem róla, hogy a betyárvilágban Rúzsza Sándorék erre a fára aggatott, vésett titkos jelekkel tájékoztattak egymást.

A jámbor lelkek a Pálinkás-erdő egyik fájának hegyében a múlt század végén Szűz Máriát vélték megjelenni. Erről a látomásról — amelyet más helyen méltatunk — Tömörkény is megemlékezik²¹.

¹⁸ *Átokházától ...* 25.

¹⁹ *Tömörkény I.*, Célserű szegény emberek 109.

²⁰ *Melich J.*, *Átokháza*. MNy. 1933, 89.

²¹ *Tömörkény I.*, Gerendás szobákból 213.

Máshol szólunk a *Tálasné-kápolna* romantikus történetéről.

A mai Ásotthalom nem erdősített, jelentős része a múlt század második felében még *járás* volt, jószág legelt rajta. Örökföldek, högyek alig akadtak. A múlt század végén keletkező ásoththalmi bérföldes tanyavilág jellegzetes települési formája a *tanyasor*. Ilyenek: *Tücsörsor, Nyögisor, Kutyabontsor, Kissor, Cziroksor, Csehórsor, Mityóksor, Pappsor, Szücssor, Vérsor, Balogsor, Irodasor*, amelyek egyenes dűlőutak mentén, szinte utcaszerűen következnek egymásután. Legnagyobb részük családnévi eredetű, de egy-két tréfás rögtönzés is akad közöttük. E terület benépesedése aránylag későn és városi bérföldeken történt. Mérnöki, tehát racionális megfontolások nyomán, a célszerű közlekedés érdekében alakult ki ez az alaprajzi kép, amely csak az utóbbi évtizedekben, a régi tanyatelkek megosztásával és új házak építésével bomlott kissé meg. A települések szabályos rendje, így tehát követte a belső tanyák lazább, kötetlenebb formáit, individuális hagyományait: osztozkodás után mindenki a maga birtokrészére épített.

A földrajzi neveket Inczei Géza gyűjtötte össze²².

Ásotthalom népe túlnyomóan alsóvárosi eredetű, amely azonban nem közvetlenül, hanem mintegy három nemzedék folytonos tanyai migrációja során települt ide. Erről máshol bővebben is szólunk. A törzsökös családokat az ásoththalmi római katolikus egyház anyakönyve nyomán soroljuk itt föl:

Ábrahám, Ábrahám-Fürűs, Apró, Árokszállási, Babarcsi, Bacsó, Bálint, Báló, Balogh, Bán, Bánóczki, Bénák, Bérkő, Berta, Biró, Bite, Bodó, Borbás, Bozóki, Bozsó, Börscsök, Czondör (bunyevác eredetű: Szekenderovics), *Csányi, Császár, Cséhók, Csillag, Csipak, Csíszár, Csordás, Csóré, Csőke, Csúcs, Daka, Dének, Dobák* (Horgos), *Dobó, Dóczi, Dohány, Dörmő, Dudás* (Dorozsma), *Dücső, Eleven* (Bácska), *Eke, Engi, Ézsás* (Dorozsma), *Farkas-Csamangó, Fátyol* (Vásárhely), *Fehér, Fekete, Fodor, Fogas, Földi, Frank, Gajdács, Galgóczi, Gardi, Gábor, Gárgyán, Géra, Gergus, Granyák, Gucci, Halász, Herédi* (Horgos), *Hebők, Hegedűs, Hevesi, Hódi, Horváth, Huszta, Iliá* (Tápe), *Illés, Ilovai, Jaksa, Jakus, Jójárt, Juhász, Kalmár, Katona, Kazi, Kádár, Kása, Kátai, Kiri, Kisguczi, Kismárton, Kispál, Kispétör, Kocsis, Komócsin, Kószó, Kothencz, Körmöczi, Labaj, Ladányi, Lakatos, Lasancz, Lázár, Lovászi, Makra, Malatinszki, Masa, Mányi, Márki, Mig, Mityók* (Békés), *Módra, Mojzes, Mucsi, Muskó, Nacsa, Nagygyörgy, Némöth, Négyökrű, Nyári, Onozó, Ótött-Kovács, Ördögh, Papdi, Paplógó, Pónusz, Pipicz, Puskás, Rác, Rieger, Rutai* (Dunántúl), *Rúza, Savanya, Sáfár, Sánta, Sári, Sárkány, Sebők, Selymes, Simon, Simhercz, Sipos, Sója, Sós, Sutús, Süveg, Szabó-Bózsó, Szabó-Doktor, Szabó-Galiba, Szalma, Szegedi, Szekeres, Szécsi, Szél, Szélpál, Szögi, Szöröncsés, Szics, Tanács, Tápodi* (Dorozsma), *Tikviczki* (Szabadka), *Tombác, Tóth, Tömösvári, Türi, Urbán, Ürge, Vajas, Vass, Vásárhelyi, Vecsörnyés, Vétró, Vér, Vig, Vince, Visnyei, Volford-Sátány, Vőneki, Zimány, Zombori, Zsömlye*.

A nagyapák, dédapák, még keservesen küszködő *bérföldes magyarok* voltak, amint Kutasi Ödön tanyai néptanító róluk szóló novellás kötetében nevezi őket. Egyik részük, éppen a legszegényebbje viszont *ingenős embör* volt. Az emberek kifundálták — írja²³ a szemtanú Tömörkény —, hogy ahol vége a tanyavilágnak és pusztaság kezdődik, erdőt kell ültetni. „Úgy de — idézzük szó szerint — volt már ott erdő, azonban nem rendes, hanem csak úgy össze-vissza növe és nem álltak katonás sorokban a fák. Nem is ültette azokat senki, valaha régen egy magot vitt oda a szél, vagy ép szálló madár is kiejthette a csőréből, mikor kicsinyeinek vitte volna: elég az avval, a mag megfogamzott, felnőtt és úgy támadt a nyomán az erdő magától. De hát hiába, nem az, amilyen kellene; így határozták, hogy kiforgatják. Hirdetést adtak közre, hogy jöjjenek az emberek ehez a munkához és egészen újfajta árakat szabtak hozzá. Az erdőből vállalhat mindenki akkora földet, amennyiről gondolja, hogy bír vele. Azon a földön tartozik kiirtani az erdőt, de egészen alapjában. Nemcsak hogy éppen kidönteni a fát, hanem kiszedni a földből a tönköt, a mély

²² Inczei G., Szeged környékének földrajzi nevei.

²³ Tömörkény I., Vizenjárók 158; Ért. 1904. 310.

gyökereket. Ezért a munkáért öt évig a föld ingyen, kivéve, hogy az irtás után csemetefákat tartozik bele ültetni, de a csemetéket is ingyen kapja. Közükbe vethet krumpelit vagy dinnyét, meg a széleken kukoricát termelhet. S ami fát kidöntött, az is az övé, pénzfizetés nélkül. Ennyi mindent kap ingyen, ezért támadt is a neve, mert úgy hívják: őket: ingyenes embör.” Az erdő körül természetesen alkalmi munka is mindig akadt. Erről még máshol is szólnak.

Éppen ebben az időben, tehát a századforduló éveiben van a modern szegedi szőlőtelepítés hőskora is. Aki teheti, itt is szőlőt ültet. Eredete szerint ettől az ásotthalmi szőlőkultúrától függ a Jugoszláviához tartozó Horgos és a szomszédos Királyhalom (Bački Vinogradi), Hajdúszállás (Hajdukovo) virágzó gyümölcs- és szőlőtermesztése, borszűrése és pálinkafőzése. Ez az alsótanyai magyar szegényparasztság vándorol tovább Kelebia, Bácsalmás homokjaira is, ahol kapásként, napszámoként ottani birtokosok szolgálatában adja át tapasztalatait, tudományát, új környezetének.

Az ásotthalmi kistáj gazdasági virágzását az 1926-ban épített *kisvasút* jelentősen föllendítette, megkapó természeti szépsége azonban máig sem él Városunk szívében.

A virágok és fák barátja, Móra Ferenc a húszas években Kiss Ferenc vendégeként a Város tanyájában nyaralt. Itt írta egyik legszebb könyvét, a Georgikont. Ebben méltó magasztalás jut az ásotthalmi tájnak, erdőnek, embernek egyaránt.

*

AURÉLHÁZA, románul *Raut*, németül *Rautendorf*, vegyesajkú bánáti, Romániához tartozó, árvízjárta falu. A kincstár 1843-ban Magyarszentmárton népéből, tehát szegedi törzsből telepítette.²⁴ Mellette Rautendorf német falu már virágzott. A két egyesített helység magyar nevét Dessewffy Aurél tiszteletére választotta. Magyar népe máig a szegedi tájszólást beszéli, népelete ismeretlen.

*

BAKÓVÁR, bánáti vegyesajkú falu. Román neve: *Bacova*. Névadója Bachó János főispán (1783). Magyarsága az ország több részéből és több szakaszban települt, a mi népünkől is. A magyar lakosság részben el is németesedett,²⁵ a megmaradtak azonban manapság szegedi tájszólásban beszélnek.

*

BALÁSTYA, régebbi hivatalos nevén *Szeged-Felsőközpont*, a régi *Fehértó*, *Gajgonya*, *Őszeszek* kapitányságok összefüggő részeiből 1950-ben szervezett önálló község. Határa 1960-ban 19 101 hold, lélekszáma 5722.

A *Balástya*, *Gajgonya* név szinte biztosan kun vagy török eredetű családok szállásának emlékezetét őrzi. Levéltári forrásokban 1760-ban bukkannak föl legelőszőr. Kisebb egységei: *Alsóbalástya*, *Felsőbalástya*. Hosszú időközön át birkajárás, marhalegelő volt rajta, majd a lassú benépesedés, tanyásodás során *kapitányság* lett belőle. Öregek szerint a tagosítás, telekkönyvezés — családonként 106 magyar hold — a múlt század ötvenes éveiben következett be. Újvári Lajos balástyai gazdától — aki 1879-ben született — hallottuk, hogy öregapja még kettős gazdálkodást folytatott. Állandóan Felsővároson élt. Fiai voltak kinn a tanyán. Volt neki 20 hold feketeföldje Óthalom táján, 80 hold homokja Balástyán. Halála után a jószágokon, ingóságokon úgy osztzkodtak, hogy minden fiúgyermek megvette belőlük illő áron mindazt, amire szüksége volt. Az összeget egyenlő arányban osztották szét maguk között. A városon

²⁴ TorMon. 21.

²⁵ Szentkláray 275.

maradt családtag a házat meg a feketeföld megillető részét örökölte. Ehhez hozzácszerélte a homoki testvérnek feketeföldjét a maga homokrésze ellenében. A homokföldet nem egyenlően, hanem minőség szerint osztották el.

Itt keletkezett a királyi biztosságtól 1883-ban kezdeményezett és 1891-ben alapított *Felsőközpont*, közigazgatási és közművelődési kirendeltség a környező tanyavilág számára. Felavatása 1891 október utolsó vasárnapján kiváló ünnepélyességgel történt²⁶.

A *szögedi magyar* néven emlegetett Beck Pista polgárőreivel cigánybanda és juhászdudda hangjánál fogadta a *Kapitányság* vasúti megállónál Tisza Lajost, Munkácsy Mihályt, Mikszáth Kálmánt és Kállay Albert főispánt meg a többi városi hivatalos személyeket. Bandérium élén vonultak Központra, ahol a vendégek az új lelkészlakban szállottak meg. Udvarán két hatalmas sátor: egyik az ebéd, másik pedig a táncolók számára.

A felavatás után Munkácsy végigjárta a népet, és kérdezgette a viselete felől. Hasonlóan faggatta Beck Pistát is, aki a polgárőrség ünnepi ruhájáról beszélt a mesternek. Munkácsyt ebben az időben a *Honfoglalás* foglalkoztatta. Ehhez itt több fényképet készíttetett, maga pedig vázlatokat is rajzolt. Veszélka Juliska szép felsőtanyai lány köszöntötte föl, akit a mester megcsókolt.

Mikszáthnak nem lehetett a szavát hallani, inkább szemlélődött. Szokása volt ez már neki. Amikor azonban a megfestett *Honfoglalást* ünnepelték, Munkácsy meg már a halálán volt, elbeszélte: „Volt mit nézegetni közöttük — már mint a felsőtanyai nép között — Munkácsynak. Gyönyörű típusok akadtak: ős arcok, szőrrel benőve egészen a szemig, csontos, körteképű kunok, laposfejű tatárok, keresztbevágott szemmel, nyomott pogácsaképzű besenyők, széles girbe-gurba fiziognómiájú, zömök termetű magyarok, apró, mélyen bentülő szemekkel.

Egy vén pásztor, aki azóta vezér lett az Árpád környezetében, de akkor még a birkatokányt kavarta, leginkább tetszett Munkácsynak, de sehogysem engedte magát levétni.” Orozva készült a felvétel róla.

Búzás Rózsa volt a legszebb menyecske. Lefotografáltatta, és „így válik ősanyjává valami főrangú nemzetségnek.”²⁷

Felsőtanya, így Balástya önérzetes, mulatós népe túlnyomóan felsővárosi eredetű. Ennek tudata igen eleven benne. A családnevek is erről tanúskodnak: *Bába, Bárkányi, Becsei, Bitó, Boros, Botka, Csányi, Gajdacs, Géra, Gémes, Gombos, Hegedűs, Horváth-Zsikó, Kakuszi, Kondász, Kónya, Kormányos, Korom, Lippai, Nagymihály, Nagypál, Nyári, Ónozó, Ördög, Palotás, Sávai, Szél, Szömörédi, Tóth, Veszélka, Vétró, Zombori*.

A Veszélkákról az a családi hagyomány, hogy az ős felvidéki tót legény, aki köménymagot (és nyilván még orvosi füveket) árult, tehát *olejkár* volt. Szlovákok egyébként ökrösszekéren sziksoért is jöttek, amelyet szerte az országban árúsítottak.

Hagyományvilága szegényesebb mint Alsótanyáé, Mórahalomé. A múlt században jelentős volt itt a juhászat, lótarás, széksósöprés, káposztatermelés. A káposztatorzsán birka telett. A Víz után megjelent úri példára és ösztönzésre a gyümölcs- és szőlőkultúra, napjainkban pedig a jonathán alma termesztése.²⁸ Az értékesítésnek különösen kedvez a Budapest-szegedi vasútvonal, meg a nemzetközi autótűt, amelyek határát hosszában kettészelik.

²⁶ A tanyai központ. (Szegedi Híradó) SzH. 1891, 279. sz. Vö. még VU. L891, 769. Kovács J.

²⁷ Mikszáth K. Férfinezőben. SzN. 1900, 107. sz. Itt egy kis költői tévedéssel Csöngöléről beszél. A balástyai látogatás és a „Honfoglalás” szegedi vonatkozásait tisztázza Szelesi Z., Munkácsy Honfoglalás-a Szegeden. Csongrád Megyei Múzeumi Füzetek 5. Szeged 1966. I. még Ua. MFMÉ 1972—73/2, 42.

²⁸ Néhány találó megjegyzés Benkő L., Szeged-Felsőtanya népe. Ethn. 1939, 347.

BALOTASZÁLLÁS 1950-ben alakult tanyaközség, a hajdani halasi határban *Alsó-balota*, *Felsőbalota*, *Kisbalota*, *Alsószállás*, *Göböljárás* puszták, illetőleg tanyák összevonásából. Határa 1960-ban 18 212 hold, lélekszáma 3326.

Balota pusztá tanyásodása a századfordulón kezdődött. Szinte teljes egészében alsótanyai szegényparasztságunk szállotta meg. Ezt a nevek is tanúsítják: *Ábrahám-Fűrűs*, *Baka*, *Bálint*, *Bárkányi*, *Bata*, *Bíró*, *Bite*, *Bodó*, *Bóka*, *Bózsó*, *Csala*, *Császár-Pútyi*, *Csipak*, *Csiszár*, *Déák*, *Dobó*, *Dóczi*, *Dücső*, *Engi*, *Farkas*, *Fekete*, *Földi*, *Gárgyán*, *Hajdú*, *Hegedűs*, *Hegedűs-Bite*, *Jakus*, *Katona*, *Kazi*, *Kátai*, *Kerekes*, *Kiri*, *Kiss*, *Kismárton*, *Kispál*, *Kispétör*, *Kocsis*, *Komócsin*, *Krisztin*, *Lovászi*, *Magda*, *Makra*, *Nacsá*, *Oltványi*, *Ónozó*, *Ótott-Kovács*, *Ördög*, *Palotás*, *Paplógó*, *Puskás*, *Rabi*, *Sárkány*, *Sebők*, *Simon*, *Szabó-Batancs*, *Szekeres*, *Szűcs*, *Tanács*, *Tombác*, *Tóth*, *Tömösvári*, *Turcsi*, *Varga*, *Vészélka*, *Vecsörnyés*, *Vőneki*.

Balotaszállás még vizsgálatra vár, de utalunk arra, amit Halas általános jellemzésénél mondunk.

*

BATTYÁNHÁZA, népünk ajákán *Bottyánháza* a Romániához tartozó Óbébával összeépült gányótelep, amelyet 1838-ban szegedi dohánykertészek alapítottak a Batthyány-uradalomban. — Ismeretlen hagyományvilágát nyilván a vegyesajkú Óbéba népéletének keretében kell majd megvizsgálni.

*

BÁNKÚT, falu *Elek* közelében. A hódoltság után sokáig kamarai pusztá, ahova a szegedi származású Wodianer-cég szegedi gányókat telepített 182 numerusra (1843). Hamarosan falu lett belőle, papot is kapott, azonban már 1852 táján szétoszlott. Oka a bérleti kötelezettségek elhanyagolása, nyomában pedig a Wodianertől indított és megnyert kereseti pör. Csak 14 család maradt Bánkúton, a többi részben Nagykamarrásra ment, részben pedig *Zimándközép* kincstári pusztára települt.²⁹

A falu jelenlegi nyelvjárása, néprajzi képe egyelőre ismeretlen.

*

BÁNLAk, románul *Banloc*, vegyesajkú bánati falucska. Ő-ző tájszólást beszélő magyarságát nyilván hajdani földesura, Karátsonyi Lázár telepítette a múlt század első felében Beodráról, illetőleg Akácsról. Az ősök főleg juhászok lehettek, mert anyaegyházának, *Karátsonyifalva* (Offsenica) templomának Vendel a patrónusa.

Érdemes megemlítenünk, hogy az egykori kastély parkjában álló, becsben tartott akácfa egy amaz első száz közül, amelyet a hagyomány szerint Mária Terézia idejében hoztak hazánkba.³⁰

A falu hagyományvilágát nem ismerjük.

*

BEODRA, népünk ajkán olykor Biodra, a középkorban *Böldre*, szerbül *Beodra*, virágzó falu Törökbecse közelében. Szerb többsége mellett jelentős a magyarsága is.

Először 1331-ben emlegetik. Később elpusztul. A hódoltság után is még sokáig pusztá. Szerbek telepednek le rajta 1740 táján. 1781-ben Karácsonyi Bogdán vásárolja meg *beodrai uradalom* címen a kamarától. A földesúr magyarokat és németeket is telepít a faluba (1795).

²⁹ *Szentkláray* 208.

³⁰ *Torontál mon.* 22.

A magyarok — bár közvetlen bizonyítékaink egyelőre nincsenek — föltétlenül szegedi gányóivadékok, hiszen a falu a szegedi tájszólást beszéli, és hosszú ideig ki-helyezett alsóvárosi barátok pásztortolták. Spurnyai Adiutus páter jellemző histó-riáját Földdeáknál mondjuk el.

Beodra szülötte Borbély Mihály, Kálmány Lajos híres mesemondója is, aki ju-hásként itt töltötte fiatalságát a faluhoz tartozó *Kisbikás*, *Nagybikás*, *Aladár* és *Kerekítő* majorokban.

Beodra népéletéről — Lambrecht Kálmán néhány szóadalékát³¹ nem számítva — egyelőre semmit nem tudunk.

*

BÉB, másként *Béba*, *Óbéba*, Romániához tartozó, román többségű temesközi falu. Magyarsága 1773-ban idetelepült szegedi dohánykertészek ivadéka.

A falu a középkorban a Csanád nemzetségé volt, majd kunok kezére jutott. A *Béby* név ötször fordul elő az 1522. évi tizedjegyzék szegedi családjai között.

A hódoltság idején megritkult magyar népét az alsóvárosi barátok misszionárius-ként gondozzák. Később, ismeretlen körülmények között a bébi magyarság kipusz-tul. A XVIII. század folyamán görögkeleti románok szállják meg.

1781-ben a kincstár a bébi uradalmat Batthyány Ignác erdélyi püspöknek adta el. Hozzá tartoztak: *Béb*, *Oroszlámos*, *Valkány* faluk, továbbá *Pusztaköröszúr*, *Kocsor-hát* prédiomok. A püspök halála után az uradalmat testvérei örökölték és 1918-ig birtokolták.³²

A püspök Oroszlámos határában szegedi családokból még négy dohánykertész magyar falut alapított, amelyek a szabadságharc viharaiban pusztultak el. Ezek: *Kisszüget*, *Verbovicszüget*, *Podlokány*, *Újhely*. Kisszüget népéből települt újjá Orosz-lámos, továbbá Sasülés, amelyekről önállóan szólunk.

*

BÉGASZENTGYÖRGY, röviden *Szentgyörgy*, szerbül *Begej Sveti Djuraj* vegyes ajkú, Kikindától délre eső falu, ahova az eleméri és ittebei Kiss-család a múlt század elején, 1810 táján szegedi iparosokat és cselédséget telepített.³³ A falu népéletéről, interetni-kus kapcsolatairól sajnos nincs értesülésünk.

*

BÓCSA újabb, hatalmas határú tanyaközség, középkori kun szállás helyén, hatal-mas nyárfaerdők és járások, továbbá homokbuckák világában. Soltvadkert közelében. A hajdani pusztaság egykori birtokosai sorrendben a Wattay-, Redl-, Sigray-, Beniczky-család. A múlt század második felében áruba bocsátják és a pusztát fel-törlik. Azok közül, akik nagyobb földdarabokat vásároltak, béreltek, emlékeztek Bagi, a kecskeméti Szappanos, Faragó, a vadkerti Katzenbach, Greskovics, Fischer nevére. Ezek később jórészt szintén törpebirtokosok kezére jutottak.

A bócsai határ több kisebb egységre tagolódik. Soltvadkert felé esik *Nagybócsa*, egyik része *Tetőhőgyös*, továbbá *Kisbócsa*, majd az említett német birtokosok után *Katzenbachbócsa* (Oncsatelep). Ezeknek egyházas, de már a nép között is hallható összefoglaló neve *Szentmargitbócsa*, mert templomuknak Árpádházi Szent Margit a védőszentje.

³¹ TorMon. 24; Lambrecht K., A magyar szélmalom. Ethn. 1911.

³² Szentkláray J., Plébániák 303.

³³ Ua. 329.

A nagy kiterjedés miatt másik temploma is van, amelyhez a délkeleti *Bagibócsa*, *Szappanyosbócsa*, azután *Fiserbócsa*, *Zóðhalombócsa* és *Papbucka* tartozik. Területüket nem hivatalosan *Szentimrebócsa* néven foglalják össze.

Határrészei még: *Alsógáspársor*, *Fölsógáspársor*, *Balhasor*, *Ugri*.

Bócsa mai tanyaközség területe 1960-ban 17204 hold, lélekszáma 3071. Lakosságának jó ötödrésze szegedi eredetű. Ő-ző nyelve Tázlár és Harkakötöny tősgyökeres szegedi szomszédsága ellenére is, eltűnőben van. Már csak halványan emlékeznek arra, hogy az első világháború előtt a havibúcsúra, továbbá családi ünnepekre még hazajártak a szegedi földre. A közösségi hagyományok, köztük a jeles napok hiedelmvilága a tanyai magányban megfogatkozott, de így is az anyavárosra mutat.³⁴

Bócsa szegedi eredetű családjai: *Bába*, *Bacsa* (Sövényháza), *Balogh*, *Bárkányi*, *Bozóki*, *Csányi*, *Csipak*, *Dobó*, *Felhő*, *Gémes*, *Hegedűs*, *Horváth*, *Juhász* (Szaján), *Juhász-Varga*, *Kakuszi*, *Kapás* (Kistelek), *Kazi*, *Kendörösi* (Kistelek), *Kószó*, *Kőrösi*, *Lázár*, *Márton*, *Mucsi*, *Ördög*, *Pálfy*, *Sári*, *Szekeres*, *Szénási*, *Szűcs*, *Tanács*, *Tandari*, *Tápai* (Kistelek), *Varga* (Csanytelek), *Vétró*, *Zsiga*.

Bócsáról szegedi családok vándoroltak még tovább *Páhi*, *Móricgát*, *Bugac* felé. A folyamat még vizsgálatra vár.

*

BOLGÁRTELEP, románul *Colonia Bulgara*, vegyesajkú: bolgár-magyar bánáti falu, *Óbessenyő* leányegyháza. Az egykori dohánykertész falut (colonia tabaccaria) a kamara részben a mi gányónépünkől telepítette (1844), amely ma már teljes egészében ő-ző tájszólást beszél.³⁵

*

BORDÁNY dorozsmai pusztá, amely a századfordulón kezdett nagyobb mértékben tanyásodni. Első levéltári előfordulása: 1747. *Bordán*. A dorozsmai jómódú Dudás-házaspár: *Dudás István* és *Czékus Franciska* a múlt század derekán Szent István király tiszteletére itt kápolnát épített (1859). Gondozója licenciatús hagyományok nyomán több évtizeden át *Godó Mihály* tisztes gazdaember volt.³⁶ Köréje települtek az első bordányi tanyak: *Látó Ferenc*, *Szíveri Ferenc*, *Dudás Márk*, *Dudás Gergely*, *Szilágyi István* hajlékai. A seregélyesi csőszháznál *Fehér István* takácsmester vállalkozott más híján a gyermekek tanítására.

A kápolna körül a dorozsmai hatóságok tilalma, akadékoskodása ellenére is néhány évtized alatt — nyilvánvalóan a szegedi *központok* hatására — itt is tanyaközpont bontakozott ki, amelyet *Dudáskápolna* néven emlegettek. Amikor pedig a lakosság állandó szaporodásával új templom építésére és felszentelésére került sor (1910), a település a most már hivatalos *Kistemplomtanya* nevet kapta,³⁷ 1950-ben pedig az önállósuló új tanyaközség fölvette ősi *Bordány* nevét.³⁸

Bordány a szegedi tanyavilág legfejlettebb kistájaival, Domaszékkel, főleg pedig Zákánnyal szomszédos. Benépesítésében jó harmadrészben az innen származó szegediek is részt vettek. Maguk a dorozsmai ivadékok is készséggel elismerték, hogy

³⁴ Adatközlőnk volt Balogh Imre, akinek nagyszülei Szatymazról szakadtak ide.

³⁵ TorMon. 33; *Vőő G.*

³⁶ Godó Mihály emlékezetét a templom falában levő sírköve őrzi. *Itt nyugszik az Urban Godó Mihály. Élt 77 évet és e helyen 36 éven át hirdette Jézus evangéliumát.* Öregek emlegetik, hogy vasárnaponként licenciatús hagyomány szerint Goffine Lénárd könyvének kalauzolása mellett, az összesereglett népnek fölolvasta a leckét és evangéliumot, továbbá a szentírási magyarázatot.

³⁷ *Sztriha K.*, Dorozsma 145.

³⁸ Az új falu jellemzése népeleti utalások nélkül *Kiss T.*, Bordány. Somogyi-könyvtári Műhely 1974, 481.

tőlük tanulták a szőlő- és gyümölcsstelepitést, a tanya elrendezését, a here (lucerna) és paprika termesztését. Úgy vélik, hogy a szegediek vallásosabbak, barátságosabbak, tanulékonyabbak, ékeesebb szavúak, az új helyzetekhez, termelési kultúrákhoz gyorsabban alkalmazkodnak. Az elűtő tájszólási és magatartásbeli jelegek az elmúlt évtizedek összeházasodásai ellenére sem mosódtak még el, illetőleg nem ötvöződtek össze.³⁹

Alsótanyai, főleg zákányi eredetű családok: *Ábrahám, Balla, Bárkányi, Benák, Bigors, Bozóki, Bózsó, Börcsök, Bitó* (Felsőtanya), *Császár, Csóti, Dicső, Dobó, Engi, Gárgyán, Hódi, Huszta, Kappan-Tóth* (Felsőtanya), *Kazi, Király, Kispétör, Kormányos, Kószó, Lippai, Lovászi, Márki, Mészáros, Móra, Mulati, Nagyiván, Ónozó, Ótott, Paplógó, Rózsa, Sári, Szélpál, Szögi, Szücs, Tanács, Tandari, Veszélka, Vőneki, Zombori*.

*

BUDZSÁK, másként *Buzsák*, puszta, illetőleg tanyavilág Törökkanizsa határában. 1776-ban alapította 40 Százegyházáról ide húzódó szegedi gányócsalád. A múlt század elején a virágzásnak induló Törökkanizsa, részben pedig a napjainkban már vele összeépült Jozefova fogadja be őket. Utalunk még arra is, amit Törökkanizsáról írunk.

*

CERNABARA, népünk ajkán *Cěrnabara*, egykori hivatalos magyar nevén *Feketető* a hajdani csókai uradalomra települt vegyes ajkú: magyar-szerb falu, amelynek dohánykertész szegedi népe a múlt század legelején, egyébként ismeretlen esztendőben költözött ide.

Népéletéről csak Kálmány Lajos szórványos gyűjtéséből, továbbá a *cěrnabara*i asszony híréből tudunk valamit. Ehhez a szerb javasasszonyhoz a századforduló táján messze vidékek, többek között a Város, Tápé, szegedi tanyák parasztnépe is járt ügyében-bajában tanácsot kérni. Már csak az emlékezete él, adatokat eddig — alkalom híján is — nem sikerült gyűjtenünk. „Torontálban — tanúskodik⁴⁰ Tömörkény István — van Crnabara. Szerb szó ez, magyarul annyit jelent: fekete mocsár. Ennek a fekete mocsárnak a szélén él egy szerb asszony, aki abból a vízből jövődől és ajánl betegségekre gyógyító orvosságot, amit előtte egy fehér lapra, tányérba kiöntenek. Az asszony semmit se kérdez az előtte állótól. Csak azt kívánja, hogy a magával hozott vizet a tányérba öntse. Abba azután belenéz és mondja a jóslatot.”

1965-ben egy-két óráig Cernabarán időzvé, érdeklődtünk az asszony emlékezete után. Azt mondták, hogy tudományát halálos ágyán a szomszédasszonyának, a magyar Vecsörnyés Istvánné Géra Katalinnak adta át. Ez is jóslat, illetőleg gyógyított. Később, 1922 táján Gyulára, szabó fiához költözött át. Azóta ő is meghalt.

* .

CĚRNYA, régi hivatalos nevén *Magyarcsernye*, szerbül *Nova Crnja*. Alapítója Csekonics József, a mezőhegyesi állami méneshirtok kormányzója, a zsombolyai uradalom birtokosa (1794). *Buzitova* pusztára dohánykertészeket telepített a szegedi tájról. Itt keletkezett a falu.⁴¹ Utóda, János újabb csőszteleki, de szintén szegedi szár-

³⁹ Adatközlőnk az alsóvárosi származású Huszta Géza (1898) volt.

⁴⁰ *Tömörkény I.*, Munkák és napok. 394. Vö. még SzegSz. I. 211.

⁴¹ *TorMon.* 394.

mazású gányócsaládokkal fejlesztette tovább (1829), akik papjuk vezetésével jöttek új lakóhelyükre.⁴² Néhány, az anyavárosra emlékeztető, máig élő családnév: *Bërta*, *Biacsi*, *Biczók*, *Vastag*.

Cërnya a szabadságharc és a járványok viszontagságai ellenére is szép virágzásnak indult. Jelentős volt a juhászata, a juhászok között pedig a mesemondás. Kál-mány Lajos erről tudott, de itt sajnos nem gyűjtött.

A falu hagyományvilága megérdemelné az alapos vizsgálatot. Megfordult a kezünkben Szabó Istvánnak a nyelvjárásról írt újvidéki szakdolgozata, amely töretlenül tükrözi az anyaváros archaikus népnyelvi sajátosságait mind hangzásban, mind a tájszavak egyezésében.

*

CsÁK, régi magyar néven *Csákvár*, majd a XVIII. században *Csákova*, románul is *Ciacova*: vegyesajkú bánati mezőváros, amelynek kisebbségi magyarsága szegedi tájszólásban beszél. Beköltözésének körülményei ismeretlenek. Szentkláray Jenő utalásaiból⁴³ tudjuk, hogy híres vásárait a múlt század első felében szegedi kereskedők, iparosok is fölkeresték. Ezek ott is ragadhattak. Öreg fehértói juhászok ajkáról még halottuk egy jellegzetes juhajtának *csákovai* nevét.

A városka népeletéről nincsenek adataink, csupán Vöő Gabriella néhány anekdotája Szakáll József ajkáról.⁴⁴

*

CSANYTELEK, röviden *Csany*, [nem környékbeliek ajkán helytelenül Csány] útszélre települt, több km hosszúságú falu a Tisza jobb partján, Csongrádtól délre. Területe 6021 katasztrális hold, lélekszáma 4319 lélek (1960).

Első említése: 1075. *Chonu*. I. Géza Csany halászfalut a garamszentbenedeki apátságnak adományozza, a Tisza mindkét partján levő földjével és megnevezett halastavaival együtt. Ez utóbbiak közül Györffy György azonosítása szerint⁴⁵ máig él az *Osztora*, *Sulymostó* és *Lándor*. A *piscina Rotunda* nyilván megfelel a mai *Kerekítő* határnévnek. Géza oklevele megengedi azt is, hogy az apát embereket ekékkel telepítsen Csany földjére. A falu több századon át a garamszentbenedeki apátság birtoka. A XV. században kunok szállják meg.

Csany a hódoltság alatt elpusztul, de a Károlyi-uradalomhoz kerülve (1721) a XVIII. század folyamán újjászületik. A Károlyiak szegedi dohánykertészeket telepítenek ide. Benépesítését Takács Lajos levéltári kutatások alapján 1777/78-ra teszi⁴⁶. A csanyi dohánykertészek Szegedről és Sövényházáról kerülnek ki. Szakmai hírlket igazolja, hogy 1814-ben népes rajokat eresztenek Újkígyósra, 1841-ben pedig Dombiratosra.

A falu törzsökös családnevei szinte kizárólag Szegedre utalnak: *Bába*, *Bozó*, *Bödő*, *Buzi*, *Dóka*, *Engi*, *Forgó*, *Földi*, *Förgeteg*, *Gëra*, *Gyërgyádes*, *Gémes*, *Kiri*, *Ladányi*, *Márki*, *Palatinus*, *Siha*, *Sutús*, *Tápai*, *Törköly*.

Falurései: *Ászög*, *Dilitor*, *Dögállás*, *Főszög*, *Járandó*, *Olajszállás*, *Pókföd*, *Rávagy*, *Szik*, *Sirokhögy*, *Szentkút*.

Csanytelek hagyományvilága még rendszeres föltárásra vár. Amit eddig ismerünk belőle, teljes egészében a szegedi nagytájat tükrözi.

⁴² Egyházmegyei Adattár IV, 105. [Továbbiakban: EA.]; Schematismus 1900, 201, 203.

⁴³ Szentkláray J., Plébániák 644. Vö. még Temes mon. 34.

⁴⁴ Vöő G., Többet ésszel, mint erővel 260. skk.

⁴⁵ Györffy Gy., I. 893.

⁴⁶ Takács L., Dohánytermelés 53.

Csóka kőkorszakbeli leleteiről híres falu a jugoszláv Bánátban. Az ásatások (1908) Móra Ferenc nevéhez fűződnek. *A festő halála*, későbbi címén *Négy apának egy lánya* környezeti és emberi háttere Csóka és Tápé között oszlik meg. A regény papalakjait Móra a csanyiteleki származású Farkas Szilárd csókai plébánosról mintázta, akiről máshol is megatottan emlékezik. Ő a hőse „Kisforró Zsuzsánna” c. költeményének is.

A falu már a középkorban virágzik. A Csanád-nemzetség, később a Telegdi-család birtoka volt. Neve Borovszky Samu szerint nem a *csóka* madárral, hanem a *Csaka* régi személynévvel függ össze⁴⁷. Magyarsága a hódoltság elején kipusztult, és szerb lakosság húzódott a helyére. Később elnéptelenedett.

A zentai győzelem (1697) után szórványosan ismét szerb pásztornép szállja meg. A kamarától Marczibányi Lőrinc vásárolta meg, és 1782-ben 500 szegedi családot telepít ide, akik részben magán Csókán, részben az uradalomhoz tartozó pusztákon dohánykertészként vernek gyökeret. Ilyen *Monostor* (1782), *Morotva* (1782), amely azonban földesúri fortélyoskodás miatt 1832-ben föloszlik, és lakossága a szintén szegedi eredetű Padéra költözik. Ilyen még a Marczibányi Imréről elnevezett *Imretelek* (1825),⁴⁸ amely Sváb Károly későbbi birtokos könyörtelensége következtében a múlt század hetvenes éveiben szintén elenyészik. „E község lakosait — írja⁴⁹ Kálmány Lajos — karhatalommal űzte szét az uraság. Mily jogra alapították ottmaradhatóságukat — hogy távozni nem akartak — nem tudjuk.”

A csókai uradalomhoz tartozott még *Vérbica*, felújított magyar néven *Egyházaskér* (1785), *Cěrnabara*, magyarosított néven *Feketető* (XIX. század legeleje). Mindezeknek a helységeknek emberi sorsáról, népéletéről saját nevük alatt is megemlékezünk.

Csak a teljesség kedvéért említjük meg, hogy csókai népünkhöz 1800 táján Baranyából és Tolnából származó magyar családok, sőt kisebb számmal felvidéki szlovákok is csatlakoztak. Ezek valamennyien alkalmazkodnak a szegedi környezethez, eredetükre azonban egyes családnevek máig emlékeztetnek. Ezzel szemben törzsköcs szegedi eredetű családok:

Bata, Bálint, Běnák, Bozók, Bődő, Bőrcsők, Czöndör, Gěra, Kasza, Keszég, Kónya, Lakó, Márki, Miklós, Ördög, Palatinus, Palotás, Rűzsa, Szeles, Szécsi, Tápai, Terhős, Vas, Vecsörnyés. Monostoron: *Masa, Savanya, Szekeres.* Cernabarán: *Gěra, Katona, Kónya, Masa, Révész, Vass, Vecsörnyés.*

Kálmány Lajos 1887—1891 között káplánkodott Csókán. Itt egyrészt a „Szeged népe” harmadik kötetét gyűjti össze, másfelől pedig a nép oldalán állandóan harcban áll a hatóságokkal és az uradalommal.⁵⁰ Döbbenetes állapotrajzára itt csak utalni tudunk.

Csókáról legújabban Penavin Olga közölt⁵¹ értékes magyar Mátyás-mondákat és meséket.

*

CSÓLYOSPÁLOS. A régi Csólyos és Pálos, öregebb népünk ajkán *Pálas* puszták tanyásodása nyomán 1945 után egyesített, Dorozsma és Majsa között elterülő tanya-község. Azelőtt Pálos közigazgatási és egyházi szempontból Majsához, Csólyos pedig Félegyházához tartozott. Az előbbinek megkülönböztetett részei *Alsó-, Középső-*,

⁴⁷ BorCsan. II, 111.

⁴⁸ EA IV, 89.

⁴⁹ Kálmány II, XIII.

⁵⁰ Kálmány III, XVII.

⁵¹ *Penavin O.*, Mátyás-mondák a Vajdaságból. NK. 1959, 4, Jugoszláviai Magyar Népmesék. UMNGY. XVI. Budapest 1971.

Fölsópálos, az utóbbi pedig *Alsó- és Fölsőcsólyos*. Kiterjedése 1967-ben 11 313 kat. hold, lakosainak száma 2805.

A hely Szegeddel való legkorábbi kapcsolatai a török hódoltság korából mutat-
hatók ki. Mint hajdani, elnéptelenedett kun szálláson ősi jogon a Város legeltet.
Megváltozik a helyzet a XVIII. században, amikor a kun pusztákért folytatott pörben
a feudális hatalmasságokkal szemben a szegedi tanács alulmarad. Annyit tudunk,
hogy *Jászkisér* meghatalmazottjai, Süllý Márton és Tóth János 5 ezer rhénes forint-
ért a pálosi pusztát Szeged városának „inhypothecálják”, azaz elzálogosítják.
Elhatározza a tanács azt is, hogy a Pálos és két Kömpöc pusztáért járó 550 forint
árendát 1746 Szent György napig kifizeti a „Kisírieknek”. További adataink nincse-
nek. A puszták későbbi történetéről sem sokat tudunk, de ez most még nem is tar-
tozik ránk. Mindenesetre Jászkisér, Jászberény és Jászládány közös birtoka volt,
amelyet a messze Jászságból alig lehetett eredményesen gyümölcsoztetni. A tagosi-
tás után a jogosult úri birtokosok hamarosan túl is adnak rajta.

Amikor a szegedi parasztrajok a múlt század utolsó negyedében itt megjelen-
nek, még a legeltetés járta. Alsótanyán már alig lehetett örökföldet venni, itt meg még
a határtalan, kevés birtokos kezében lévő pusztát várta a maga munkásait.

Az első, Mórahalomról ide induló raj — visszaemlékezés szerint — három sógor
volt: Fodor Ferenc, továbbá az ő két lánytestvérének ura, Szekeres Sándor és Kiss
Ferenc. Házuk népével jöttek e kietlen homokpusztára, az idegennek érzett jászkun
földre. Rokonaik elsiratták őket, annyira reménytelennek látták sorsukat. Nem telik
el azonban néhány esztendő és máris mind többen követik példájukat. A kilátások
kedveztek: 1 lánc, azaz 1200 négyszögöl szegedi örökföld árából itt törlesztésre
18—20 hold (holdanként 1600 négyszögöl) alsópálosi pusztát vásárolhattak. Hazul-
ról hozott vesszővel hamarosan szőlőt telepítettek, fát ültetnek, hozzáfognak a pap-
rika- és dohánytermesztéshez. Dohánypajtákát is építenek. A dohány művelését
kukás néven emlegetett kommenciós majsai kertészekre bízzák azok, akik ebben a
pionír korszakban még húzódoznak az állandó, téli-nyári tanyai élettől.

Miután a *szögediek* pusztára jöttek, továbbá Csólyos és Kömpöc egyelőre még
szinte egészében legelő volt, belevágtak a jól jövedelmező pusztai jószágtartásba is.
Maguk már földműveléssel foglalkoztak, de kapóra jött, hogy a szomszédos pusztákra
kiadhatták juhaikat, marháikat, lovaikat, amelyeket a maguk mezőgazdasági
munkájában nélkülözni tudtak. Birkáik híres juhászdinasztiák kezén voltak. Máig
emlegetik a kisteleki Rozsnyaiak nevét, akik *világembörei* lévén díszes rajthúzliban
jártak, és bőrduda, *fapikula*, vagyis furulya hangjára mulattak. A két szomszédos
világ kezdeti különbségeire jellemző, hogy a csólyosi pásztorok ekkoriban még a
dorozsmai és csólyosi határ közé ékelődött, és *Szögedi sarok* néven emlegetett szö-
gedi földre mentek gyümölcsöt lopni, mert közelebb nem találtak.

Az úttörő mórachalmi családok csólyosi, pálosi gyökérvetése nyomán azonban
mások is: elsősorban rokonaik, tanyaszomszédai, továbbá Zákány, Csorva, Szaty-
maz, Balástya, elvéve Kistelek tájáról is követik példájukat. A közeli Majsza, Dorozs-
ma, Félegyháza más törzsojú népe csak később, máig elenyésző százalékában osz-
tozik e megszállásban.

A mostani öregeknek e visszaemlékezéseit vitathatatlanul igazolják a majsai
római katolikus plébánia mintaszerűen vezetett anyakönyvei: a lelki gondozása alatt
álló Csólyos, illetőleg Pálos népe a szegedi tanyák világából, főleg az alsó részről,
különösen a mórachalmi és csorvai kapitányságból rajzott ki. Ezek a családok név-
szerint a következők:

*Ábrahám, Bárkányi, Barna, Bitó, Bodor, Borbola, Bozóki, Böröcsök, Budai, Csányi, Csikós, Csi-
pak, Csókási, Csóti, Csukonyi, Csúri, Daka, Darázs, Dékány, Dobó, Dudás, Dücső, Erdélyi, Faragó,*

Falusi, Felhő, Fodor, Gémes, Géra, Gombos, Gyömbér, Halál, Halász, Hegedűs, Horváth, Jakus, Katona, Kazi, Kasza, Kéri, Kiri, Kocsó, Kondász, Kónya, Kormányos, Kószó, Körmendi, Magyar, Makra, Márta, Máté, Martonyosi, Ményhárt, Mészáros, Meszes, Mucsi, Nacsa, Oláh, Ónozó, Ótott, Ördögh, Palotás, Pálfi, Papdi, Parragi, Rajczí, Rigó, Rovó, Rutai, Rózsa, Sári, Sávai, Sutka, Szekeres, Szögi, Tandari, Tari, Tóth, Tóth-Molnár, Vass, Vészélka, Vétró.

Ez a hódító folyamat mintegy az első világháborúig ment végbe, amikor a pálosi, illetőleg csölyosi, majd a kömpöci pusztát is fokozatosan feltörik, és benépesítik. Azok a nagyobb, legtöbbször úri birtokosok, akiknek kezén a pusztá volt, nem élnek a lehetőségekkel, és bankok segítségével, ritkábban közvetlenül eladják, felparcelláztatják földjeiket. Nemcsak szegény emberek veszik meg, hanem jobb gazdák is, akik a szegedi földön lévő birtokukért holdakban itt nagyobb területhez juthattak. Néhány példa jellemzően megvilágítja ezt a folyamatot, a homoki agrárkapitalizmus kibontakozását.

R. György gazda 1905 táján eladta 12 láncos szatymazi birtokát és a Szeged-Csongrádi Takarékszövetkezetnél itt vásárolt 99 hold járásföldet Katona Imre főlegyházi birtokostól 32 ezer koronáért.

M. Antal (1870—1912) apjának Csorván a múlt század végén 153 lánc földje volt, amelyet egy Lefter nevű szegedi szerb ügyvédől vett még a század derekán. Földjét hét gyermeke jussolta, tehát egyre-egyre mintegy 22 lánc esett. Valamennyi-nek házastársa szintén törzsökös szegedi ivadék volt.

A szegedi parasztság akkori hódító erejére, törhetetlen munkakedvére jellemző, hogy a hét gyermeknek mi lett a sorsa. Az öt lány közül három Csorván maradt. Kettő közülük két testvérfiúhoz, Katona Imréhez és Katona Józsefhez, a harmadik pedig Bózsó Jánoshoz ment férjhez. Bózsóék veszik majd meg Antal birtokrészét. A negyedik lány a horgosi Királyhalomra vándorolt Vásárhelyi Istvánnak, az ötödik pedig a domaszéki Puskás Jánosnak lett a felesége. Ez így visszakerült a Város közelébe. Egy fiú, István Mérgesre ment, amikor ott a század elején a bucka felosztása, Ormódi Béla magyaránú parcellázása elkezdődött. A másik fiú Antal, akiről itt éppen szó esik.

M. Antal már 1895-ben megházasodott, Papp Piroskát vette feleségül, majd a csorvási szülői házat, tanyát örökölte a ráeső birtokrészrel. Szorgos munkával 1910-ig már 52 lánc földje volt Csorván. Nem volt azonban nyugvása és még ebben az esztendőben megvette egy kecskeméti úri testvérpár, Muraközy Jenő és Gyula felosztáskor vásárolt alsópálosi pusztabirtokát, összesen 153 holdat. Ebből 15 holdat mindjárt eladott az Alsótanyáról átszármazott Sz. Sándornak. Ez meg a Csorván maradt sógorának, Bózsó Jánosnak eladott birtok ára majdnem kiegyenlítette az új birtok vételárát. Jellemző, hogy 1 lánc földet 1000 koronáért adott el, itt meg 1 hold földet vett 708 koronáért. Érdekes 1900-ban született leányának, R. Györgynének az átköltözésére való visszaemlékezése. Ebben a rokonság is szívességből segített. A holmikát 23 kocsin hozták át, a jószágot lábon hajtották. Miután a pálosi táj ekkoriban még elég kopár, fátlan volt. M. Antal úgy egyezett sógorával, hogy a maga nevelte fákat épületanyagként és tüzelőül elhozhatja. Nagyon fiatalon halt meg, teher emelésébe szakadt bele. Özvegye férfiassal vezette a gazdaságot tovább.

Emlegetnek egy Sz. nevű szegedi kubikosembert is, aki állítólag a szegedi árvíz idején elmenekült családok kihalászott holmijából szedte meg magát. Itt 400 hold pusztát vett és nagy darab virágzó szőlőt telepített. Előbb azonban neki is, másoknak is a felszín egyenetlenségeit kellett elsimítania, a buckákat letalicskáznia, a gödröket feltöltenie.

Egy Hatvani nevű főlegyházi birtokos száz holdját a szatymazi T. Ferenc vette meg, akinek addig csak 18 lánc földje volt. Jött a háború, és a bankadósságokat is ő, mások is könnyen rendezték.

Számosan jöttek Kistelekről, Felsőtanyáról 1900 táján törpebirtokosok, a Város: árendásai, hogy itt bankkölcsonre örököldet szerezhessenek. Bizony sokszor kellett elmenniük mellette feléből, harmadából „kiskunoknak” dolgozni. Családjaikból több lakó is kikerült. Ez árenda fejében kötelezte magát általában havi egy napi munkára a tanya gazdájánál, aki olykor kisebb-rövidebb munkát, elfoglaltságot is róhatott rá.

Az öregek úgy emlékeznek vissza, hogy az itteni szőlő- és baracktermesztés alólról, azaz Szegedről indult fölfelé, vagyis a futóhomokon nyugat, észak felé. Olykor foglalkoztak paprikával is. Egyes domaszéki szegényebb gazdák feléből is fogtak tőlük paprikaföldet. Inséges időkben a szélmalomban, sőt szárazmalomban is öröltek paprikát.

Szólottunk már Csólyospálos virágzó jószágértartásáról. Különösen jelentős volt századunk első felében a *húsdiszónó*, amelyet a szegedi szalámigyár vásárolt föl.

Sajátságos erővel, a mostani társadalmi forradalomban, ipari népvándorlásban is egyelőre elevenen él a csólyosiak endogám készsége. A legények messzire kerülnek, de nőüni hazajönnek, és innen visznek feleséget új környezetükbe⁵².

*

CSÖNGÖLE, hivatalos, uras nevén *Csengele*, régi följegyzésekben *Csengöle*, a szegedi határ egyik kapitányságból 1950-ben született tanyaközség. Határa 1962-ben 10 535 hold, lakossága 3643 lélek. Két része van: a Városhoz közelebb eső, délkeleti Alsócsöngöle és az északnyugati Felsőcsöngöle. Egyes megnevezett határrészei: *Kelőpatak*, *Kisteleki ódal*, *Templomhalom*.

Csöngöle a középkorban a halasi kun székhez tartozott. 1493. *reliquam dimidietatem ipsius Kempeth a parte occidentali ad Chengele extendente*. Rásonyi László szerint a Csengele név török, közelebből kun eredetű. Jelentése: erdős, bozótos hely.⁵³

Csöngöle a Város egyik, már a XVII. században birtokolt ősi pusztája, ahol főleg a juhászat századunkat is megérte. Pásztorkodó hagyományainak fetárása még a jövő kutatás feladata.

A sok kárral, veszedelemmel járó homokföregetegek feltartóztatása, a homok-sívány megkötésére a Város Vedres István kezdeményezésére erdőket telepített Csöngölén (1805). Ezzel megkezdődött a szegedi homok céltudatos erdősítése, amelynek gyümölcse a szegedi határ fejlett mezőgazdasági kultúrája. Először feketenyár- és fűzfacsemetéket ültettek, de kísérleteztek eperrel, akáccal, vadkörtevel, vadalmával, tölgyel, szilfával, nyírral is.⁵⁴ Vadásztak is benne.⁵⁵

A folyton terjeszkedő, nyugat felé haladó szegedi tanyakultúra a csöngölei pusztákat sem kímélte meg. A Városhoz a századforduló táján fölparcellázott csöngölei bérföldjeire túlnyomóan balástyai szegényparasztok települtek. Szintén népünkben valók azok a családok, amelyeknek Szank, Kömpöc, Jászszentlászló, Tömörkény, Mindszent volt az előző lakóhelyük. Szomszédos, de már nem szegedi törzsekből származik a csekélyszámú félegyházi, pálmonostori jövevény:

Ábrahám, Ágó (Félegyháza), Almási, Balasi (Kistelek), Balázs, Bánfi (Tömörkény), Barát, Bárkányi, Barna, Bartucz, Bárány, Becsei, Biczók, Bozó (Kömpöc), Bozóki, Börcsök, Cibolya (Félegyháza), Csányi, Csikós, Csikos, Csókási, Csúri, Daka, Dékány, Faragó, Farkas, Fehér, Forgó (Csanytelek), Földi, Francia, Gémes, Gyovai (Mindszent), Harmat, Hegedűs, Herke, Huszka (Félegy-

⁵² Adatainkat a Rajczi család tagjaitól szereztük.

⁵³ Rásonyi László: A kiskunsági -li, -la, -le képzős földrajzi nevek. MNy. 1956, 57.

⁵⁴ Kiss F., Szeged erdészete 13.

⁵⁵ Móricz P., A csöngölei vadásztanya. In: Magyar sirató. Tahitótfalu é. n. 219.

háza); *Jaksa* (Tömörkény), *Jójárt*, *Kaczur* (Kistelek), *Kasza*, *Katona*, *Kocsis*, *Kónya*, *Komócsin*, *Kopasz*, *Kordás*, *Kormányos*, *Korom*, *Krizsán* (Kistelek), *Kucsora* (Kistelek), *Kurucsai* (Földeák), *Lippai*, *Magony* (Sövényháza), *Muhel* (Kistelek), *Nyári*, *Olajos*, *Ördög*, *Palatinus* (Csanytelek), *Pigniczki* (Kistelek), *Pozsár* (Pálmonostora), *Pölös* (Félegyháza), *Rabi*, *Répa* (Félegyháza), *Rúza*, *Sági*, *Sebők*, *Seres*, (Félegyháza), *Szalma*, *Száraz*, *Szél*, *Szénási*, *Szömörédi*, *Tisóczki* (Kistelek), *Törköly*, *Vincze*, *Vőneki*, *Zódi*, *Zsikó*.

*

DESZK, öregek ajkán *Dëszk*, falu Szőregtől keletre a Maros mentén. Kiterjedése 1967-ben 9040 katasztrális hold, lélekszáma 2890, ebből jó 300 szerb.

Első előfordulása: 1490. *Dezk*. Borovszky Samu szerint⁵⁶ személynévi eredetű, talán a *Desiderius* régi magyar becéző alakja.

Magyar lakossága a hódoltság idején megtépázva ugyan, de *ülve* maradt a helyén, azaz nem halt ki. A szerbek, kiszolgált határőrök 1746-ban telepednek a faluba, melyet Klárafalvával együtt a báró Gerliczy-család vásárolt meg (1801). Nevét népünk következetesen *Gelice*, általánosabban *Gilice báró* alakban emlegette. A környékbeli néphagyomány szerint Mária Teréziától azért kapták a birtokot, mert egyik ősük szépen tudott tárogatózni. Azt is a hagyomány tartja, hogy az uradalom vízjárta kiegészítő területeit a birtokszerző Ferenc úgy vásárolta meg, hogy csónakon járva mérték föl, holdanként egy aranyért.

A szabadságharc idején az egész falu leégett, de hamarosan újjáépült. A kastély és park napjainkban csonttuberkulózisban szenvedő betegek országos jelentőségű szanatóriuma.

A falu szerb lakossága mellé katolikus délszlávok, Kálmány Lajos szerint sokacok is települtek, akik azonban hamarosan beleolvadtak a magyarságba. Már régóta csak a nevük (Káity, Pópity, Frányó, Szirovicza) árulja el eredetüket.⁵⁷

A múlt század legelején szegedi dohánykertészek is megjelennek a faluban. Később néhány dorozsmai család is itt keres megélhetést magának.

A Gerliczy-uraság az első világháború után, a *búzavaluta* korszakában elhatározta birtokainak a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár bevonásával való parcellázását. A föltételek kemények voltak, a nép azonban vállalta, mert bizakodott a búza akkori magas árának állandóságában. Félix báró és a bank a formális jogra támaszkodva a támadt pört megnyerte és ezzel 250 családot tett tönkre.⁵⁸

Az első világháború után számos szerb család Jugoszlávia javára optált, és bánáti magyarokkal cserélt birtokot. Így aztán néhány tiszaszentmiklósi, padéi, jázovai és egyéb hasonló helyről származó famíliával is találkozunk, akikkel szülőfalujuk hagyományvilágáról is beszélgettünk.

Deszk szegedi, illetőleg temesközi eredetű magyar, elmagyarosodott családjai: *Agócsi-Kiss*, *Ambrus*, *Bakos*, *Bán*, *Bárdos*, *Borka*, *Csanádi*, *Csehók*, *Csikós*, *Dékány*, *Fodor*, *Forintos*, *Frányó*, *Kasza*, *Káity*, *Kocsis*, *Kószó*, *Lakatos*, *Muhari*, *Ördög*, *Papdi*, *Paplógó*, *Pipicz*, *Pópity*, *Szirovica*, *Szögi*, *Török*, *Vecsörnyés*, *Vér*, *Vidács*.

A pravoszláv endogámiában élő szerbség mindennapja, viselete már nem tér el a magyarságtól. Ősi szokás alapján szegény sorsú deszki szerbek látták el még századunk első évtizedeiben is a tiszai hajóvontatást. Erről azonban más vonatkozásban szólunk bővebben.

Sajnálatos, hogy a szegedi táj sokrétűsége, néprajzi kutatása még alig szentelt figyelmet a velünk együttélő népek: így a szegedi, szőregi, deszki, újszentiváni, gyá-

⁵⁶ BorCsan. II. 135; TorMon. 38.

⁵⁷ Kálmány L., Boldogasszony 23.

⁵⁸ Szivessy L., A Gerliczy-birtok. Délm. 1927, 243. sz. ; Dénes I., A deszki parcellázás. 250 magyar család élet-halálharca. Budapest é. n. [1933].

lai szerbek, az újszentiváni és kübekházi németek, az óbessenyői bolgárok és a bébai, valkányi románok, vagy akár a szabadkai bunyevácok tüzetesebb néprajzi vizsgálatának és az interetnikus kapcsolatok elemzésének. Ez elsősorban a magunk mulasztása, amelyen változtatnunk kell.

*

DETTA, románul *Deta*, vegyes ajkú bánáti mezőváros. Magyar lakossága szegedi tájszólásban beszél.⁵⁹ Letelepülésének körülményei nem ismeretesek, gányó eredete azonban nem vitás.

*

DÉZSÁNFALVA, románul *Dejan*, Versectől északra, a Moravica patak mentén elterülő vegyesajkú falu, amelyet Hanseni *Deschan* József temesvári kamarai adminisztrátor, 1794-ben románokból és szerbekből telepített. Ezeknek egy része azonban hamarosan az akkori határőrvidékre költözött, amikor a birtokot 1817-ben Ghika Konstantin és Emmánuel megvásárolta.

A falut most nagyőrszi elnémetesedett franciák népesítették be, akikhez 1829 táján kiszombori, óteleki, párdányi, magyarcsérnyi magyar, tehát jórészt szegedi eredetű családok is csatlakoztak.⁶⁰

A falu népeleti sajátosságairól ennél többet egyelőre nem tudunk, magyarsága azonban máig szegedi ö-ző tájszólásban beszél.

*

DEZSÓHÁZA, románul *Satu Mic*, magyar falu Pankota közelében: *Deseő* Ádám Arad megyei alispán alapítása 1870 táján.⁶¹ Lakossága Kálmány Lajos tanúsága⁶² szerint részben temesközi népünkből, tehát a mieinkből települt ide.

Népeletéről nincs híradásunk.

*

Dóc a volt Pallavicini-uradalom majorjaiból, kertészségeiből és pusztáiból: *Alsóányás*, *Bibichát*, *Bodorszék*, *Farkasmajor*, *Hantháza*, *Kütörés*, *Pitricsom*, *Percsora*, *Szentferenc*, *Szokony* határrészekből keletkezett tanyaközség, Sándorfalva szomszédságában. Területe 1960-ban 8587 katasztrális hold, lakosainak száma 1320.

A falu már a középkorban virágzott, de a hódoltság alatt elenyészett. Területére a XVIII. század második felében szétosztott szegedi dohánykertészek, a múlt században pedig gyevi, felsőtanyai, részben mindszeri nincstelének, pásztorok, cselédek telepedtek.

Fatemplomát 1823-ban magtárból alakították át, művészi értéke nincs.

Bár Dóc népelete, hagyományvilága egyezik a felsorolt szegedi illetőségű helységekkel, mégis önálló vizsgálatot érdemelne.

*

DOMASZÉK a Város domaszéki és feketeszéli kapitányságaiból 1949-ben önállósult tanyaközség. Határa 1960-ban 9061 hold, lélekszáma 3955.

Kialakulásáról más összefüggésben, a szegedi tanyavilág fejlődésénél szólottunk.

⁵⁹ *Szmida L.*, *Detta múltja és jelene*. Temesvár 1900. Néprajzi utalások nincsenek benne.

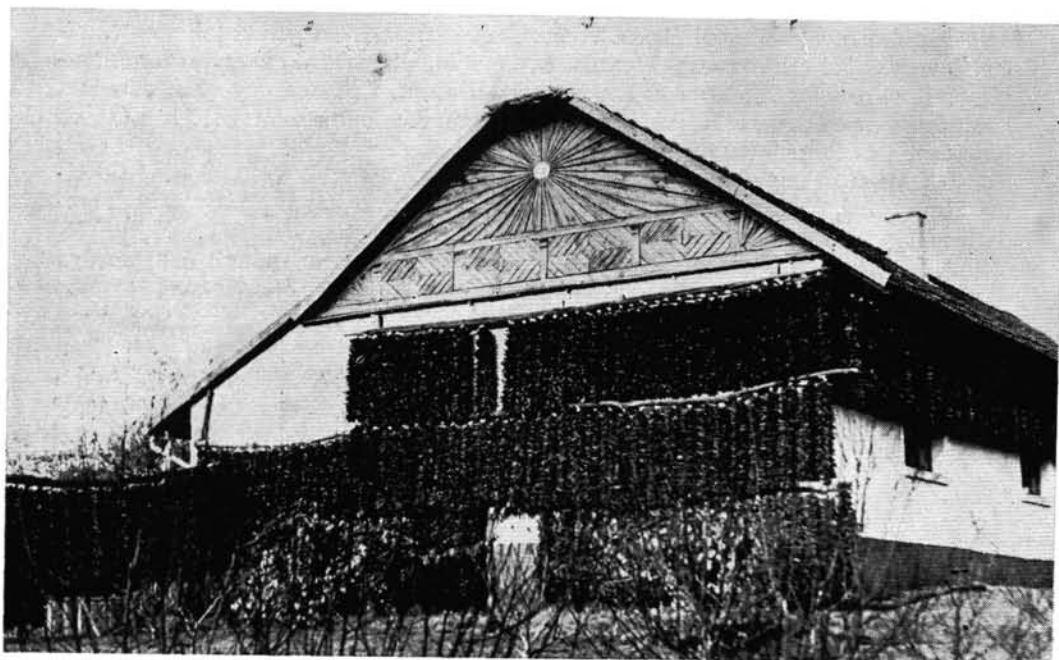
⁶⁰ Rövid áttekintés *Milleker B.*, *Dézsánfalva története*. 1794—1908. Versec 1908; Vö. még *Schematismus* 1900, 256.

⁶¹ *Szentkláray J.*, *Plébániák* 472.

⁶² *Kálmány L.*, III, X.

Itt csak annyit ismételnünk, hogy teljes egészében alsóvárosi családok népesítették be. Erről a nevek is tanúskodnak:

Ábrahám, Ábrahám-Fúrús, Ábrahám-Tandari, Bába, Babarezi, Bálint, Balla, Baranyás, Batancs, Bénák, Bérta, Biczók, Bozóki, Bózsó, Bönde, Börösök, Csala, Csamangó, Csányi, Császár-Pútyi, Csillag, Csipak, Csizsár, Csonka, Csonka-Szücs, Csóti-Gyapjas, Csúcs, Daka, Dobó, Engi, Fodor, Földi, Frank, Gárgyán, Goda, Högyösi, Jakus, Jójárt, Katona, Kazi, Király, Kiri, Kisagócsi, Kisguci, Kispál, Kispétör, Kocsis-Savanya, Kodé, Komócsin, Kószó, Kotogány, Lakó, Lippai, Makra, Masa, Márki, Módra, Mulati, Nagygyörgy, Nacsá, Négyökrű, Némöth, Nógrádi, Nyári, Oltványi, Ótott-Kovács, Ökrös, Ördög, Pakai, Papdi, Paplógó, Pintér, Pipicz, Puskás, Rúza, Savanya, Sári, Sárkány, Sebők, Simon, Sója, Szabó-Galiba, Szécsi, Szekeres, Szélpál, Tanács, Tombác, Vajas, Vass, Vőneki, Zombori.

Domaszéki paprikafűzés tanya

Domaszék mezőgazdasági élete a szegedi homokon a legelsők közé tartozik. Főleg paprika, szőlő, alma, őszibarack, termesztésével remekel. Régebben tejgazdasága is igen jelentős volt. Hagyományvilága Alsóvároséval egyezik.

*

DOMBEGYHÁZ. A középkorban virágzó csanádi falu a hódoltság alatt lassú sorvadással elnéptelenedett. A főlsszabadulás után kamarai birtok, majd Edelsbacher Zsigmond szerezte meg (1725). A pusztá egy részét 1800-ban Marczibányi István vette meg, aki 1818-ban *Marczibányi-Dombegyháza* néven ide falut telepített. A nép a földesúrnak ez évben született Livius fia után máig *Lévés* néven is emlegeti. Múlt századi iratokban *Lévés mezeje*, *Livius mezeje* elnevezésével is találkozunk.⁶³

⁶³ BorCsan. II, 145.

A Marczibányiak csókai uradalmukba a XVIII. század végén számos szegedi dohánykertészt telepítettek. Ebből is érthető, hogy Lévés lakosságának túlnyomó része többfelől összeverődött szegedi dohánykertész sarjadék. Ezek azonban már aligha települtek közvetlenül az anyavárosból, illetőleg környékéről (Tápé, Sövényháza), hanem más hasonló gányófalukat is meglakva, keresték itt boldogságukat. A szomszédos, szintén szegedi eredetű Kisiratosról is állandóan számos család települt át.

Az első telepesek között mintegy felerészben, mezőkovácsházai, kunágotai palóc, jász családok is vannak. A falu tájszólása, amennyire rövid tartózkodásunk alatt megállapítható volt, a családok eredete szerint máig megőrizte ő-ző, illetőleg ẽ-ző jellegét.

A mi törzsünkől származó, kistrészben már kihalt családok az 1865—1885. évi legrégibb helybeli anyakönyvek szerint:

Ábrahám, Ambrus (Csanytelek), Andó, Bába, Bálint, Balla (Földeák), Báló (Kisiratos), Batki, Belovai (Algyó), Bénák, Bokor, Borúzs, Bozó (Mindszent), Bozóki, Csányi, Détári, Döme (Kisiratos), Epörjesi (Sövényháza), Fábián (Kisiratos), Gëra (Sövényháza), Gémes, Gulácsi (Apáca), Gyapjas, Gyömbér (Mindszent), Halál, Jaksa (Mindszent), Korom (Mindszent), Kotroczó, Ködmen, Lajos (Ányás), Lantos (Újkigyós), Lázár, Miklós (Tápé), Molnár (Kistelek), Olajos (Csanytelek), Ördög, Pikali (alsóvárosi ragadványnév, igazi nevén Börösök), Prágai, Révész, Rúza (Bánkút), Sárkány, Szekeres, Szeles, Szögi, Tapasztó, Zsarkó (Kisiratos), Zsótér.

István király tiszteletére szentelt jellegtelen neogótikus templomának sekrestyehomlokzatán Vendel régebbi szobrát látjuk, amely a falu hajdani birkatartására is emlékeztet. Bent a templomban Donát máig tiszteletben álló szobra, egykori jégverés után vállalt fogadalmi ünnep (aug. 7) bizonyága. Ezen a napon a legújabb időkig nem dolgoztak. Mint mondják, a nép az uraság idegen cséplőmunkásait is pihenésre kényszerítette⁶⁴.

Dombegyház kiterjedése 1967-ben 10 073 katasztrális hold, lélekszáma 3932.

A falu népnyelve, hagyományvilága még föltárára vár. Néhány lévési nótát Kálmány Lajos a „Koszorúk” anyagában örökölt meg.

*

DOMBIRATOS telepes falu, a régi Csanád megye keleti szélén. A környék népnyelvén *Dumiratos* alakban is. Kiterjedése 1960-ban 3182 hold, lélekszáma 1563.

Első előfordulása 1418. *Belsevyratos*. 1510. *Dombiratos*. Nevét Borovszky Samu szerint esetleg szépen festett, díszített templomáról vagy egyéb épületéről kapta. A török időkben elpusztult.

A hódoltság után hosszú ideig kincstári birtok, kamarai pusztá. A múlt század elején Ráth József bérelte. A szegedi származású Wodianer Rudolf dohánynagykereskedő 1841-ben kertész családokat telepített Dombiratosra, 1856-ban maga a kincstár is szaporította őket. A falu népe főleg Csanyról, a mai Csanytelekről, továbbá Pétervásáráról, Eger vidékéről, részben a szomszédos *Tizháza* pusztáról települt ide, így tehát szegedi, illetőleg palóc ivadék. Népnyelvében, hagyományvilágában azonban már nemzedékek óta a szegedi jellegek váltak uralkodóvá, amelyek azonban még gondos feltárára várnak⁶⁵.

A beköltözött családok származási helyük, rokonsági kapcsolataik szerint külön-külön telepedtek le. A Templom utcában csanytelekiek laktak: *Szabó János, Rácz Ferenc, Busa István és János, Puskás Ferenc, Bozó István és János, Juhász*

⁶⁴ Adatainkat Rostás Sándor plébános segítségével szereztük.

⁶⁵ BorCsan. II, 147; Kéziratos plébániatörténet; Köszönjük Tóth Béla író baráti segítségét is.

István, Kiss József és Elek, Borúzs Ambrus, Bozó Balázs és János, Szabó Antal és Ferenc, Tóth Mihály, Fekete István, Nagy János, akit édesanyja neve után inkább Kispöre Jánosnak emlegettek. A Tízházi utcában Pusztapéteri, Pétervására, Dorogháza sarjadékai, továbbá Eger vidékiek: Papp József, Tóth János, Pósa György, Tomanicska János, Sipos Mihály, Molnár János, Bakos Pál, továbbá a Bécsi és NyerGES család.

A hajdani csanyteleki, azaz szegedi szülőföldről származott mai családok:

Bali, Balla, Barát, Bodó, Búrús (< Borúzs), Csipak, Domonkos, Fodor, Forgó, Gál, Gëra, Halál, Huszka, Juhász, Lippai, Lőrincz, Puskás, Rác, Rúzs, Sipos, Vig, Virág, Zsótér.

Egy numerus 20 katasztrális hold volt, beleszámítva a házhelyet, belsőséget, legelőt, szántóföldet.

A falu 1876-ig Kevermes leányegyháza. Az ottani plébánosnak évente minden pár adott egy-egy véka jól kitisztított búzát és árpát, továbbá hat csomó dohányt.

*

DOROZSMA, hivatalosan *Kiskundorozsma*, tréfásan *Dërëzsma*, büszkélkedve *Kisszöged* még nemrég is hatalmas határu mezőváros Szeged nyugati szomszédságában. Határa 1967-ben 11 313 kat. hold, mintegy 10 000 lakossal.

Az Árpád-korban a Dorozsma-nemzetség ősi fészke kéttornyú templommal és monostorral, amelynek egy házépítésnél pár éve kiásott gyönyörű román kőfaragványon kívül már semmi nyoma. Köveit a törökök a szegedi várba építették. Innen került volna a dorozsmaiak szerint a vár falába a híres román stílusú *kőbárány* is, amelyet a kun puszták körében sokat emlegettek. Erről más vonatkozásban szó-lunk bővebben.

A hódoltság alatt az elpusztult falu határában szegediek legeltettek. A XVIII. század elején hatalmi szóval elvették a Várostól és mint a Kiskunság részét, a német lovagrendnek adományozták. Ennek ügyintézője Orczy István Jászapáti, de főleg Jászfényszaru vidékéről, kisebb részben a Mátra és Bükk vidékéről származó palócokból, néhány szlovák családból új lakosokat telepített ide. Dorozsma 1876-ig a jászkun kerületekhez tartozott, azóta viszont Csongrád megyének, majd 1973-tól Szeged megyei városnak közjogi sorsában osztozik.

Mária Terézia 1745-ben lehetővé tette, hogy a jászkunok függéseiktől megválthassák magukat. Ez volt a máig emlegetett *redempció*. A kivetett 11,800 rajnai forint kifizetését 160 dorozsmai család vállalta magára. Ezeknek ivadékai a *redemptusok*. A megváltott területnek mintegy fele 17 ezer hold megmaradt közös legelőnek, a másik felét részletekben a redemptusok szerezték meg maguknak. A *járás* felosztása csak 1899-ben ment végbe, tehát itt a tanyásodás a szegedi határhoz képest egy-két évtizedet megkésett. Ekkor osztották föl és adták el, ami lehetővé tette Alsótanya élelmes szegedi népének a dorozsmai földre való özönlését. A rajta keletkezett új tanyaközségek: *Üllés, Bordány, Zombó, Forráskút* lakossága a dorozsmai ivadékok mellett átlag fele arányban szegediekből tevődött össze. A két néptörzsök között régebben villongásokig fajuló feszültség, házasságtól való idegenkedés az utóbbi évtizedekben megenyhült, de teljesen még napjainkban nem tűnt el, bár ez inkább már csak tréfás formában nyilatkozik meg. Kétségtelen, hogy a virágzó dorozsmai tanyavilág példaképe, tanítómestere a szegedi tanyák népe volt: a kései tagosítás a dorozsmai népet évtizeddel visszavetette a mezőgazdasági fejlődésben, korszerű tanyásodásban. Ennek a különbségnek azonban napjainkban már alig van nyoma.

A falu történetét Sztriha Kálmán helybeli plébános írta meg⁶⁶. Munkája a hasonló jellegű művek közül tartalmi gazdagságával messzire kiemelkedik. Kár, hogy nem ismerte Zádori Károlynak Dorozsma birtokviszonyairól szóló, más helyen fölhasznált kitűnő dolgozatát,⁶⁷ amely közli az első birtokkönyv [fundi liber] belső tábláján olvasható versezetet (1751) is:

*Vigadgyatok ti szegények
Sánták, bénák és ti épek,
Elérkezett szerencsétek,
Régen kívánt dicsősségetek.*

*Nemes Künság csendessége,
Eljött immár ékessége,
Privilegiumi szépsége,
Melyben lészen békessége.*

*Földes úrnak a hatalma,
Nem lesz rajta birodalma,
Kiadatott privilegiuma,
Királyoktul szép oltalma.*

*Drága dolog, kívánatos,
Mindnyájunknak csudálatos,
Békességben élj (!) szabadot,
Kívánom, legyen állhatatos.*

*Távozzék el szomorúság,
Kedvetek szerint lett kívánság,
Az úr Isten egy igazság,
Legyen ebben világosság.*

*Az úr Isten szent fölsége
Dorozsmának segítsége,
Oltalma és erőssége,
Öröme legyen dicsőssége.*

*Hogy e summát betehette,
Adósságát fizethette,
Magát ettől megmentette,
Dicséretet el nyerhette.*

*Távol legyen az irigység,
Veszekedés és fősvényesség,
Virágozzék szent békesség,
Úgy meglészen bő nyereség.*

*Becsületes ez helységnek,
Fáradozó szegénységnek
Kívánom én is szívessen,
Essék dolga szerencsésen.
Istennek kegyelme által*

K. N.

Sztriha a népeleti hagyományok összegyűjtését átengedte Győry Jenőnek, akinek naiv műve⁶⁸ inkább csak rendszertelen adattárnak tekinthető. Hálás feladat volna Dorozsma népeleti sajátosságainak monografikus feldolgozása, a mindinkább halványuló szegedi-dorozsmai interetnikus kapcsolatok gondos elemzésével.

Dorozsma szülöttje Jerney János (1800—1855) történetíró, szegedi piarista diák, Dugonics romantikus szellemének örököse. Ő is elindult az őshaza fölkeresésére, mint alsóvárosi barátja, Maróthy István.

Dorozsma csak egy óra járásra esik Szegedtől, de lényegében már össze is épült vele. Harmadfél évszázada vagyunk szomszédok, de Dorozsmának a szegedi világba olvadása voltaképpen máig sem következett be teljesen. Ez kifejezésre jut azokban a szegedi szólásokban, példabeszédekben, anekdotikus történetekben, ugrasztásokban, amelyek a *dorozsmai embőr* jellemének, magatartásának eltérő sajátosságait teszik jókedvű, nem bántó iróniával szóvá.⁶⁹

A dorozsmaiakról beszélik a szegediek, hogy megköszöriülték a macska körmét, hogy jobban fogja az egeret. Megpofozták a kismalacot, hogy fölérje a vályút. Megfésülték a mákostésztát, mert azt hitték, hogy piszkos. Felhajtották a legyeket a padlásra, utána elvették a tarogját, hogy ne tudjanak lejönni. A dorozsmai torony-

⁶⁶ Sztriha K., Kiskundorozsma története. Kiskundorozsma 1936.

⁶⁷ SzH. 1881, 195—197, 199—201, 203—205. sz. Ebben az első birtokkönyv (fundi liber) belső tábláján olvasható a közölt versezet (1749) is, amely a redempciót ünnepli.

⁶⁸ Győry J., Dorozsma régi életéből. Kiskundorozsma 1937.

⁶⁹ Bálint S., Szegedi példabeszédek és jeles mondások 11.

ban fű hajtott ki, erre a falu bikáját kötélén felhúzták, hogy lelelje. Dróthálóval kötötték be a templomtornyukat, hogy a szögediek ne hallják meg az ő falujuk hangszavát. A dorozsmai embert a szegedi vámnál Mikszáth Kálmán is megöröktette.

A szorgalmas, tehetséges, körmönfontan okos dorozsmaiak a szegedi népiségbe is sajátos szálakat szőttek bele. Kocsikovácsai messzeföldön híresek, a szegedi parasztnép körében is mindig kapósak voltak. Szövő-fonó háziipara, rongypokróc készítése a táj régi takácshagyományait őrzi. Kubikosai, téglavetői kitűnő munkások.

Szegénysorsú dorozsmai asszonyok szoktak a városi nép széksósziükségletéről gondoskodni, a piacon piócat, orvosifüveket, galambászathoz szükséges lépet árúsítani.

Mindezekről a dorozsmai különlegességekről a mi munkánkban nem beszélhetünk hosszasan, de röviden mindig szó esik róluk. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy föltétlenül szükséges és sürgős feladat volna olyan néprajzi monográfia megírása, amelynek élethalakításával és munkájával a dorozsmai ember a hőse.

Tözsökös, részben már népünkbe olvadó dorozsmai családok: *Ádám, Balázs, Bálint, Barna, Benke, Czékus, Dudás, Ézsiás, Gyémánt, Gyuris, Illés, Jenei, Jerney, Kálmán, Komáromy, Lajkó, Maróthy, Márta, Ocskó, Patik, Péták, Rácz, Sallai, Sós, Szilágyi, Sziveri, Tajti, Tapodi, Turzó, Veres, Zádori.*

*

FERENCSZÁLLÁS a Gerliczy-család majorjából (1830) fejlődött falu, Deszktől keletre, Kiszombor alatt. Névadója a földesúr keresztnéve. A határában fekvő *Kukutyinpuszta* az országszerte ismert példabeszédből ismeretes: *möhetünk Kukutyinba zabot högyözni*, vagyis a rosszul, eredménytelenül végzett, hiábavaló munka után mehetünk a pokolba.

A szólást a helyi hagyomány úgy magyarázza, hogy a múlt század nyolcvanas éveiben a Maros elöntötte a kukutyini pusztát. Az öreg Gerliczy báró erre megfogadta volna az embereket, hogy a zabnak a vízből kiálló hegyét, bűgáját csónakon szedjék, hegyezzék le fele haszonban. E furcsa aratásnak híre távolabbi vidékekre is eljutott. A munka vesződéses, hálátlan volt. Érthető tehát a szólások jelentéstartalmának végleges megformálódása.

Ferencszállás kiterjedése 1967-ben 994 katasztrális hold, lakosainak száma 476. E katolikus béres- és zsellérivadékok származásuk, nyelvük, hagyományviláguk szerint a szegedi tájhoz tartoznak. Több család makai eredetű ugyan, de ezek is könnyen beilleszkedtek az új környezetbe.

*

FIRIGYHÁZA, ottani népünk nyelvén olykor *Fility*, a középkorban *Fejéregyház*, Törökkanizsától keletre elterülő falucska, amely a Csanád-nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Nevét nyilván templomának színeről vagy szépségéről kapta. Első említése: 1256. *Feyreghaz*. A parasztlázadás idején a falu népe fölkel akkori földesura, Telegdi Gábor ellen. Már a hódoltság elején elnéptelenedik.

A XVII. század derekán szerbek szállják meg. Az ő ajkukon *Felity* lett a falu neve, de kissé elhomályosult alakban megmaradt az ősi magyar név is.

A kamarai pusztát Szerviczky Márk vette meg (1781) a törökkanizsai uradalom részeként. A birtokos család 1804-ben, Kálmány szerint 1820 táján *szegedi, tápai*,

gyevi, hantházi dohánykertészekből falut telepített a régi helyén. Kálmány anyakönyvi adatai részleteznek is⁷⁰.

Szegedről jöttek: *Almás, Bajusz, Barta, Bërta, Dücső, Göbolyös, Jójárt, Perger, Sebők, Tisila, Rókus, Varga*.

Tápérről származtak: *Göbolyös, Lengyel, Nagy, Ricze, Terhös*.

Budzsákról valók: *Bata, Epörjesi, Farkas, Füleki, Hódi, Juhász, Kiss, Magyar, Nagy, Némöth, Pálinkás, Pásztor, Ricze, Sándor, Terhös, Tóth*.

Törökkanizsáról települtek: *Boros, Fodor, Gëdai, Kántor, Kovács, Orosz*.
Jozefovárról való: *Tóth*.

Monostorról települt: *Babarczy, Baráth, Fodor, Gólya, Kámány*.

Majdánról származtak: *Gëra, Horváth, Papp, Piroska*.

Algyőrről való: *Orosz*.

Jázováról került ide: *Bacsó, Bíró, Jaksa, Seres*.

Verbicáról települtek: *Bërta, Némöth*.

Rábérről jött: *Józó*.

Oroszlámosról rajzoltak ki: *Bálint, Behányi, Czinkus, Szél*.

Összesen 60 család. Ezzel szemben 5 család szegedi eredete kétséges.

A falu későbbi (1876) földesúri önkényeskedése miatt feloszlott. Hajléktalanná vált népe leginkább Törökkanizsára húzódott.

*

FORRÁSKÚT, nyelvjárási alakjában *Fóráskút*, régi dorozsmai pusztá a majsai út mentén, Zombó és Csólyos között. A tagosítás után, a századforduló körül kezdett tanyásodni.⁷¹ Benépesítéséből a dorozsmaiak mellett a mi szegedi népünk is derekasan kivette a részét. Mint a dorozsmai határ más részein, itt is példaadóan hatott a településre és gazdasági életre, főleg a szőlőkultúrára. A nagyobb úri szőlőbirtokokat is szegedi példára telepítették. 1950-ben önálló tanyaközség lett, amelyhez a szegedi földből Átokháza egy részét is hozzácsatolták. Területe 1960-ban

*

FÖLDEÁK, népünk ajkán *Földeák, Füldeák*. Eredetileg *Óföldeák* helyén állott. A nevet Borovszky Samu magyarázza.⁷² Szerinte a falu föltételezett régi neve **Deákfalva*, amely két részre oszlott. Volt **Földeákfalva* és **Aldeákfalva*. Az előbbi alakból rövidült volna a mai falunév. Nézetünk szerint azonban a sűrűn előforduló középkori *Fyldeak, Fyldiak*, továbbá a népnyelvi *Füldëák* alakok megengedik annak föltételezését, hogy egyszerűen bizonyos *Fül* (< Fülöp) *deák* a falu névadója. Területe 1960-ban 6322 katasztrális hold, lélekszáma 4275.

Középkori, fallal övezett, cintermes gótikus templomának építését egyes kutatók az 1400 körüli időszakra teszik. Oltványi Pál egykori plébános följegyezte azt a mondai hagyományt, hogy a *kelyhes csehek* építették. Ezzel kapcsolatban érdemes meghallgatnunk Móra Ferencet is⁷³, aki így ír: „alföldi csehekkel Öttömösön találkoztam legelőbb, lehet vagy nyolc esztendeje. Valami középkori falucska omladékait ásattam én ott ki. Előkerült vagy nyolcvan csonttetem. Gyűrűk, gombok, boglárok voltak velük, mindnyáján rajta az Anjouk firenzei lilíoma. S ahogy én ott Lajos királyról okosítom az embereimet, azt mondja az öreg Szemerédi:

⁷⁰ Kálmány III, XII.

⁷¹ Sztriha K., Dorozsma 155.

⁷² BorCsan. II, 187. Vö. még Oltványi P., A földéaki parochia rövid története. Magyar Sion 1866, 110.

⁷³ Csipke [= Móra Ferenc]: Folklore. SzN. 1913, 300. sz.

— De hallja, mégis csak a csehök építettek itt valaha templomot. Mindég úgy hallottam én a régi öregöktől.

Én azóta akármerre járok a szegedi tanyak közt, mindig ezzel a gyanúval találkozom. Nem is gyanú az, hanem hit. Honfoglaló magyart ha találunk a lovas sírban, azt mondják rá: cseh huszár. A bronz csákányra: csehök baltája. S minden halomra: hogy templom volt rajta a csehök idejében. Némelyik még most is megvan a föld gyomrában. Aki Luca éjszakáján jeruzsálemi vízzel keni meg a szemét, most is megláthatja. A pap aranyos ruhában áll az oltárnál, és ott térdepel körülötte a sok vörösbábrázatú cseh vitéz. Így beszélik ezt Csöngölétől Csókáig az egész Alföldön. Hogy milyen alapon, annak nincs megmondhatója”.

Földeák régi történetét Borovszky Samu mondja el. Ebből csak annyit emelünk ki, hogy a hódoltság alatt, 1647-ben *ült*, azaz lakott helynek írja az alsóvárosi gvardián. Sajnos, 1686-ban tatárok dúlják föl. A felszabadulás után kamarai birtok. Szeged kirajzott lakosságából lassan népesedni kezd, 1729-ben a *Návay*-család tulajdonába kerül. Oltványi Pál írja, hogy a faluba még hosszú ideig Szegedről hoztak menyasszonyt. A XVIII. század derekán a birtokos család nógrádi palócokat is telepít ide, akik teljesen beleolvadnak a szegedi törzs tájszólásába és hagyományvilágába.

Az anyakönyv XVIII. századi neveiből Szegedet idézi: *Ádók ~ Adók, Bakacsi, Bakos, Bálint, Balla, Báló, Barát, Bata, Becsei, Belovai, Bërta, Bitó, Borbás, Botka, Bozóki, Bóka, Bödő, Budai, Bukor, Cirok, Csillag, Csonka, Daka, Daróczi, Dékány, Engedi, Faragó, Fodor, Gardi, Gál, Gombos, Hajnal, Gregus, Kakuszi, Kéri, Kormányos, Kószó, Lázár, Lele, Martonosi, Ménösi, Miklós, Nacsa, Papdi, Pávó, Rúza, Siha, Sörös, Szalma, Szömörédi, Teres (Terhes), Törköly, Vastag, Veszélouszki, Vétró, Virág, Vízhányó.*

Nem szegediek: *Bagi, Bajusz, Bellágh, Borbíró, Borsos, Bugyi, Búza, Csertő, Csorba, Dányi, Dégi, Kaponyai* (Korponai), *Kurunczi, Majoros, Országló, Padkás, Péli, Rakonczai, Süket, Sütét.*

Az egyházat egy ideig a hívek áldozatkészsége tartotta fenn. Jellegzetes helyi hagyomány volt, hogy a templomatyá aratáskor gabonát kéregetett a templom számára, tavaszi bélyegzéskor pedig a jobbmódú gazdák bárányt, borjút, sőt még csikót is adtak az egyház javára. Ezt elárverezték, amikor sokszor háromszoros árat is adtak érte, mert különös szerencsét fűztek a templom jószágához.

Sokáig túlnyomóan kirendelt alsóvárosi barátok voltak a falu papjai. Jellemző az akkori viszonyokra a következő anekdotikus eset: a temesközi Beodrán az uraság és a hívek együttesen fogadták föl Spurnyai Adiutus alsóvárosi barátot esztendei kontraktussal, 150 forint sommás fizetéssel. A derék Adiutus azonban a járandóságot keveselte, és időnek előtte meg akart szökni a faluból. A nép elfogta és az uradalom maradásra kényszerítette. „Nagy szomorodásomra kénytelenítettem tisztjeimtől és a siránkozva panaszkodó katolikus községtől hallani — írja Karácsonyi Bogdán földesúr Christovich Imre püspöknek — hogy tegnap jövén Feldiákról (ahol a barát pár éve papskodott), egynéhány szekér papunkhoz, az ma hajnalban felrakodott és útnak indulni akar minden jelentés, előreváló híradás nélkül.” Azt is írja még, hogy mennyi fáradsággal és költséggel szerezte a barátot, mert a népnek nagy szüksége van rá. A földesúr jellemző indokolással kéri a főpásztort, hogy „venné méltó reflexióba, milyen időket, környüállásokat értünk, hogy minden kicsiny ok is a nép fölzendülésére alkalmatosságot szolgáltatna.”⁷⁴

Kálmány itt hallott hírt az „Ábel halála” c. drámai játékról, amely bizonyára a barokk iskoladráma elnépiesedett helyi sarjadéka volt. Balázs Mihály tanító taní-

⁷⁴ Szentkláray J., Plébániák 344.

totta be tanítványait. Előadásra azonban nem került sor, mert Éva alakítója megtagadta a szereplést. A szöveget egyébként idős korában ő mondta el Kálmánnak, akinek hagyatékában sajnos, nem található. Az illető különben más darabokat is tudott. Balázs Mihály tanítványainak fakardot is szerzett, úgy parádézott velük Óföldsékon. Návay földesúr meg is jutalmazta érte.⁷⁵

A falu dűlőnevei, határrészei: *Gajdos, Kéthalom, Marosrétje, Gencs, Gubástelek, Karabuka, Szárazér*, régebben még *Szabóhalom, Mámahalom, Döböröcsök, Ürmös*. Ezek közül Szabóhalma, Mámahalma, Gajdos, Szárazér, feleskertesszések voltak. A szerződés lejártával e gányók a faluban zsellérek, urasági cselédek lettek.

A falu múltjának, népéletének rendszeres föltárása még a jövő feladata. Néhány szórványos megfigyelés Kálmány Lajostól és tőlünk származik. Jellegzetes egyházi eredetű népszokása volt a *rúzsalakodalom*, amelyről Péter-Pál napjánál esik bővebben szó.

*

GYÁLA, szerbül *Djala*, a Tisza bal partján, a Várostól mintegy 10 km távolságra, de már Jugoszláviában levő falu, jelentős szerb többséggel.

A középkorban virágzó magyar község, amelynek szegedi emlékezetét az 1522. évi tizedjegyzés *Gyalay* családnéve is őrzi. Egy *Daróc* nevű falu is volt a szomszédságában. A XVI. század végén elenyészik, bár a falut az alsóvárosi gvardián még 1647-ben is missziós területként tartja számon. A hódoltság után egészen 1848-ig a szőregi kincstári uradalomhoz tartozik, amelyet 1783-tól kezdve 25 éven át Szeged városa bérel. Szerb többsége mellé a falu magyarsága a XVIII. század utolsó évtizedeitől kezdve, nyilvánvalóan béresként, felesként, dohánykertészként szivárgott be.⁷⁶

Kálmány Lajos anyakönyvi vizsgálatai szerint a gyálai magyarság a múlt század végén 43 szegedi, illetőleg szőregi, ószentiváni és 6 más eredetű családból állott. Népünkben való: *Barna, Bálint, Bózsó, Böller, Börcsök, Csuka, Dékány, Fazekas, Fehér, Kovács, Lengyel, Lévai, Lippai, Molnár, Ördög, Palotás, Pintér, Pópity, Pus-kás, Sípos, Szekszárdi, Varga, Vecsörnyés* stb.⁷⁷

Gyála szülöttje híres színészünk, *Kassai Vidor* (1840—1928), akinek önéletrajzában számos kiváló értékű néprajzi adalékot is találunk gyermekkorából.

Szeged városától délre telekkönyvileg régebben a jugoszláviai Gyálához tartozó, a Tisza keleti új és nyugati holt ága között elterülő rétségnek *Gyalai rét* a neve, amely a szőregi kincstári uradalom megszűntével a Wiener-Bankverein, majd a gróf Szapáry család, utána Récsei Ede és Lichtenegger Gyula szegedi mérnök birtokába került. A század elején elárverezték. Szerette volna a Város megvásárolni és kisbérletekre osztani, de nagybirtokosok előzik meg. Több major: *Fehérpart, Szilágy, Ludvár* épült rajta.

A gyálai rét az első világháború után magyar kézen maradt. Felparcellázták, majd Szilágy helyén szegedi és környékbeli szegényparasztok, munkások, új falut alapítanak: *Újgyála*, 1950-től *Gyálarét* néven. 1973 óta Szeged városához tartozik.

*

⁷⁵ EA. 2809/66.

⁷⁶ BorCsan. II, 288, 408.

⁷⁷ Kálmány III, XV.

GYULAFALVA, egykori hivatalos magyar nevén *Bácsgyulafalva*, mai szerb megnevezéssel *Telečka*, 1883-ban keletkezett.⁷⁸

Árvízkárosult, illetőleg földesúri önkénnyel sújtott temesközi népünk a belőle való Sípos György vezetésével 1881-ben Szapáry Gyula gróf pénzügyminiszternek, a kincstári birtokok gondviselőjének kérvényt nyújtott át, hogy új lakóhelyet jelöljön ki számára. A miniszter jóindulattal fogadta a küldöttséget, és megígérte, hogy *Bácskula* kincstári pusztára telepíti őket. Csak Szajánból 500 család iratkozott föl: az uraság és a plébános mindenképpen meg akarta az elvándorlást akadályozni. A szolgabíró Sípos Györgyöt lázítás miatt bezáratta, az iratokat pedig lefoglalta.

Kiszabadulása után Sípos Györgyöt és hét társát maga Ferenc József fogadta kihallgatáson, ami nyilván Szapáry jóindulatú közbenjárásával vált lehetővé. Szomorú sorsukat elmondották a királynak és lakóhely kijelöléséért könyörögtek. Előzetes tájékozódás alapján az uralkodó Pusztakulát adományozta nekik.

Az uraság sugallatára Sípos Györgyöt a szolgabíró ismét börtönbe vetette, de a királyi szó mégis győzött. Tizenhét szegedi gyökérzetű bánáti falu: Szaján (220 család), Jázova (67), Csóka (17), Lőrincfalva (38), Tóba (154), Torda, Kisorosz, Aracs, Bikács, Töröktopolya, Monostor (23), Törökkanizsa (7), Jozefova (9), Akács (17), Óbessenyő (13), továbbá szórványosan még Istvántelek, Törökbecse helységeknek *szögénysége*, azaz dohánykertészettel foglalkozó zsellér lakossága telepedett itt meg.

Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek főpásztor hamarosan iskolát, majd templomot építtetett a számukra, sőt birtokügyekben, kedvező törlesztés érdekében is eredményesen eljárta érettük. Az új falu neve Szapáry pénzügyminiszter keresztnéve lett: Gyulafalva.

A földeket kimérték, és *nyíllal*, azaz sorsvetéssel elosztották. A falu határát 1–25 között dűlönként megszámozták. A nép ma is így tájékozik: *Első, Második, Tizenkettedik* (dűlő) stb. A falutelepülés részei, megnevezései: *Aligvári, Basztikuli, Nagyrész ~ Najrész, Szamár*. Az alaprajz, továbbá a hatalmas porták a temesközi hagyományokat idézik.⁷⁹

A plébánián vezetett „*Historia Domus*” tovább még elmondja, hogy az első években a nép jórésze bizony kukoricaszárból rögtönzött viskókban, földputrikban húzta meg magát, és a mezei munka elvégeztével télire visszament a szülőfalu rokonságához. Tapasztaltuk, hogy a rokoni kapcsolatok máig elevenek: a temesközi, főleg szajáni atyafiság eljön a falu őszi búcsújára, Magyarok Asszonya, manapság Olvasós Boldogasszony ünnepére és viszont. Most is házasodnak egymás közül.⁸⁰

Nyilván hasonló módon történhetett a múlt század legelején az anyaközség megszállása is.

⁷⁸ Telepítés Torontálból Bácsba., SzN. 1883, 256. sz. Kitűnően informált, aggódó cikkíró tollából származik. Egy napos gyulafalvi tartózkodásunk alatt (1965) a helyszínen sikerült némi anyagot gyűjtenünk.

⁷⁹ A további kutatás számára az újságcikkből idézzük a gyulafalvi telepítés műszaki tervét és pénzügyi föltételeit is: „*templom, iskola, lelkész, tanító, községháza és jegyző részére egy-egy beltelek, s a község közepén egy hold térség engedélyeztetik köztérül valamint a községen kívül temetkező hely és faiskolául együttesen két hold fizetés nélkül adatik. Minden egyes települő család egy belső telket a piac körül, egymás szomszédságában aszerint, amint egymásután jelentkeznek, 100 forint előleges lefizetés mellett örökáron megvehet. A házhelyek tényleges elfoglalása, illetőleg a község megalkakulása csak akkor engedtetik meg, ha 100 települő a belsőség árát már lefizette. A külső művelésre bocsott földek egyelőre a települőknek haszonbérbe adatnak, olyformán, hogy a haszonbér fele október elsején előre fizetendő, a másik fele pedig április elsején teendő le. A települők örökáron megvehetik külső birtokrészeiket, holdanként 240 forintért, tíz évi törlesztés mellett.*”

⁸⁰ Az első tanító, a nép érdekeiért küzdő Nagy József Szajánról jött velük. Vö. Péter L.: Kálmány-dokumentumok. Tiszatáj 1969, 1105.

A gyulafalvi családnevek máig túlnyomóan temesközi, voltaképpen szegedi eredetre vallanak: *Ács-Sánta, Ágoston, Bába, Bálint, Báló, Bëzdán, Biczók, Bödö, Bunford, Czirok, Czöndör, Csipak, Gyömbér, Hajnal, Kabók, Keszég, Kéri, Kormányos, Lábadi, Lázár, Margit, Martonosi, Masa, Márki, Móra, Ocskó (Dorozsma), Palatinus, Pesti, Piri, Pósa, Pördi, Révész, Rúzsza, Sándor, Sípos, Sós, Szalma, Szarvák, Szekeres, Szeles, Szömörédi, Sziráki, Takó, Talpai, Táborosi, Tápai, Vastag, Virág, Visnyei, Zombori.*

A falu lakosságának máig a dohánykertészet a legfőbb foglalkozása. Jelentős a gabonatermesztés és jószágtartás is.

Gyulafalvának napjainkban mintegy 2900 katolikus magyar lakosa van. Vasút-állomása nincs, ami a hagyományvilág szívósságának kétségtelenül kedvez. A nép nyelve máig töretlenül őrzi a szegedi nyelvírás archaikus sajátságait és színeit. Mint mondják: *őgetnek, mint a szögediek.* A gányóság műszavai, munkamenete teljesen egyeznek a szegedi nagytáj gyakorlatával. A sebtében kérdezett karácsonyi és lakodalmi hagyományok is az anyaváros hiedelemvilágát tükrözik. A beható kutatás föltétlenül szép eredményekkel járna.

*

HAJDÚJÁRÁS, hivatalos szerb nevén *Hajdukovo*, jelentősen magyar ajkú határszéli falu, a *szögedi föld* szomszédságában.

Eredetileg homokpuszta volt, amelyet a földesúr Szabadka szegedi példára 1902-ben örökbérlet formájában felparcellázott. Leginkább a mi mórahalmai, átokházi, csorvai, nagyszéksői szegényparasztágunk szállotta meg, és a szegedi tanya-világ életformáját gyökereztetette a hajdúszállási futóhomokba. Keze nyomán hamarosan virágzó szőlő- és gyümölcs kultúra támadt.

1935-ben a bérlemény lejárt, és Szabadka sovinizmustól fűtött akkori vezetősége a hajdúszállási szerződéseket semmisnek nyilvánította: 300 magyar családnak kellett otthontát és földjét máról-holnapra elhagynia⁸¹. Később mégis visszaszivárogtak, majd a szocialista Jugoszlávia visszahelyezte őket munkával szerzett jogaikba.

*

HALAS, hivatalos nevén *Kiskunhalas*, évszázadok óta virágzó, hatalmas kiterjedésű mezőváros, a régi szegedi határ nyugati szomszédságában. Népnyelve szintén ö-ző jellegű, amely a miénkéhez hasonlóan, középkori maradvány. Sajnos, eddig tüzetesebben nem figyelte, gyűjtötte senki, így nem tudunk feleletet adni arra, mekkora az egyezés, milyenek az eltérések, továbbá az archaizmusok és helyi fejlemények a két város nyelvhasználatában.

Halas történetéről, népiéletéről itt természetesen igen röviden csak annyit mondunk el, amennyit a szegedi vonatkozások és kapcsolatok megkívánnak.

A népi hagyomány szerint a XIII. században hazánkba települt kunok szintén hét nemzetséghez tartoztak, amelyeket később *szék* néven emlegettek. Ezek egyikének szálláshelye Halas és a környező pusztaság, határa volt.⁸² A helyi népemlékezet szerint az ősök sátorszállás szerint is elkülönültek, így a halasi *Babud* család a negyedik, a *Modok* pedig a hetedik sátorból valónak tudja magát.⁸³

⁸¹ Lévay E.: A hajdújárás szigetmagyarság. Délvidéki Szemle 1942, 320.

⁸² Nagy Czirok L.: Pásztorélet a Kiskunságon. Bp. 1959, 9.

⁸³ A hagyomány értékétől mit sem von le, hogy a *Babud* család ormánsági eredetű. Kiss G., Ormánsági Szótár. Budapest 1952, 71.

Halas városa hosszú századokon át főleg jószágtartásból élt. Elmagyarosodása nyilván a középkor végén ment végbe. A hódoltság sajátos adózási rendszerével a nomád pásztorkodást a halasi tájon is meghosszabbította egészen a múlt század derekáig. Maga a város 1596-ban elenyészik, de már három évtized múlva, 1626-ban a török szorgalmazására újjászületik: az elbujdosott halasiak visszatérnek szülőföldjükre, de Ormánságból is sokan települnek át ide szintén ö-ző tájszólást beszélő református magyar családok.

A töröktől felszabadult jászkun területet, vagyis a Kiskunságot, Jászságot és Nagykinságot a történelmi jogok, emberi érdekek mellőzésével I. Lipót a német lovagrendnek adományozta (1702), és ezzel a kerületek szabadparaszt népe elvesztette politikai szabadságát. Később a lovagrend 500 ezer forintért eladta a földesúri jogokat az Invalidusok Pesti Házának.

A jászkun nép minden követ megmozgatott, hogy törvényes jogait visszaszeresse, elismertesse, de hiába. Végül úgy határozott, hogy örökváltság révén szerzi vissza régi földjeit és jogállapotát. Ez volt a *redempció*, amelynek ellenében 573 ezer forintot kellett befizetnie. Ebből Halas 50,900 forintot vállalt magára. Az összeg 304 halasi gazda között oszlott meg. Akik a megváltáshoz anyagi erejükkel hozzáárultak, voltak a *redemptusok*. Ezek az osztatlan, közös földekből annyit foglalhattak le, amennyit meg tudtak művelni. A váltságösszeget ennek megfelelően kellett leróniok. A redemptusoknak joguk volt a közös tulajdonban maradt pusztákon jószágaikat legeltetni. A nádasok is közös birtoknak számítottak.

A redempcióval Halas tulajdonába jutott *Fehértó, Füzes, Balota, Zsana, Tajó, Bodoglár* pusztá, ahol hosszú ideig pásztorelet folyt. Ezeket — mint látni fogjuk — fokozatosan és túlnyomóan a mi szegedi népünk szállotta meg.

Az irredemptusok közé tartoztak a zsellérek, napszámosok, pásztorok, akik környékbeliekkel is állandóan gyarapodtak, bár lehetőleg korlátozták a megtelepedésüket.

A kertes település, nyaralóknak és telelőknek rendszere a régi Halason is virágzott. A cserény, pásztorkunyhók helyét és környékét a XVIII. században *szállás, pásztorszállás*, olykor már *tanya, pásztortanya* néven emlegették. A pusztákon később felbukkanó kaszálók, földművelés alá vett földek neve is eleinte *szállás*, később *tanya* volt.

Közbiztonsági és adózási megfontolásokból a hatóságok meg akarják a halasi tanyai életet is szüntetni. Tiltják, de eredménytelenül.

1861-ben Halas városa elhatározza a tagosítást, és ezzel a földszerzés korlátozása megszűnik. A tagosításból nem ugyan a redempció szerzett jogán, hanem a tényleges birtokállapot alapján 1758 gazda részesedik. A nép szélesebb körei ellenezték a tagosítást, de megakadályozni nem tudták, mert sürgősszerű gazdaságtörténeti folyamatról, a modern mezőgazdasági élet kibontakozásáról volt szó. A tagosítás természetesen maga után vonja a nagyarányú és hirtelen növekedő tanyásodást, az állandó, nemcsak a nyárra korlátozódó tanyai életet.⁸⁴

A mi szegedi pásztornépünk, illetőleg tanyai szegényparasztjaink több hullámban települnek a halasi földre, az *eprőn pöndült* halasiak világába.

Az első ismert migrációs folyamat, amikor szegedi katolikus juhászok állanak a halasi nagygazdák szolgálatába. Sajátos módon, néhány református jellegű városunkban, így tudomásunk szerint még Hódmezővásárhelyen, Makón, alig akadtak kálvinista juhpásztorok. A halasi pásztorembernek a szegedi betyárokkal is eleven kapcsolataik voltak.

⁸⁴ Janó Á., Kiskunhalas. Kiskunhalas 1965, 50.

A Rúza Sándorékkal is cimboráló juhászok az 1863-ban bekövetkezett határrendezéssel, közlegelők felosztásával mítsem törődve, továbbra is széltében legeltettek. Gyenizse Antal halasi parasztköltő már 1865-ben így panaszodik:

*Halas város, mező város,
Jaj de csúffá lettél,
Szép híredtől, szép nevedtől
Jaj de messze estél...*

*Nem hallod a méneseknek
Nagy bufogó harangját,
Nem a hátas paripáknak
Vigan nyerítő hangját.*

*Hol ezelőtt szép hegyeden
Gulyáid hevertének,
Most utálatos fülesek
Heverik szép füvedet.*

Nagy Czirok Lászlótól tudjuk, hogy a tanya nélküli tagbirtokok gazdáit a juhászok mindenképpen elriasztották földjeikről. Öt-hat szomszédos gazda összebeszélt, és csak így mert kimenni *hetellőre*, azaz egy-egy hétre dolgozni. Éjszakára szekérsáncokkal vették körül magukat és nagy kutyákat tartottak. A juhászok mégis elűzték, olykor véres verekedés, sőt gyilkosság árán is őket. Ez a bizonytalan helyzet a halasi gazdák jórészét földjeinek eladására kényszerítette. „A messzi pusztarészeken kapott birtokok nagy része — írja Nagy Czirok — a tagosítás után hamarosan a juhászok kezére került. Előfordult, hogy 40 holdat is kaptak egy-egy birkáért. A gazdák inkább megváltak földjeiktől, minthogy a juhászokkal küszködjenek. Volt olyan juhász, nem is egy, aki 4—500 hold birtokot szerzett ily módon. Jónéhány még ennél is többet.” Az ő nagyapja Zsanában 40 holdas új birtokát is juhásznak adta el egy szüreti bárányért és két sajtért. Halasi embereknek végül is alig maradt birtokuk az ősi határ szélein, vagy a távolabbi pusztarészekben. Egy másik halasi népköltő, Gózon István a juhászok hódításáról így emlékezik meg:

*Sok ősi családnak így ásták meg sírját,
Juhászból lett gazdák szívják most a zsírját.
Hogy mire jutottunk, nincs hely elsorolni,
Szabadságból gyászba hogy kellett borulni...*⁸⁵

A betyárvilágot Ráday Gedeon felszámolta, a közbiztonság megszületett. Halasi szállóige volt ebben az időben: *otthagyhadd mán a földed végén az ekét, mögörzi Ráday*. Ez az új állapot is azonban már a dolgos kezű, *tarhonyáshasú*, azaz igénytelen szegedieknek kedvezett.

Az 1879. évi szegedi árvíz után feltűnően nagyszámú szegedi, leginkább alsótanyai család telepedik meg a halasi határ déli részén, főleg a kilencvenes évektől kezdve bankkölcson segítségével fölparcellázott, nemrég tagosított halasi úrbirtokokon. Volt azonban természetesen pásztor, feles, dohánykertész bérlő is a szegediek között. Erről már máshol is szólottunk. Ez a folyamat egyébként még aprólékos vizsgálatra, illetőleg feldolgozásra vár. Mellékesen megjegyezve, Vargyas Lajos halasi népdalgyűjtése zömében alsótanyai bevándorlók ajkáról származik.⁸⁶

⁸⁵ Nagy Czirok 18, 19.; Gyenizse Antal és Gózon István versei.

⁸⁶ Régi népdalok Kiskunhalasról. Bp. 1954.

Az utolsó kisebb hullám — tudomásunk szerint — századunk elején azokat az átokházi, csorvai, juhászokat, gulyásokat veti a halasi földre, akiknek talpa alól elfogyott a szegedi járás. A Városnak az Egyetem és Fogadalmi Templom építése miatt rengeteg pénzre volt szüksége, és így utolsó megmaradt legelőit is felparcelláztatta, haszonbérbe adta. Ez az utolsó szegedi pásztornemzedék megtakarított pénzén az olcsóbb halasi határban földcskét vásárolt, tanyát épített magának, és nagy nehezen ráadta fejét a gazdálkodásra.

A halasi római katolikus egyház anyakönyvéből kitűnik, hogy az idők során magába a városban is sok szegedi sarjadék települt meg: részben hajdani pásztorok, majd tanyai földművesek már halasi földről betelepült, esetleg újabban áthelyezett vasutasok ivadécai. Ilyen családok: *Batki, Bóka, Börcsök, Csipak, Csúcs, Hegedűs-Bite, Kisistók, Kispál, Kispétör, Komócsin, Kothenc, Makra, Martonyosi, Nyári, Papdi, Puskás, Sárkány, Sebők, Simon-Jójárt, Szabó-Batancs, Terhös (Tápé), Varga*. E szegedi arányszám a tanyai élet mostani hanyatlásával, a közvetlen környékből való bevándorlással napjainkban állandóan emelkedik.

Az anyakönyvekből kitűnik azonban az is, hogy Halas határát, különösen a keleti, délkeleti részeket, így *Alsószállás, Alsószöllős, Balota, Bodoglár, Eresztő, Fehértő, Fölsőkistelek, Füzes, Göbolyjárás, Harkakötöny, Pirtó, Rekötye, Tajó, Zsana* pusztákat a múlt század második felétől kezdve, sok helyen zömmel a szegedi tanyák népe telepíti be. Láttuk, hogy a táj pásztorkodó népünk előtt már régóta ismeretes volt. Ez nyilván előkészítette és megkönnyítette a további szegedi bevándorlást is.

Származási helyük gyanánt legtöbbször a *szegedi föld*, olykor *alsórész*, azaz Alsótanya van föltüntetve. A nevek, továbbá az ősök keresztelési helyei azt bizonyítják, hogy zömében Alsóvárosról, de különösen Alsótanyáról, kisebb részben Felsőtanyáról, Dócból, Kistelekről, Csöngöléről, tehát még mindig a szegedi tájról vándoroltak ki. A Dorozsmáról, Csongrádról, Horgosról, Szabadkáról, Jánoshalmáról érkezők száma teljesen elenyésző a szegediekéhez képest, de még ezek egy részénél is jó okon föltételezhető a biztos szegedi eredet. Ugyanis számos hallott esetből tudjuk, hogy az Alsótanya távolabbi részein született gyermekeket az alsóközponti, ma mórashalmi plébánia felállítása előtt nem mindig hozták haza Alsóvárosra kereszteni, hanem a közelebb eső Horgosra, Szabadkára, Dorozsmára. Születési helyükül ezek szerepelnek, bár talán egész későbbi életükben meg sem fordultak bennük.

Alább következő névsorunk nem tekinthető teljesnek. Nyilván hasznos volna az állami anyakönyvek adataival való összevetés is, bár ez már csak a későbbi időszakokra tanulságos. Mondottuk, hogy e szegedi bevándorlók leginkább a halasi határnak a szülőföldhöz legközelebb eső részeit szállották meg.

Mint az elején jeleztük, a halasi határból és szomszédságból önállósult tanyaközségek közül Balotaszállást, Zsanát Eresztővel, továbbá Harkakötönyt külön mutatjuk be, mert lakosságuk szinte teljes egészében a mi, leginkább alsóvárosi, illetőleg alsótanyai népünkől sarjadt.

A következőkben azokat a távolabbi határrészeket soroljuk fel, ahol szegedi szórványokkal szintén találkozunk. Északnak haladva, majd Halas körül nyugatra fordulva, távolodva, utána délre fordulva:

Tajó: *Katona, Kordás* (Felsőtanya), *Lantos, Szeles* (Szőreg), *Szűcs, Takó*. Lélekszáma 1962-ben 1009.

Bodoglár: *Bárkányi* (Felsőtanya), *Császár, Király, Kordás* (Felsőtanya), *Kószó, Rácz*, és bizonyára még más családok is. Lélekszáma 1318 (1962).

Pirtó: *Császár, Papp, Répás* (Sándorfalva).

Fölsőkistelek: *Ábrahám, Kiri, Makra, Meszes, Mucsi, Ördögh, Sánta*. Lélekszáma 1962-ben 372.

Füzes: *Kothenc, Papdi, Pakai*. Lélekszáma 1962-ben 273.

Rekettye: *Rúzsza*. Lélekszám 1962-ben 571.

Felsőszállás: *Sárkány, Szabó-Galiba, Szekeres, Trója* (Szőreg). 1962-ben 842
Jakos⁸⁷.

*

HARKAKÖTÖNY a halasi határban, Tázlár, volt Prónayfalva tanyaközségből kivált új falu (1949), amely Harka és Kötöny volt kun pusztákat, jórészt a halasi Bibó család egykori birtokát foglalja magában. Területe 1960-ban 9173 hold, lakossága 1313 lélek.

Lakossága szinte teljes egészében szegedi eredetű, amely századunk első évtizedeiben leginkább Alsótanyáról, főleg Mórahalomról és Csorváról települt ide. A kései megszállásra jellemző, hogy szélmalmost már nem építenek, hanem a halasi és majsai gőzmalmokban őröltetnek.

Fölkerekedő népünk között voltak jómódú nagygazdák, akik a szegedi határban a Város holtkézi birtokai miatt már nem tudtak terjeszkedni. Itt 250—300 koronáért vásárolják meg a föld holdját, ami odahaza legalább 1000 korona körül mozgott. Egyik legtekintélyesebb harkai család, B. József és gyermekei 60 km távolságból, rögtönzött putrik, színek alól munkálják éveken át új birtokukat, amelyet 50 éves törlesztésre főleg Hofmeister Júda, népünk nyelvén *Sárga Júda* halasi ügyvéd parcellázott egy bécsi bankház megbízásából. Innen öregek ajkán a folyósított kölcsönösszegnek *bécsipéz*, a hitelnyújtási könyvecskének — amelyet sokan máig őrizgetnek — *bécsikönyv* neve. A kölcsönt egyébként az első világháború gazdasági konjunktúrájában mindenki könnyen letörlesztette.

Az első, méltán honfoglalónak nevezhető nemzedék öregségére még hazatér a szegedi földre megpihenni és temetkezni. A második, azaz a mostani kihalóban levő legidősebb nemzedék még hazulról nősül, még hazajár a havibúcsúra, továbbá Mindenszentek ünnepére az ősök mórahalmi, alsóvárosi sírjához. Csak az unokák házasodnak már az új környezetből, de egészen a legújabb időkig nem a református halasiak, hanem csak a katolikus majsaiak köréből. Népünk árutermelő gazdálkodása magyarázza, hogy századunk első felében sok volt a gazdasági érdekeltséggel összefüggő örökbefogadás, cselédek kiházásítása.

A falu szegedi jellege máig töretlen, ami a modernebb termelési technikáknak, kertészkedő hajlamnak (szőlő, gyümölcs, dinnye, paprika) alkalmazásában is megnyilatkozik, és amelyet még a szegedi szülőföldről hoztak magukkal. Ehhez járul még makacs akarata rejük, törhetetlen munkakedvük, amelyről a halasiak félig gúnyosan, félig nagy elismeréssel ezt a közmondássá vált véleményt hangoztatják: *ha a szögedi embőrt este mögkoppasztják, röggelre kitallasodik*.

A szerző nagygazdák mellett megjelennek a kisparasztkok is — így az *Engi, Fodor, Tömösvári, Feketű, Rabi* család — akik részben még pásztorivadékok. Gyermekekorukban, a századforduló táján, amikor a járásokat már a hírmondóul maradt Átokházán is feltörték, szüleikkel, nagyszüleikkel jönnek ide szerencsét próbálni. A juhászat itt pár évtizeddel tovább él. Hagyományos életformájukat itt még megtartják, egyidejűleg azonban már földműveléssel is foglalkozni kezdenek. Természetesen ők is a szegedi hagyományok és eredmények útmutatása szerint dolgoznak.

A kisparasztkok másik rétege árendás volt. Város földjén, főleg Átokházán, Ásott-

⁸⁷ Köszönjük Boskó Vilmos plébános, néhai Nagy Czirok László, Janó Ákos, Vorák József, Nagy Szeder István és a Börcsök család szíves támogatását.

halmon, tehát a perifériákon. Innen ment századunk első évtizedeiben a halasi földre önálló gazdának, a maga szegényének.

Az itteni tanyavilág képe — a szegedi világhoz képest — kissé még külterjes. A modern formákat, technikát a szegediek kezdeményezték. Így a két világháború között alaposan kihasználták a halasi Schneider-céggel való lehetőségeket, főleg az aprójószág, különösen pedig a pulyka nevelésével. A tanyai önellátás itt már alig érvényesül, az árutermelés mind nagyobb lendületet vesz. Állítják, hogy a tanyakerítést szegediek honosították meg a halasi határban, amit a termelés belterjessége követelt meg.

Úgy tűnik, hogy a harkakötönyi határban a majsai, félegyházi bevándorlók ivadékai a nyelvi asszimiláció útján vannak, gyermekeiknél már az ö-zés didadalmas-kodik.

A szegedi földekről származtak ide — ismételve a már említetteket is — a következő családok: *Balázs* (Mórahalom), *Bërta* (Öttömös), *Bózsó* (Csorva), *Böröcsök* (Mórahalom, Átokháza), *Engi* (Csorva), *Feketű* (Gajgonya), *Fodor* (Öttömös), ragadványneven *Kusza*, *Fülöp* (Mórahalom), *Gërgus*, *Géczi* (Csöngöle), *Kiri* (Ásotthalom), *Kispál* (Királyhalom), *Kocsis*, *Komócsin* (Alsótanya), *Nacsa*, *Nagypál*, *Nagygyörgy*, *Ördög* (Feketeszl), *Rabi* (Csöngöle), *Savanya* (Mórahalom), *Selymös* (Csöngöle), *Simon-Jójárt*, *Tömösvári* (Királyhalom), *Vass* (Öttömös).

*

HORGOS, szerbül is *Horgoš*, szegediesen *Horgas* népe nem szegedi eredetű, nem a mi tájszólásunkat beszéli, de földrajzi helyzeténél fogva beékelődött a szegedi nagytájba.

Középkori történetéről nincsenek adataink. A határában terül el *Szentpétör* pusztja, illetőleg dűlő, amely az Árpád-korban minden valószínűség szerint még az alsóvárosi johanniták birtoka, majorja volt.

A horgosi és szentpéterei pusztát a XVIII. század első felében Szeged városa magának szerette volna a királyi kamarától megszerezni, hogy pótolja azt a méltatlan veszteséget, amely a kun puszták elvesztésével érte. Megbízta tehát felvidéki származású főjegyzőjét, Kárász Miklóst, aki elszegényedett család sarjadéka volt, hogy Pozsonyban a kérelmet valóra váltsa. Grassalkovich Antal kamarai elnök — Kárásznak ifjúkori barátja lévén — neki juttatta a két uradalmat. A Városnak azzal dugták ki a szemét, hogy erkölcsei testületnek nincs törvényes joga nemesi birtok szerzéséhez. Kárász és Grassalkovich mosakodott a tanács előtt, amely kénytelen-kelletlen nyugodott csak bele az adományozásba.⁸⁸

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az előkelővé vált Kárász család később mindig őszinte szívvel ragaszkodott a Városhoz, és készségesen szolgálta a szegedi nép érdekeit. Ebben valamiképpen az erkölcsei elégtétel szándéka is meghúzódott a részéről. E szeretetnek külön megnyilatkozása volt, hogy a család egyik agglégény tagja, a köztisztviselőben álló Kárász Benjamin a múlt század derekán Horgoson olyan dombot akart összehordatni, amelynek tetejéről szépen beláthatott volna Szeged városába. A munka meg is indult. A hagyomány szerint csak az örökségre váró család ellenkezésére állott el Benjamin úr a szándékától.

A *Kárász utca*, öregek ajkán *Kárász utcája* a család emlékezetét őrzi, amelynek már a XVIII. században kúriája volt itt. Ennek helyén épült a múlt század negyvenes éveiben a mostani klasszicizáló, történelmi emlékekben annyira gazdag *Kárászház*. A Feketesas utca felé hatalmas kert is tartozott hozzá, amelyet a nép *Kárászkert* néven emlegetett. A ház előtt egyébként a hetvenes évekig monumentális barokk

Szentháromság-szoborcsoport is állott, amelyet Kárász Miklós fogadalomból emeltetett. Mindezekről még más vonatkozásokban is szó esik.

Visszatérve Horgoshoz, Kárász Miklós 1770 táján nógrádi palóc jobbágyokból, továbbá jászokból alapította meg a falut, akik között egy-két szlovák család is akadt. Ezek azonban hamarosan elmagyarosodtak, eredetükre már másfél század óta csak nevük emlékeztet.

A falu nyelve az állandó szegedi ö-ző besugárzások ellenére is őrzi a maga eredeti ë-ző jellegét, amelyet — miután a Szegeddel való közvetlen és állandó kapcsolatok megszűntek — most a hasonló hangzású bácskai magyar nyelvjárás is erősít.

Mindenesetre Horgos a szegedi népiség állandó hatása alatt áll. Már a XVIII. század utolsó évtizedeiben a Kárászok szegedi dohánykertészeket telepítenek Szentpéterre, Horgosra, Budzsákra. Ezt a hatást 1918 előtt a szegedi tanyák népének szakadatlan bevándorlása, különösen az összeházasodás is előmozdította. Öreg falubeliek szerint Alsótanyáról származó asszonyaik szoktatták őket a kertészkedő földművelésre (paprika, gyümölcs, szőlő), továbbá a munkaszeretetre, amely az urasági korszak alatt éppen nem volt kenyerük. Ennek a falu Jugoszláviához kerülése után lett fölmérhetetlen jelentősége, nevezetesen Horgos lett az új állam paprikakultúrájának európai jelentőségre emelkedett központja.

1918 előtt a Horgos vidéki paprikakultúra még nem volt nagyarányú, és kizárólag a termesztésre, a füzereknek a szegedi piacon való értékesítésére szorítkozott.⁸⁹ Ekkoriban ugyanis már folyt némi paprikatermelés Horgoson, Martonoson, Magyarakanizsán, Csókán, Törökkanizsán, de jelentőssé, általánossá nem tudott válni. Bona Júlia kutatásai szerint 1900 táján Horgosra került röszei felesek voltak az itteni paprikatermelés úttörői.

A jugoszláviai, horgosi paprika szegedi forrásától és példaképétől a szoros határzár ellenére sem tudott elszakadni, mert a paprika néhány év alatt bekövetkező ipari feldolgozása, így a csipödés, hasítás, őrlés teljesen a szegedi hagyományok és eredmények alapján történt. A horgosi paprikamalmokban — az első már 1919-ben létesült — szegedi paprikamolnárokat szerződtek, akik azután ott bennszülött, jugoszláviai illetőségű molnárnemzedéket nevelnek föl.

Horgosnak, mellette *Királyhalom* (Bački Vinogradi) tanyaközségnek, *Hajdúszállás* (Hajdukovo) falunak másik hatalmas népeleti teljesítménye elsőrangú szőlőkultúrája: bortermelése, pálinkafőzése. Ennek kibontakozása a múlt század kilencvenes éveivel kezdődik, amikor a Kárász-uraság értéktelennek tartott királyhalmi homokpusztáját Ormódi Béla szegedi bankár potom áron megvásárolta, és alsótanyai, kisebb számmal hozzájuk csatlakozó helybeli szegényparasztok között kedvező fizetési föltételek mellett parcellázta. Maga a legmodernebb szakmai tanulságok alapján Királyhalmán 200 holdnyi mintaszőlészetet teremtett, amelynek művelési technikáját az új birtokosok is követték. Erről a misszióknak számító teljesítményről a szőlőművelésnél bővebben is szólunk.

A parcellázással kapcsolatban meg kell még a Kárászok gyönyörű, *Kamarás-erdő* néven ismert parkjáról is emlékeznünk, amely 1900 táján került eladásra Kelemen István ügyvéd és Reök Iván szegedi mérnök kezdeményezésére. Számos szegedi polgárcsaládnak volt itt nyaralója. Századunk első évtizedében Kamaráson élt Nyilasy Sándor, a híres szegedi festő. Szívesen tartózkodott itt meghitt baráti körben Bartók Béla és Balázs Béla, a *Holnap* egyik szegedi költőtagja is: kései regénye, az *Álmodó fiatalság* költői látomásában ez a környezet is föl villan.

⁸⁸ Szigethy V., Kárász Miklós megszerzi a horgosi pusztát. Délm. 1941, 245. sz.

⁸⁹ Bálint S., A szegedi paprika 122.

A szegedi tájat idézik még a napsugárdíszes horgosi házak is. A falu régebben beletartozott az alsóvárosi *havibúcsú* szakrális közösségébe is.

Figyelmet érdemel Horgos falumúzeuma, amely Verbai Jenő plébános buzgal-
mából született meg.

Tudomásunk szerint az újvidéki egyetem és főiskola magyar tanszékének kitűnő kéziratos horgosi folklóranyaga van, amelynek megjelenése mind a magyar, mind-
pedig a jugoszláv szakkutatásnak hasznára és díszerre válnék. Legújabbán már Kiss
Lajos kiváló értékű horgosi népdalgyűjtése napvilágot is látott.⁹⁰

A szegedi földről beszármazott családok:

*Ábrahám, Bálint, Barna, Batancs, Biczók, Bóka, Bózsó, Császár (Pútyi), Dobó, Farkas-Csa-
mangó, Fodor, Földi, Fútó, Ilia, Juhász-Szeles, Kószó, Kovács-Tanács, Lesi, Makra, Nagygeci, Nagy-
györgy, Nyári, Oltványi, Pakai, Papdi, Pipic, Sárkány, Szalma, Szekeres, Szélpál, Tanács, Tandari,
Vas* és bizonyára még több más.

*

ILLANCS, régebbi hivatalos nevén *Felsőterézhalom*, a main pedig *Kéleshalom* a
kisszállási uradalom birtoktestéből, rideggulya sívár legelőjéből kiszakított 6000 hold-
nyi homokpuszta, Jánoshalma közelében. A szabadkai Délvidéki Közgazdasági Bank
parcellázás céljából vásárolta meg (1905). Sokfelől, főleg Jánoshalmáról, Mélykútról
kirajzott, továbbá Horgosról, Martonosról, Magyarkanizsáról, de más messzebb vi-
dékekről is összeverődött vevői, illetőleg lakosai között csekélyebb számmal a
szegedi földről, Alsótanya nyugati peremeiről ideszakadt családok is vannak. Ezek
azonban itt már elszigetelődtek ősi nyelvjárasterületüktől: *Bërta, Börcsök, Juhász,
Kispétör, Kürti, Ördög, Pupp, Rúzsza, Szalma, Varga*.

Kiterjedése 1967-ben 10 705 katasztrális hold, lélekszáma 1844.

A község virágzó szőlő- és gyümölcs kultúrája Jánoshalma nyomdokain halad.
A közösséggé válás néprajzi jellemzése még a jövő feladata.⁹¹

*

IMRETELEK a csókai uradalom területén szegedi dohánykertészekről alapított falu
(1825), amely azonban 1870 táján föloszlik. Sorsáról *Csóka* jellemzésénél emlékezünk
meg.

*

ITTEBE, régi hivatalos nevén *Magyarittebe, Alsóittebe*, népünk ajkán *Itabé,
Kisitabé*, szerbül *Novi-Itebej* református többségű, Békésből települt magyar falu,
amely *Itebő* néven már a középkorban virágzott. A XVIII. század végén született
újjá.

A múlt század legelején bevándorló katolikus kisebbsége a szegedi törzsökből
származott. Földesura Kiss Ernő aradi vértanú volt. Népéletét, hagyományvilágát —
nem számítva a reformátusok régi Zsuzsanna-játékát — alig ismerjük.

*

JÁSZSZENTLÁSZLÓ hajdan kun szállás, a redempció után *Jákóhalma, Jászmihály-
telek, Jászdózsa* és *Jászfelsőszentgyörgy* közbirtokosságáé volt. A múlt század végén
eladták, illetőleg fölparcellázták. Legnagyobb birtoka a félegyházi Kalmár Józsefné-

⁹⁰ Kiss L., Hotrgosi népdalok. Zenta 1974.

⁹¹ Adataink jórészt Pesitz József plébános és Bárh János néprajzi kutató szívességének
köszönjük.

nak volt. A tanyásodás, később faluvá verődés körülményeiről, néprajzi jellegekről eddig csak Balogh István révén sikerült közelebbi adatokat szereznünk.

A *Helységnévtár* (1962) szerint 10,484 hold kiterjedésű határában 1960-ban 3216 lélek élt. Határrészei közül *Alsószentgyörgy*, *Felsőszentgyörgy* a régi jász birtoklásra, *Felsőtanya* a szegedi tanyák népének megszállására, *Kalmárerdő*, *Kalmárföld*, *Ilonaszállás*, *Sóstanya* nyilvánvalóan nagyobb birtokvásárlók nevére, *Békáspart* földrajzi sajátosságra, *Legelő* pedig régi pusztára emlékeztet.

A tanyaközség lakossága Majsa, Félegyháza, kisebb, mintegy harmadrészben a szegedi táj, főleg *Balástya*, *Kistelek*, *Csöngöle* szegényparasztságából verődött össze. A majsai katolikus egyház anyakönyvei szerint a szegedi földről szakadt ide: *Barna*, *Biczók*, *Bitó*, *Börscsök*, *Csúri*, *Dékány*, *Földi*, *Hegedűs*, *Hódi*, *Jóárt*, *Jóárt-Nagy*, *Kalabusz* (móravárosi ragadványnév), *Kónya*, *Kormányos*, *Lippai*, *Nagy*, *Palotás*, *Parragi*, *Rabi*, *Rácz*, *Sárkány*, *Szabó*, *Szekeres*, *Szücs*, *Tandari*, *Tápai*, *Tisóczki*, *Tóth*, *Víg*, *Zsemberi*, és még néhány más család.

Balogh István ismertetvén a Felsőtanyáról, Szatymaz tájáról ide, Szentlászlóra települt *Tápai*-család 1885–1904 között vezetett gazdasági naplóját,⁹² benne kirajzott népünk sajátos termelési kísérletére mutat rá. A Tápaiak, két nemzedék dologfogható tagjai 1850 tájától egészen 1904-ig nagycsaládi keretben, osztatlan birtoklási egységből sajátos üzemvitel és jövedelemelosztás szerint gazdálkodtak. Eredményeiket bevételi és kiadási naplóba is rögzítették. A bejegyzésekből — írja Balogh — kitűnik, hogy a közösen munkált gazdaság minden pénzbevételét, a félegyházi piacon eladott tej, tojás, vagy zöldség árát is, a fölmerült kiadást (helypénz, étel, ital, áldomás, úti-költség) a közösbe fizették. Ugyanígy jegyezték föl a közös gazdaság kiadásait, a külön háztartások piaci vásárlásait, a családtagok orvosi kezelését, patikát, továbbá vásárok és búcsúk alkalmára adott költőpénzt.

A családi emlékezet szerint az alapító Ferenc özvegye, Hegedűs Örszébet még beteges öregasszony korában is kezében tartotta a gyöplőt, vagyis az irányítást. Hajnali 3 órakor már talpon volt és hajtotta fiait az ökrök, lovak etetésére, menyeit pedig a házi és házkörüli munkára. Legidősebb fia Illés kupeckodott, jószágvásárokat járt, Ferenc vezette a számadásokat, kettő pedig gazdálkodással foglalkozott. Az unokák is a paraszti munkában nevelkedtek föl.

1885-ben 120 katasztrális holdnyi volt a birtok. Négy tanyában, de közös irányítás alatt folyt a gazdálkodás, amely fokozatosan jószághízlalással, bércsepléssel, olajütéssel, baromfitenyésztéssel, a kilencvenes évektől kezdve pedig nagyarányú szőlőtelepítéssel bővült. Természetesen közben földeket is vásároltak, 1895-ben már 979 holdat birtokoltak.

A közösség 1905-ben bomlott föl, a birtokon 23 egyenesági örökös osztozkodott.

*

JÁZOVA, szerbül *Jázovo*, temesközi magyar falu, Mokrintól délnyugatra. A középkorban *Hódegyháza* néven virágzott.

Első előfordulása: 1337. *Hodyghaz*. Magyar lakossága a török időkben eltűnik és szerbek költöznek a helyére. Az ő ajkukon a falu régi magyar nevéből *Hodit'*, *Hodics* lett. A XVIII. századra teljesen elnéptelenedett.

A temesvári kincstári igazgatóság állítólag már 1760 táján *Jázova-Hodics* néven szegedi dohánykertészekből gányófalut alapított a régi helyén. A birtok 1816-ban Józséf nádoré lett.

⁹² *Hofer T.*—*Kisbán E.*—*Kaposvári Gy.*, Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században III. Tanyák. Szolnok 1974, 91. *Balogh I.*, Egy tanyaépítő paraszti nagycsalád gazdálkodása a XIX. század végén. A *Tápai* család gazdasági naplója.

A falu lakossága 1810-ben újabb szegediekkel, 1816-ban pedig Vedresházáról távozókkal, tehát ismét szegediekkel gyarapodott. A közvetlen szomszédságában elterülő és szintén szegediekből népesült Hodics még a múlt század folyamán összeforrt vele. Itt a falu népének mintegy harmadrésze lakik. Házaik homlokán föltűnik a *napsugár*, amely szintén Szegedre emlékeztet. Amíg lehetett, a havibúcsúra is jártak.

Dűlőnevei: *Budzsák, Haranga, Hosszúhát, Kaszálló, Kisjárás, Kunét* (= az Aranka csatornánál elterülő földrész), *Kurta, Külsőjárás, Milinabara, Nagyhát, Palántás, Régijárás, Rét, Tizenégyláncos, Ugar*. Falurészek, utcanevek: *Susány, Borsos, Kétsor, Kissor, Kurtasor, Harangasor, Lëkvár, Szaporhőgy*. Ez utóbbi Algyőre emlékeztet.

Kálmány Lajos idejében Jázova és Hodics összesen 800 lelket számlált. Ennek nyolcada esett Hodicsra. A múlt század elejéről kijegyzett adatai szerint Szegedről idetelepedett családok: *Balogh, Bëzdán, Biczók, Cseh, Czirok, Dücső, Faragó, Fenyvesi, Fodor, Hegedüs, Ilia, Jaksa, Kerepesi, Kérges, Kiss, Kónya, Lörincz, Margit, Mészáros, Papp, Póza, Pozsár, Savanya, Sári, Simon, Somogyi, Szabó, Szécsi, Szél, Sziráki, Tarka, Tóth, Varga, Vastag, Zsódos*. Összesen 35.⁹³

Szeged népéből, de már nem közvetlenül Szegedről, hanem leginkább Szőregről, Keresztúrról, Tóbárról és a szomszédos községekből való: *Ambrús, Bálint, Bódi, Csillag, Fekete, Gëra, Hódi, Horváth, Juhász, Kádár, Kocsis, Lakatos, Lévai, Márton, Mészáros, Molnár, Sándor, Simon, Süli, Szabados, Száz, Szömörédi, Szőke, Vigh, Urbán*. Összesen 26.

A tisztázatlannak minősített 13 névből is föltétlenül szegedi a *Korom, Lepedő, Zsiga*. Napjainkban még: *Borbély, Bozóki, Csúri, Fendrik, Gál, Halász, Laska, Martonyosi, Mihók, Pintér, Piri* (annyian vannak „ha kutyát akarának ütni, Pirit ér a bot”)⁹⁴, *Rabi, Szenes, Zákány*.

A falu búcsúnapja Szent Mihály, mint Tápée is. Kálmány idejében temesközi faluink fiatalsága idejött házastársat keresni magának.

*

JÓZSEFSZÁLLÁS, bánáti magyar gányófalucska, románul *Conacul-Josif*. A hajdani pusztát az állam 1869-ben telepítette temesközi népünkéből, amely máig őseinek ő-ző nyelvét beszéli és szegedi eredetűnek vallja magát.⁹⁵

*

KASKANTYÚ újabban keletkezett tanyaközség, amely azelőtt *Páhi* tanyavilágához tartozott. A hajdani pusztát a Pejacevich-, illetőleg Degenfeld-család birtokolta, illetőleg parcellázta.

Lakossága a múlt század végén települt, főleg a Jászság és a Tápió völgye (Süly, Szele, Györgye) katolikus és Soltvadkert evangélikus agrárszegény népéből. A két világháború között (1937) a szegedi törzsohöz tartozó *Sándorfalva* több családja is ragasztott itt földet magának. Ezek: *Czirok, Fekete, Ferenczi, Sós, Süli, Tóth-Csúsó, Vízvári*. A szülőfalu emlékezete máig eleven.⁹⁶

Kaskantyúnak a szomszédos *Tázlár* és *Bócsa* révén közvetlen kapcsolata is van a szegedi tájjal.

*

⁹³ Kálmány II, IX.

⁹⁴ A *Piri* név nyilván a XVIII. század folyamán felbukkanó alsóvárosi *Pili*, szőregiesen *Péli* családnév népetimológiás változata, amely egy temesközi szőlásba is belekerült. Adatainkat a Szőregre átszármazott Pili Andrástól szereztük.

⁹⁵ Schematismus 1900. *Vőő G.*; *Paládi Kovács* 298.

⁹⁶ Kiss Ernő helybeli lelkész szívességéből.

KEGLEVICHHÁZA, népünk ajkán *Keglovics*, románul *Chegleviciu* vegyes ajkú kis-község, Kübekházától keletre.

A középkorban *Kökényér* falu feküdt a helyén. Első előfordulása: 1030? *Kwky-ner*. 1337. *Kwkener*. Már a Gellért-legendája is emlegeti. A török időkben elenyészik.

A mai falu kincstári pusztára települt (1844) németekből. Nevét Keglevich Gábor kamarai elnök után kapta. Kevés magyar családja szegedi dohánykertészekből, feleskből, béresekből került ki. Jelenlegi népességi állapotát nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy szegedi ö-ző tájszólása töretlen.⁹⁷

*

KELEBIA évszázadokon át Szabadka városának birtoka, amelynek modern jelentőségét az adta meg, hogy a vasút kettészelte. Hosszú ideig járás, hasznavehetetlennek tetsző homokpuszta.

Szabadka Szeged ösztönző példájára a vasút kétoldalán végighúzóódó legelőt először 1893-ban, majd 1900-ban elárverezte. Ekkor került sor a ludasi és csikériai puszták hasonló módon való értékesítésére is, a vételár 20 évi törlesztése ellenében. A vásárlók leginkább szabadkai polgárok; városi tisztviselők, ügyvédek, tanítók, jómódú iparosok köréből kerültek ki. Főleg magyarok voltak, kis részben bunyevácok is. Akadt egy szegedi is: Tóth Mihály, városi főmérnök.

Szeged a filoxéra-vész után főleg az értelmiség kezdeményezésére virágzó homoki szőlőskultúrát teremtett. Erről más helyen bőven szólunk. Ez a példakép ösztönözte a szabadkai polgárságot is. Minthogy pedig az alsótanyai szegényparasztok tanyásként, kapásként megismerkedtek a telepítés, művelés fortélyaiával, a szabadkai birtokosok a keletkező hegyközségekbe őket fogadják meg, és építenek számukra állandó hajlékot, amelynek *budárház*, nekik pedig itt *budár* a nevük.

Kelebiának éppen keleti, a szegedi földdel szomszédos határrésze: *Fődjárás*, amely nevét az itt legeltető híres alsótanyai juhászdinasztiáról kapta, *Borista*, *Négyesjárás*, a hajdani szabadkai úribirtokos bérlőkről elnevezett *Vermesjárás*, *Szkenderjárás*, népünk ajkán *Cöndörjárás*, *Sztipityjárás*, népünk nyelvén *Tipics* volt homokpuszta. Az ásothalmi, királyhalmi modern szegedi szőlők folytatásaként, elsősorban szegedi munkáskézből itt született meg Kelebia máig virágzó, mind nagyobb jelentőségű borkultúrája.

A több évtizeden át tartó szegedi bevándorlást elősegítette a trianoni béke, mert elakadt a szabadkai kisemberek kirajzása. A szabadkai birtokosok is elszakadtak szüleiktől, jórészt eladták őket. A húszas években felaprózódva, a régebbi szegedi tanyások, bérlők és az újabban beszivárgó szegényparasztok kezére kerültek. Így Kelebia lakosságának már mintegy kétharmada szegedi, leginkább alsótanyai: ásothalmi, átokházi, mórashalmi eredetű. Ez az egyházi anyakönyvekből is világosan kitudódik:

Ábrahám, Ábrahám-Fürüs, Ábrahám-Tandari, Apró, Bálint, Bánóczki, Barát, Bata, Berta, Bézdan, Bodó, Bózsó, Börcsök, Bubori, Csamangó, Császár, Csipak, Császár, Csordás, Dobó, Dunai, Engi, Farkas-Csamangó, Fodor, Földi, Fűtő, Gárgyán, Géra, Hegedűs, Hegedűs-Bite, Jakus, Jójárt, Kazi, Kéri, Kiri, Kispál, Kispétör, Kocsis, Kormányos, Kószó, Kothenc, Kotogány, Krisztin, Ladányi, Lasancz, Lázár, Makra, Martonyosi, Matók, Márki, Márton, Mig, Mityók, Módra, Mulati, Nacsa, Nagygyörgy, Némöt, Nyári, Oltványi, Ötött-Kovács, Ökrös, Ördög, Palatinus, Palotás, Papdi, Paplógó, Pigniczki, Pipicz, Puskás, Rúza, Sánta, Sárkány, Savanya, Sója, Szabó-Batancs, Szabó-Galiba, Szalma, Szekeres, Szél, Szélpál, Szögedi, Szögi, Szöröncsés-Fekete, Szűcs, Takács, Tanács, Tóth-Pözsi, Vecsörnyés, Vér, Virganc.

A szegediek endogám közössége csak 1945 után bomladozik, amikor számos leszerelt határőr, pénzügyőr, honvéd itt ragad, és szegedi családokba házasodik.

⁹⁷ BorCsan. II, 313. Vö. még Szentkláray J., Plébániák 314.; Vöő G. i. m.

Kelebia lazán települt tanyaközség. Területe 1960-ban 11 593 hold, lélekszáma 3804. Tanyasorai mintha ásothalmi mintára születtek volna meg: *Vasútsor*, másként *Vasútfőd*, *Kőbászor*. Egyéb tanyarészek: *Görbető*, *Halastószél*, *Katancsicsszél*, továbbá a már említettek *Borista*, másként *Rácborista*, *Tipics*, *Fődjárás*, viszont *Négyesjárás* már nem tartozik Kelebiához, hanem Kisszálláshoz.⁹⁸

Az elvégzendő behatóbb néprajzi kutatás különösen Borista tömör alsótanyai népközségében archaikus szegedi hagyományokat hozhat napvilágra.

Kelebia a trianoni szerződéssel határállomássá és így országosan ismert, rohamosan népesedő helyé vált, ezért 1924-ben az egykori Szabadka, illetőleg Tompa község határából kiszakították, és önálló tanyai közigazgatást kapott. Ezért kell utalnunk arra is, amit Tompról, továbbá Kisszállásról írunk.

*

KÍGYÓS, hivatalos nevén *Kígyópuszta*, idősebb tanyai népünk ajkán *Kijós* hajdani kun pusztá, ma tanyaközpont. Lélekszáma 1508. Majsja határához tartozik.

A hódoltság alatt a Város birtoka. Valamikor temploma is volt. Öreg majsiaiak emlegetik, hogy az egykori templomdomb széthordott földjével töltötték fel a kígyósi határban fekvő mocsáron át vezető, *vert út* néven emlegetett közutat.

A XVIII. században az újjászületett Kiskunsághoz, éspedig a szomszédos Kiskunmajsja határához tartozik. Hosszú ideig közlegelő, csősz és pusztagazda házzal. 1896-ban a majsai redemptus ivadékok között járulékföldként osztják szét. Ezek azonban hamarosan túlradnak értéktelennek vélt jussukon. Dorozsmai, de főleg alsótanyai szegényparasztok szállják meg.⁹⁹ Nagyobb birtokot szerez itt Wolf Miksa, szegedi, illetőleg üllési szőlőbirtokos is. Ezt a negyvenes évek elején fölparcellázták. Az ő szőlőtelepítései mindenesetre ösztönző hatással voltak a helybeli paraszti szőlőkultúra kialakulására.

Szegedi eredetű a *Budai*, *Daka*, *Farkas*, *Fődi*, *Hegedűs*, *Hódi*, *Kispál*, *Meszes*, *Sánta*, *Sebők*, *Sutka*, *Szabó*, *Szekszárdi*, *Szíveri*, *Szőgi*, *Tanács*, *Tandari*, *Török*.

*

KIKINDA, *Nagykikinda* népünk öregeinek ajkán *Kökinda*, szerbül *Kikinda*. A középkorban *Kökénd* néven virágzik.

A hódoltság alatt elpusztul. A felszabadulás után *kikindai districtus* néven kiváltságos szerb terület, amely a vármegyei rendszer visszaállítása (1779) után is megmaradt. Csak 1876-ban olvasztják be Torontál megyébe. Helységei: *Kikinda*, *Mokrin*, *Karlova*, *Basahid*, *Szerbkeresztúr*, *Jozefova*, *Kumán*, *Vrányova*, *Melence*, *Tarras*. Ezek közül Kikinda, Szerbkeresztúr, Jozefova, Vrányova magyar kisebbsége szinte teljes egészében szegedi eredetű. A distriktusban a magyarokon kívül németek is megtelepednek.

Kikindával kapcsolatosan sokat emlegették a múlt század folyamán az *überland*, *überlandialis* földeket. A szó, illetőleg megjelölés a katonai határörvidék jogrendszeréből került át. Itt ugyanis a belsőtelket *Stammgut*, a külső földeket pedig *Überland* néven emlegették.¹⁰⁰ A kikindai kerületben a vízjárta és szikes területeket jelölték e szóval.

A betelepülő szerbek elsősorban a jól megművelhető, magaslati helyeket szállották meg, a többi egyelőre hasznavehetetlen volt. Amint az ármentesítés folytán ér-

⁹⁸ Tóth István plébános és Horváth Cz. György pedagógus szíves segítségével.

⁹⁹ Pintér Sándor szíves közlése.

¹⁰⁰ Kiss K., Az überland föld. Szeged 1898.

télessé váltak, a szerbek gyanútlanul ezeket is birtokukba vették, de a tulajdonjogot nem szerezték meg rájuk. A kamara viszont csak bérlőknek tekintette őket, és a földeket állami tulajdonként kezelte. Végre 1882-ben a lakosság örökáron megváltotta ezeket az überland néven emlegetett bérleteket.

A betelepülő magyarok és németek ezekre a bérföldekre húzódtak, amelyeket a szerbekkel egyetemben szívós, önfeláldozó munkával tettek termővé.

Szeged kirajzott családjai 1776-tól kezdve tűnnek föl a kikindai római katolikus egyház anyakönyveiben¹⁰¹. Tanulmányozásukra nem nyílt alkalmunk.

*

KIRÁLYHALOM egykori hivatalos nevén *Horgos-Királyhalom*, megkülönböztetésül a vele összefüggő, de még a Város ősi határához tartozó Szeged-Királyhalomtól, amely a mai Ásotthalom egyik határrésze. A név egyébként Ferenc József 1883. évi tanyai, ásotthalmi látogatásának emlékezetét őrzi.

Az új megszállást rövid ideig *Rúzsaháza* néven is emlegették, egy *Rózsa* nevezetű zsidó vállalkozó, Ormódi Béla embere után, aki e *Kárász*-család birtokában lévő homokpuszta egy részét megvásárolta, és emberséges föltételek mellett parcelláztatta. Túlnyomóan a mi alsótanyai szegényparaszt népünk települt meg rajta. Ezekről az időről *Horgos* jellemzésénél bővebben is szólunk.

A népes tanyaközség hivatalos szerb neve *Kraljev Breg*, újabban *Bački Vinogradi*, gyorsan elterjedt magyar tükörszóval *Bácsszőlős*, amely egyúttal virágzó, még Ormóditól alapított szőlőkultúrájára emlékeztet.

*

KISIRATOS, román nevén *Dorobanți* a középkori Nagyiratos falu helyén terül el Kelet-Csanádban. Borovszky Samu föltevése szerint nevét szépen festett, azaz *iratos* templomáról kapta. A régi falu a török időkben elenyészett.

A hódoltság után az iratosi pusztát a kamara bérbe adta. Sok kézen megfordult, amíg a XVIII. század végén meg nem vásárolták. Nagyobb, Arad megyébe eső részén keletkezett a birtokosa után elnevezett *Forray-Iratos*, később Forray-Nagyiratos, majd egyszerűen *Nagyiratos*, románul *Iratoșul*. A puszta egyik kisebb részének szintén birtokosa után *Almási-Iratos* lett a neve. Ebből nem fejlődött falu. A puszta Csanád megyei, kisebb részén a *Salbeck* család telepített. Ennek *Szálbekiratos*, a mai *Kisiratos* lett a neve.

A kitűnő Borovszky Samu Kisiratos újjáépítéséről szólva tévedett¹⁰², amikor azt írta, hogy a Salbeck család 1818-ban Nógrád és Arad megyei magyarokból telepítette. Kovács Ferenc legújabb kutatásai ugyanis kétségtelenné tették, hogy a falu megszálló népe szegedi dohánykertészekből került ki. Erről a máig töretlenül zengő ö-ző tájszólás, továbbá a családnevek: *Almási, Bali, Csonka, Faragó, Gál, Godó, Kása, Máté, Némöth, Rigó, Sebők, Talpai, Torma* is tanúskodnak. Jellegetes helyi név a *Szelleki*, amely érzésünk szerint eredetileg ragadványnév volt, éspedig az ős ilyenféle szavajárásából: *a szentlelkit neki!* Föltételezhetően Nagyiratosnak is vannak szegedi eredetű családjai.

A kutatás kárára olyan fiatalon meghalt Kovács Ferenc igen értékes, itt-ott azonban nem egészen kiforrott módszerek szerint szerkesztett, irodalmi nyelvre átírt gyűjteményében¹⁰³ tisztázza Kisiratos szinmagyar népének szinte teljes egészében

¹⁰¹ Szentkláray J., Száz év 272.

¹⁰² BorCsan. II, 414.

¹⁰³ Kovács F., Az iratosi kertek alatt. Bukarest 1958; Vö. még Bálint S., A békési magyarság szegedi csoportjai. SZKJMÉ 1961—1962. Orosháza 1963. 118.

szegedi, mégpedig gányó eredetét. Kovács könyvében meséket, balladákat, dalokat, játékszövegeket, lakodalmi költészetet, gúnyverseket, közmondásokat és találós kérdéseket közöl, amelyeket a folklór tárgyalásában mi is fölhasználtunk. A gyűjtemény legnagyobb értéke a *Kőműves Kelemenné* két szép helyi változata.

*

KISOROSZ, a középkorban *Oroszi* (1332), egykori hivatalos magyar elnevezéssel *Torontáloroszi*, mai szerb nevén *Rusko Selo*. Nagyikikinda közelében elterülő falu, amelynek magyar többsége 1776-ban telepített szegedi és környékbeli dohánykertészeknek ivadéka.

Eredetileg kamarai birtok volt. Későbbi tulajdonosai között ott a Csekonics-, Sina- és Zichy-család. Temploma 1802-ben épült Péter és Pál apostolok tiszteletére.

Szegedi eredetű családjai közül legnépesebb a *Bërta*, amelynek számos: *Baka, Fekete, Luku, Csárdás, Haska, Tëra, Fesztón, Koma, Szopi, Zsarkó* ragadványnevekkel is megkülönböztetett ága van. Föltétlenül a mi népünkbeli valók még az *Ábrahám, Bálint, Csányi, Csikos, Csíszár, Dékány, Fazékas, Gëdó, Hegyközi, Jëri* (Tápén ragadványnév), *Lőrincz, Nyári, Ördög, Talpai* család. Beszédjük töretlenül őrzi az anyaváros nyelvi hagyományait.

Kálmány Lajos gyűjtött — bár nyilván nem rendszeresen — Kisoroszon¹⁰⁴. Azóta Kiss Erzsébetnek köszönhetünk kisebb, de értékes kéziratos népnyelvi, és a fönti családnévi anyagot, amely teljes egészében a szegedi hagyományt tükrözi.

Kiss Erzsébet említi, hogy a falunak egyetlen, mintegy 3 km hosszú, nyílegyenes főutcája van. Mellékutcák csak bal oldalról ágaznak ki belőle.

A lakosság leginkább dohányt és hagymát termeszt.

*

KISSZÁLLÁS. Hajdani kincstári pusztá, majd uradalom, most tanyaközség. Területe 1960-ban 15 998 hold, lélekszáma 4710. Határrészei: *Almajor, Alsókovácsgyöp, Belmajor, Bibic, Edetanya, Fölsókovácsgyöp, Imreszállás, Jánostelek, Kápolnamajor, Kenyérváró, Középkovácsgyöp, Mátyásmajor, Ódongókút, Sömlék, Tompamajor, Tor-matanya, Tüskösmajor, Újdongókút, Újmajor, Zsindölyös*.

Az uradalom cselédsége a múlt század folyamán Mélykút, Jánoshalma zselléreiből és felvidéki szlovák idénymunkásokból, illetőleg ezeknek itt maradt, elmagyarosodott, eredeti vezetéknevüket azonban jórészt máig híven őrző ivadékaiból, továbbá Tápiószele, Békéssámsón, Mezőkövesd summáiból, századunkban pedig még Szeged külső tanyavilágának szegényparasztaiból verődött össze.

Kisszállás régebbi történetéről nekünk itt nem szükséges szólnunk. Csak ott kezdjük, hogy 1802 után Halas városa bérelte. 1840 táján Stametz-Mayer bécsi bankár tulajdonába jutott, aki nagy befektetéssel urasági lakot, gőzmalmot, vasöntőt, szeszfőzőt, modern tehenészetet alapított rajta. A birtok leányági örökösödés útján a Boncompagni olasz hercegi családé lett, amelytől bérlőtársulatok árendálták. Utoljára 1925-től a Kisszállási Részvénytársaság kezén volt. Ez mintagazdaságot létesített rajta, közben azonban cselédeiket kegyetlenül kihasználta. Az uraság csak őszi vadászatokon látta, ha látta, észrevette őket.

Az uradalom az első világháború után vagyonsváltáság címén kénytelen 1500 hold földet fölajánlani. Erre a célra egy sívány homokpusztát engedett át, amely azelőtt meddő tehenek legelője volt. Istállójuk a mostani négyestelepi iskola helyén állott.

¹⁰⁴ Kálmány II. XII.

A puszta kisebbik részét Bácsbodrog megye „vitézei” kapták, a nagyobbikra pedig, 3—12 holdra igényjogosult ástothalmi, átokházi, ötömösi, mérgesi bérlők, tehát szegediek települtek. 1945 után még újabb jelentős rajok követték őket.

Manapság a szegedi földhöz legközelebb eső *Négyestelep*, továbbá *Almajor*, *Bibic*, *Tüskös*, *Tormatanya* homokján élnek nagyobb, összefüggő közösségben szegedi családok:

Ábrahám, Ábrahám-Türes, Babarczi, Bakacsi, Bálint, Báló, Bata, Bénák, Bërkó, Bëzdán, Bodó, Bózsó, Börcsök, Burkus, Csamangó, Császár-Pútyi, Csapak, Csiszár, Csóti (Joka), Csöke, Daka, Dobó, Engi, Falusi (Mérges), Farkas, Fazëkas-Kádár, Fekete, Fodor, Földi, Fürtön, Gërgus, Hebök, Hegedüs-Bite, Hódi, Huszta, Jójárt, Kasza, Kazi, Kerekes, Király, Kispál, Kispétör, Komócsin (Irha), Kormányos, Kothencz, Körmös, Körösi, Krisztin, Kürti, Lasancz, Lázár, Lóggó, Lovászi, Magda, Martonyosi, Masa, Márki, Mig, Módra, Molnár, Nacsá, Nagy, Négyökrü, Nyári, Ördög, Papdi, Pálfi, Pálkás, Rab, Rutai, Rúzsá, Sárkány, Simon, Sója, Süveg, Szélpál, Sziráki, Szögi, Tanács, Tápai, Tömösvári, Urbán, Vecsörnyés, Virág, Virganc, Volford.

Az első szegedi szegényparaszt telepések eleinte bizony földbe mélyesztett putrikban laktak. Innen kezdték meg minden állami, társadalmi támogatás nélkül a homokbucka kubikolását: hegyhúzóval, talicskával, bakittyal tették a szőlőtelepítés számára egyenletessé, alkalmassá. Sokszor éjszaka, viharlámpa mellett is dolgoztak. Utána mindjárt szőlőt, főleg kövidinkát telepítettek, gyümölcsfát ültettek, különösen jonatánalmát, kiferkörtét, dinnyét termesztettek, mellette aprójószágot, leginkább pulykát neveltek. Szegénységük leleményessé tette őket. Néhány év múlva már vályogházakat emeltek, a putrik pedig ló, marha istállójául szolgáltak. Igényesebb hajlékaikat már a felszabadulás után építették, amikor a számosjószág a vályogházakba került.

Természetes, hogy Kisszállás keleti részének hagyományvilága azonos a szegedi tájával. Ő-ző anyanyelve töretlen, bár itt már Bácska ë-ző nyelvjárásával közvetlenül szomszédos. A havibúcsút és a vízkereszti házszentelést máig számontartja. Ez utóbbit a kalocsai főegyházmegyéhez tartozó pap eleinte szokatlannak találta, de a hívek napjainkban is ragaszkodnak hozzá.¹⁰⁵

*

KISSZIGET, másként *Kisszüget* az óbébi uradalomhoz tartozott. Birtokosa, gróf Batthyány Ignác, a tudós erdélyi püspök, itt négy gányótelepet alapított (1785). Ezek között volt Kissziget is, amelyet Szeged vidéki magyarok béreltek. Ennek helyén állott Borovszky Samu gyanítása szerint a középkori *Sziget* falu: 1484. *Zygeth*.

A telep a szabadságharc viharaiban elpusztult, és nem született újjá. Népe főleg *Újhely* kertészségére húzódott, amely szintén az uradalomhoz tartozott. Ezt később inkább *Sasülés* néven emlegették. A továbbiakra nézve ide utalunk. Néhány részlet tisztázása még elkelne.

*

KISTELEK. Hosszú időközön át puszta volt. Úrbéres községként a Buda—Szeged közötti postaút egyik állomásának védelmére telepítette a Város 1776-ban.¹⁰⁶ Népe az ország különböző vidékeiről verődött össze. Zömében mégis kivándorolt szegedi családokkal, pásztorokkal és felvidéki tótokkal népesült be. Azonban hamarosan a

¹⁰⁵ Segítségünkre voltak Tóth János, Nagy Ferenc lelkészek, Nikowitz Oszkár, Kiss-Csepregi Gergely, Szörfi István pedagógusok.

¹⁰⁶ *Reizner I.*, 374; A falu története kevés népéleti utalással *Vicsay L.*, Kistelek története. Kistelek 1929.

szegedi népélethez, tájszóláshoz asszimilálódott az egész falu. A Város úrbéri joghatósága 1848-ban megszűnt ugyan, kegyurasága azonban 1945-ig megmaradt. Templomának homlokzatán máig napig ott van Szeged címere, immár mint történelmi emlék.

Kistelek a szegedi tájnak egyik legjelentősebb, immáron mezővárossá fejlődött határfaluja, amelynek inkább gazdasági néprajza jelentős. Hatalmas tanyavilág középpontja, amelynek igényei, szükségletei Kisteleken számos olyan iparágnak: kétfestő, szappanfőző, takács, kalapos, és egyéb mesterségnek életét hosszabbította meg, amely fölött az anyavárosban már eljárt az idő, azonban a szakmai készséget, ízléshagyományt Szegedtől örökölte. Sokáig szinte a második világháborúig élt a hagyományos juhászat, gulyásság is. Ma is igen jelentős a jószágtartása, amely modern, piacra termelő jellege (választási malac, aprójószág, tojás) ellenére is az archaikus szegedi hiedelemvilágnak számos elemét máig őrzi. Homoki szőlő- és gyümölcs-kultúrája is fejlődik. A falu folklórhagyományai azonban színtelenebbek.

Kisteleknek az ősi szegedi földből való közjogi kiszakadása következtében a szegedi határ legtávolabbi része, Csöngöle csak a *pántlika* néven emlegetett keskeny földszíven függött össze az anyavárossal. Népe azonban állandóan telítődik a szegedi földről, tanyavilágból, leginkább természetesen Felsőtanyáról bevándorolt családokkal, benősült fiatalokkal.

Kistelek kiterjedése 1967-ben 12 023 katasztrális hold, lakosainak száma 8925. Szegedi gyökérzetű családjai többek között.

Bitó, Csipak, Csúri, Gémes, Jakus, Kispál, Kormányos, Kothencz, Rozsnyai. Szlovák, illetőleg felvidéki eredetűek: *Dancsok, Domonics, Hudoba, Hulman, Krizsán, Kucsora, Muhel, Pigniczki, Réhák, Sisák, Tisóczki, Wolford.*

*

KISZOMBOR, röviden és népiesen *Zombor* falu a Maros szélén, Makó szomszédságában. Határa 1967-ben 11 423 katasztrális hold, lélekszáma 5119.

A középkorban a Csanád nemzetség birtoka. Első előfordulása: 1256. *Zombur*. Római temploma, illetőleg körkápolnája a szegedi nagytájnak egyik legjelentősebb, az Árpád-kor legelejéről származó műemléke. Eredetét még nem tisztázták. Újabban Csemegi József alapos elemzés után azt a nézetét fejtette ki,¹⁰⁷ hogy a kápolna hatszöges térkompozíciója nyilvánvalóan eszmei, szimbolikus mondanivalót fejez ki: az alaprajz voltaképpen hexagramm, amely az ószövétségi zsidóság körében Isten (Jahve) jelképéül szolgált. Később ismeretessé vált a keresztény, sőt a mohamedán világban is, és a jelnek démonűző, bajelhárító erőt tulajdonítottak. E szemlélet értelmében a középkor embere a hatszögű épületbelsőit oltalomhelynek érezte, ahol a sötét, alvilági hatalmak rontó ereje a lelket már nem érheti, nem kísértheti meg.

Elemzése végén a további kutatások szükségességének hangoztatásával Csemegi úgy találja, hogy a hexagrammra szerkesztett Tisza menti fülkekoszorús körtemplomok (Kiszombor, Karcsa és az Ungvár melletti Gerény) egyedül állanak az európai műemlékanyagban. Sajátos térszerkezetük közvetlen vagy közvetett Kaukázus vidéki örmény, grúz mintaképekre utal.

Sok gondot okoz a kutatásoknak a kápolna, illetőleg mai templomszentély 1939-ben föltárt, későbbi, valószínűleg XIV. századbeli freskóinak ikonográfiai rejtélye is. *Veronika* és *Mettertia*, vagyis Szent Anna harmadmagával világosan fölis-

¹⁰⁷ Csemegi J., Közép-Európa románkori centrális templomainak építészettörténeti kérdései. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1960, 323; Freskóinak első leírása Bíró B., Hatszázéves freskó Kiszomborban. Katolikus Szemle 1940.

merhető. Ezek a szakrális folklór világában a gótikus jámborságra: a Szent Család tiszteletére és a passiómisztikára utalnak. Ellenben a női szent: kezében menyétbőrrel, a két kisebb női szentet oltalmazó szent asszony, továbbá egy férfiszent idáig minden azonosítási kísérletnek ellenállott. Nem világos az egész freskóegyüttes eszmei összefüggése sem.

Kiszombor ősi magyar lakossága némi szünetekkel és megtépázva vészeli át a hódoltságot. Újjászületése nehezen indul. Csak akkor kezd nyugodtabban fejlődni, amikor az *Oxel*, későbbi nevén *Rónay*-család megvásárolja a kamarától a zombori uradalmat (1781).

A falu mai népe a XVIII. században több szakaszban települt. Reizner János szerint¹⁰⁸ az 1712. évi árvíz idején szegedi családok telepedtek le az akkor még tötök-höz tartozó Kiszomborra: polgári állásukat ott a kedvezőbbnek érzett jobbágysorssal cserélték föl. A helybeli egyházi anyakönyvben előforduló szegedi eredetű családok a XVIII. században: *Balázs, Csanádi, Csik, Faragó, Farkas, Géra, Hódi, Kecskés, Kiss, Mohácsi, Nagy, Pálffy, Szegszárdi, Tóth*.

A század folyamán Pest megyéből és Csanádról is jönnek, egészében véve azonban bővebb adatok híján a benépesedés közvetlen körülményei nem állanak világosan előttünk. Annyi kétségtelen, hogy Kiszombor már a XIX. századra teljesen beleépült a szegedi nagytájba. Erről már az itt gyerekeskedő Kassai Vidor híres színészünk népéleti visszaemlékezései is tanúskodnak.

Néhány szóval meg kell emlékeznünk a birtokos Rónay-családról is. Itt volt nevelő *Repiczky János*, kiváló, korán elhunyt orientalistánk, aki a szegedi Maróthy testvérek baráti köréhez tartozott. Itt élt a család állandó vendégeként Somogyi Antal. „Régi magyar énekek” címen kiadott romantikus koholmányainak (1873) kézirata a Somogyi Könyvtárba került.¹⁰⁹

Kiszombor a szegedi nagytájnak műemlékszerű épületekben; — templomában, kúriáiban és iskolákban, klasszicizáló magtáraiban és mutatós parasztházaiban — leggazdagabb faluja. Felújításukra sürgős szükség volna.

Kiszombor történetét a falu szülöttje, Kiss Mária Hortenzia írta meg: értéke- sebb falumonográfiáink közé tartozik¹¹⁰. Néprajzi adalékai is figyelmet érdemel- nek. Röviden megörökítette a falubeli *Teknyőkaparó* emlékezetét, aki a századfor- dulón élt, de naivan találó jóslásaiért a szegedi táj idősebb nemzedékei máig em- legetik. Érdekességgént azt is meg kell említenünk, hogy Kiss Mária édesanyja látta vendégül egy nyáron a gimnazista József Attilát.

A falu fertályai és dűlőnevei részben e monográfia, részben tanítványaink gyűj- tése nyomán: *Susán, Gózsém, Szentsarok, Körtélyös, Dédénszög, Szilvaszög, Kisladány, Nagyladány, Miskahalom, Nagyhalom, Nádashalom, Tanyahalom, Margitkert, Ki- rálydomb, Kútalj, Tótok partja, Nyomás, Marostű, Hótmaros, Nagyszilvatábla, Nagybukor, Csipkés, Vesszős, Kiscserő, Halész, Karikaerdő, Kőház, Vájkos, Kapás- kert, Malvin, Dávid, Sándor, Gacsiba, Goszpodi, Szugoly, Paskulom, Tehénjárás, Egeres, Kiskaszáló, Nagykaszálo*.

Régi határtérképeken még előfordul: *Nyilas, Kissulymos, Nagysulymos, Hor- gató, Büdöstő, Lapostó, Csurgósziget, Fehérhát, Kerekfenék, Kátli feneke, Sárga- határ, Kiscsipkés*.

E nevek közül Dédényszög és Ladány középkori faluk emlékezetét őrzik.

*

¹⁰⁸ Reizner I., 233.

¹⁰⁹ Móra F., Róvó Somogyi. Magyar Bibliofil Szemle 1924, 82; Délm. 1926, 13. sz.

¹¹⁰ Kiss M. H., Kiszombor története. Makó 1940.

KLÁRAFALVA, öregek ajkán *Kalárafalva*, *Kalára*, majorságból fejlődött útmenti falu Deszk és Kiszombor között, a Maros bal partján. Legrégibb részének *Ókalára* a neve. Egy 1828-ból való levéltári adat szerint: *Kiss Kalára az az az Kaláranak azon része, mely az idén az Maros által el szakasztatott nagy Kalárától.*¹¹¹

A falu első előfordulása: 1488. *Klarafalwa*. Nevét Borovszky Samu gyanítása szerint Szent Klára tiszteletére épített templomról kaphatta. Tőle keletre feküdt *Varsánytó* falu, amelyet még a XVII. században is emlegetnek. A *Vassanthó* család Szeged hódoltság előtti történetében is fölbukkan. A török időkben mindkét falu teljesen elpusztult.

A XVIII. században kamarai birtok. Csak 1777-ben települt Újcsanádról származó magyar dohánykertészekből újjá. A falucska 1801-ben a Gerliczy-család birtokába jutott.

Dűlőnevei: *Hosszúfődek*, *Majoralja*, *Békástó*, *Homokdűllő*, *Nagyfüzes*, *Zsombó*, *Szilvás*, *Hajdova*, *Kishajdova*.

Határa 1967-ben 1579 katasztrális hold, lélekszáma 569.

A falu hagymatermesztő lakossága, főleg Makó katolikus parasztságából települt, amelynek viszont szegedi a gyökérzete. Természetesen bevándorolt szegedi családjai is vannak. A neveket Deszknél soroljuk föl.

*

KÖMPÖC a középkorban kun szállás volt. 1436. *Kempcegzallas*. A hódoltság alatt *Kömpéc* néven Szeged városának *nemes földei* közé tartozik, amelyen legeltetés folyik.

A kun pusztákért folytatott pört befejező egyesség értelmében (1725) a Város lemondott ugyan a kun puszták közös használati jogáról, de továbbra is jussa lesz többek között Kömpöc pusztán is legeltetni. Kénytelen azonban már 1746-ban a a jászkun kapitányságtól árendába venni. A bérleti levél egy része így hangzik: *Kiss Kunságban levő Kömpöc Pusztánkat három Száz ötven Rh forintokban Szöged Várossának árendában ki bocsájtottuk.* Kömpöc 6 ezer holdas határa 1760-ban az egri káptalan birtokába jutott, amely a nagy távolság miatt mindig bérletbe kénytelen adni.

Kömpöc bérlőiről sokáig keveset tudunk. Amikor 1852-ben a Pallavicini-uradalom — más helyen részletesen is tárgyalt körülmények között — könyörtelenül szétverette dohánykertész telepeit, a földönfutó szegedi gyökérzetű nép vándorbotot volt kénytelen a kezébe venni.

Közülik 11 család a kömpöci pusztát vette bérbe a káptalantól, amely külön 100 holdat ajándékozott a megépítendő falu számára. Az alapítók nevét valami helybeli népi verselő rigmusba is szedte, és így emlékezetük fennmaradhatott:

1. *Hírös csikós Lojzi*. 2. *Rossz tanyájú Nagy Mihály*. 3. *Hatalmas Bárkányi*. 4. *Vétró Pista nagygombú lajbija, mégis emelgetős a marhája*. 5. *Nagyhajú Dragony, elszaladt egy darabon*. 6. *Szükségkiáltó Takács*. 7. *Nagyhirű Szőri Pál*. 8. *Deres bajuszú Martonyosi*. 9. *Utcán szaladgáló Mihály János*. 10. *Fekete*. 11. *Gálántos Patyó*.

Az elűzött nép természetesen minden foghatót megragadott és magával hozott. Így az anyási 54 kg súlyú harangot is, amelyet loppal kútba vetettek, majd éjszakának éviadján kihúzták és itt Kömpöcön állították föl a honfoglaló családok.

Kömpöc később megint egyetlen bérlő kezére jutott. Egy *Mészáros* nevezetű szegedi pékmesterre öregek máig emlékeznek.

Az első kömpöci települők élete keserves volt. Eleinte hantházakban vonták meg magukat. Őseik nyomán máig emlegetik az 1863. évi lucaszelet, amely nem-

csak a vetéseket, hanem még a tarackot is gyökerestül messzire elhordta. Inséges évek is bőven akadtak. A szélmalomban olykor a tarackot is megöröltették. Nem volt legelő, a jószág halomra hullott. Aki tehette, dunai árterületekre hatjotta el a marháját.

Kömpöcöt 1893-ban az egri káptalan saját kezelésébe vette, és a földeket közvetlenül a népnek adta árendába holdanként 1—3 forint évi bérért. Ez lehetővé teszi a pusztá tanyásodását, a szőlőtelepítést, ami elsősorban a szegedi homokról idevándorolt szegényparasztok érdeme.

Az egri káptalan 1918-ban Kömpöcöt örökáron Kiskunmajsának adta el, amely a bérlők kezén lévő földeket nem vette el, hanem kedvezőnek ígérkező részletfizetési föltételekkel búzavalutában most már ő adta el nekik. A gabonaárak hirtelen zuhanása a részletek szabályos törlesztését lehetetlenné tette, ami a két világháború között nagy létbizonytalansággal járt együtt.

A felszabadulást követő földreform, továbbá a falu önálló községgé alakulása (1949) megeremtetette a virágzás új föltételeit. 1949-ben a falu lélekszáma 1335, a belterületi házak száma 88, a hozzátartozó tanyáké 248. Határa 1962-ben 5212 hold, lélekszáma 1359.

Mint mondtuk, Kömpöcöt a szegedi tanyavilág népe telepítette és alakította át virágzó homoki tájjá. Temploma van ugyan, de egyházilag ma is Kiskunmajsához tartozik. Az itteni római katolikus plébánia anyakönyveiből kitűnik, hogy Kömpöc lakossága majdnem egészében a szegedi néptörzsből ered. Felsőtanynai, illetőleg kisteleki, sándorfalvi, tehát közvetve szintén szegedi családok:

Apró, Báló, Balogh, Bárkányi, Becsei, Bitó, Borbola, Bozó, Bozóki, Budai, Csáki, Csókási, Csurgó, Dékány, Fenyvesi, Fogas, Géra, Hajnal, Hegedűs, Hódi, Katona, Kónya, Kopasz, Kordás, Korom, Makra, Martonyosi, Meszes, Mihály, Módra, Németh, Rabi, Rácz, Sándor, Sárkány, Sávai, Sücs, Táborosi, Tápai, Vétró, Vince.

Határrészei: *Csücskő, Fölsőkömpöc, Sarok, Sívány.*¹¹²

*

KÖRÖSZTÖS, másként *Torontálkeresztes*, régebben *Keresztúrpuszt*a, románul *Cruceni* bánáti magyar falucska. Kincstári pusztá volt, 1868-ban telepítették először 80, majd 1892-ben újabb 78 numerussal.¹¹³ Lakossága nyilvánvalóan a mi vállalkozó kedvű temesközi népünkől verődött össze, mert máig szegedi ö-ző tájszólásban beszél. Néprajzi viszonyai ismeretlenek.

*

KÜBEKHÁZA nevét *Kübeck Károly* udvari kamarai elnök után kapta.¹¹⁴ A falut a környékbeli idősebb nép *Kübek, Kibek, Tübet, Tibet* néven is emlegeti.

A kincstár 1844-ben alapította. Mint Juhász Kálmán írja,¹¹⁵ a telepítés úgy ment végbe, hogy a leendő község közepén, a templomnak kijelölt helyen, továbbá a temetőnek fenntartott telken fakereszteket állítottak föl. Ezzel azt jelképezték, hogy a községbe római katolikusokat kívánnak telepíteni. A telkek kiosztása sátorokban sorshúzás útján történt. Egy-egy *numerus* néven emlegetett telek állott 12 hold szán-

¹¹¹ Nyr. 1966, 302. *Inczeffi Géza* adata.

¹¹² Ábel Tiborné, Lőrincz Illésné, Horváth Géza pedagógusok szíves közlései.

¹¹³ *TorMon* 125.

¹¹⁴ Pályájáról *Walter, Fr.*, Karl Kübeck. *Freiherr von Kübau und die Aufrichtung des franzi-josephinischen Neuabsolutismus. Südost-Forschungen* 1960, 193.

¹¹⁵ *Juhász K.*, A 100 éves Kübekháza. Csanádmegyei Könyvtár 29. Szeged 1944.

tőföldből, 1 1/2 hold kaszálóból, 1 1/2 hold legelőből, 1/2 hold beltelekből, 1/2 hold belső kertből, összesen tehát 16 katasztrális holdból. Ebből 3 holdon felesként dohányt tartoztak termelni, a többi 13 hold után pedig holdanként 4 forint haszonbért fizettek. Ez a megállapodás 20 évre szólt, amely 1854-ben annyiban változott meg, hogy a 3 hold dohányföld termését a kincstárnak kellett megfelelő beváltási összeg ellenében beszolgáltatni.

Kübekházi napsugárdísz

A telepítéskor nyert földeket a falu népe időközben örökáron is iparkodott megszerezni. Ez 1880—1916 között sikerült is neki.

A falu kiterjedése 1967-ben 4744 katasztrális hold lakosainak száma 1809. Kübekháza magyarsága szinte teljes egészében szegedi gyökérzetű:

Ábrahám, Bálint, Bata, Berta, Bodó, Czirok, Csizsár, Daróczi, Doktor, Domonkos, Dóró, Farkas, Fekete, Géra, Hegyközi, Kasza, Kiss, Kormányos, Lakó, Magyar, Miklós, Nacs, Ónozó, Palotás.

Pópity, Süveg, Szekeres, Szeles, Szirovica, Török, Vér. Néhány dorozsmai is: Busa, Kollár, Muhari, Ocskó, Sátor. Nagy szórványosan más környékbeli helységekből is.

A németség 1851-ben kezd letelepülni bánáti: Kisteremia-*Albrechtsflor*, Nagyteremia-*Marienfeld*, *Csanád* sváb falukból. Kübekháza magyar és német népe általában nem kötött házasságot egymással. 1945-ben a németség egy részét kitelepítették.

Kálmány szőregi káplán korában alig végzett itt kutatásokat. Nyilván az újonnan települt, vegyesajkú falut még nem tartotta érettnek a gyűjtésre. Juhász Kálmán történeti művében csak rövid utalások találhatók a falu népéletére. A szakszerű néprajzi számbavétel, különösen a magyar-német kölcsönhatások felmérése még a jövő feladata.

*

LELE, régebbi hivatalos nevén *Püspöklele*, napjainkban *Maroslele* falu Makó vonzási körében, tőle északnyugatra, a Marostól nem messze. Kiterjedése 1967-ben 8094 katasztrális hold, lélekszáma 2719.

A múlt század nyolcvanas éveiben történt — amint Kálmány följegyezte¹¹⁶ —, hogy az alsóvárosi havibúcsún a félegyházi, jász eredetű asszonyok nagyon megijedtek, amikor hallották a lelei búcsúsok érkezését. Rémulten mondogatták: jönnek a lelek. Az ő tájnyelvükön ugyanis a *lele* szó hazajáró lelket jelent, amely gyermekeket szokott rabolni. Azt is emlegették, hogy két kis félegyházi lánynak éretlen csereszyét is vitt. A szó ilyen értelemben a szegedi táj népnyelvében ismeretlen. Az igen elterjedt tápai *Lele* családnév nyilván a falu nevével függ össze.

Első előfordulása: 1488. *Lele*. Több nemesi család birtokolta. Szomszédságában volt a Maros egyik szigetén *Tömpös* monostora, Mária tiszteletére. Nyilván a Csanád-nemetség alapította. Nem tudjuk, melyik szerzetes rendé volt, föltehetően azonban a bencéseké. A XIII. század végén enyészett el¹¹⁷.

Lele már a hódoltság első évtizedeiben elpusztult. A felszabadulás után a csanádi püspök birtoka lett 1702—1945 között.

Római katolikus dohánykertész lakossága a múlt század elején szállotta meg Makóról. Miután azonban Makó katolikus népe jelentős számban Szegedről települt át, Lele méltán beiktatható a szegedi nagytájba. Ezt a hagyománytudatot újabban az is erősíti, hogy Tápe népe a *Tápai rét* fokozatos meghódításával századunkban Lelére is behatolt.

A népeleti kutatás sokat vár Lele vonatkozásában is a makai püspöki uradalom gazdaságtörténetének feldolgozásától. A rendelkezésünkre álló, tanítványainktól és magunktól gyűjtött szórványos adatok tökéletesen beleillenek a szegedi táj néprajzi képebe.

Századunk második negyedében a környék sokat emlegette, sőt máig idézi a *lelei asszony* nevét, aki a negyvenes évek elején halt meg: *Bödő Rozália*, férjezett Fehérné több gyermekes, mélyen vallásos lelei parasztasszony *halottlító* hírében állott. Más összefüggésben, a halál hiedelemvilágánál szólnunk bővebben róla.

A falu magja Borovszky Samu tanúsága szerint *Kislele* és *Nagylele* puszta volt. Ő idézi Pesty Frigyes kéziratából a határrészeket is. Szántóföldek: *Borchát* (?) *Pannahát*, *Sírhögy*, *Batida*, *Kárászos*, *Ludas*, *Nagygyűrűs*, *Magyaros*, *Darabhát*, *Biberéshát*,

¹¹⁶ Kálmány L., *Gyermekijesztők* 31.

¹¹⁷ BorCsan. II, 331.

Sásér, Répáshát, Nagymellye, Kismellye, Epörjes, Vetye, Lucshát. Kaszálók, részint erdők: Nagyhajlás, Nagyhajdova, Kishajdova, Kalára, Nagyporond. Régi erek: Kövesd, Horro (?).

*

LUDAS, teljesebb nevén *Ludaspuszta*, hivatalos szerb nevén *Supljak*, kertészségből, illetőleg tanyavilágból sűrűsödő falu Szabadka mellett, a Palicsi tó szomszédságában.

Első említése: 1335. terra *Ludasyghaz*, tehát egyházashely, de nem falu.¹¹⁸ A török defterek tanúsága szerint 1580-ban 29 adózó háza van, lakossága tehát nem pusztul ki. A hódoltság alatt alsóvárosi barátok pásztorolják, akiknek gárgyánja ír a kamarának (1679) a pusztulásukról: lévai, füleki, szendrei, és olnadi katonák elhajtották 400 marhájukat, 80 lovukat, és a lakosok közül 35-öt megköltöztet, kezesség mellett 2000 tallér sarcban bocsátották el. Kár ilyen derék falunak elpusztulni, melyben vagyon 1500 lélek, aki meggyónhatik és igen-igen ájtatos nép, kiknek ájtatosságát ha a kamara látná, csodálkoznék rajta.¹¹⁹

Későbbi, a XVIII. század közepéről szóló mondai színezésű franciskánus följegyzések¹²⁰ a ludasiak viszontagságos életét így örökítik meg: a környékbeli nép a fenyegető török elől a ludasi rétbé menekült. A tó partján árkokat húztak, és szekérvárat formáltak. Itt nagy inségben és nyomorban folytonos rettegés között töltötték napjaikat. Gyakran csak gyökereken tengődtek. Nagy veszedelem idején a nádasba bújtak, naphosszat a vízben állottak, és a közeledő ellenség zajára a víz alá merültek, nádat tartván szájukban. Ezen át szívták a levegőt, hogy meg ne fulladjanak. Közben a vad tatárok mindenüktől megfosztották őket, sőt rabot is ejtettek közülük. Csak éjszakának idején merészeltek átázva és fázva a nádasból előjönni, miután az ellenség távozásáról meggyőződtek. Sírva és jajgatva keresték, hívogatták övéiket, de reggelre ismét elbújtak a nád közé. A környéken portyázó ellenség cselhez folyamodott. Hogy onnan kicsalja, a nép nyelvén talán foglyai által egyesek neveit hangoztatta: Kata, Bára, Mára, jöjjetek ki bátran az ellenség már elment. Sokan hittek is a csalfa hívásnak, és az ellenség kezére jutottak. Csak a közöttük megjelenő álruhás szegedi barátok vigasztalásai óvták meg őket a kétségbeeséstől.

Az 1740-es években közelebbről egyelőre nem tisztázott körülmények között magyar, éspedig szegedi dohánykertészek települnek meg Ludason¹²¹. Ezekhez 1900 táján, a homoki parasztszőlők bontakozásának idején még alsótanyai kivándorlók is csatlakoznak.

Jellegzetes, túlnyomóan Szegedre mutató családnevei:

Baka, Balázs, egyik ága *Balázs-Piri, Baráth, Batancs*, egyik ága *Szabó-Batancs, Báló, Berényi, Bërta, Bite, Borsos, Bózsó, Csákány, Csehó, Csipak, Csurgó, Dóró, Elek, Engi, Jaksa, Juhász, Katona, Kápiszta, Kormányos, Lajkó* (dorozsmai család), *Lőrincz, Masa, Márki, Nagytorma, Pipicz, Rozsi, Sárkány, Sebők, Szabó-Hangya, Szalma, Szél, Szeles, Tézsla, Török, Vörös*.

Falu-, illetőleg határrészei: *Bibichát, Debelihát, Nosza, Hinga, Suplyák, Kula, Tulát, Csurgó, Talánteröm, Gulyásódal*.¹²²

*

¹¹⁸ Györffy Gy., I, 723.

¹¹⁹ Száz. 1900, 646 (Borovszky).

¹²⁰ Iványi I., I, 94.

¹²¹ Iványi I., II, 136. Utal a szabadkai városi levéltár névsorára: 1832. pol. fons. 12. C. 210.

¹²² Több adatunkat Berecz Sándor plébános szívességének köszönjük.

LUKÁCSFALVA, szerbül *Lukino Selo* kis magyar falu a Bega partján, Nagybacske-
rek déli szomszédságában. Lázár Lukács földesúr alapította (1785), aki bolgárokkal
és szegedi dohánykertészekkel népesítette be.

Reizner János értesít bennünket,¹²³ hogy a Pallavicini-uradalom szétvert ker-
tészeiből a múlt század ötvenes éveiben Lukácsfalvára is jutott. A XX. század leg-
elején kiszombori családok is települtek ide.

A falu hagyományvilágáról értesülésünk, adatunk még hírmondóul sincs.

*

MAGYARSZENTMÁRTON (Sanmartin Maghiar) Romániához tartozó, románok és
szerbek közé ékelődött falu, Temesvártól délnyugatra. Kamarai birtokra települt,
1809-ben Szegedről származó 50 dohánykertész család szállotta meg. Népének szor-
galma révén hamarosan a Bánát egyik legvagyonosabb községének hírében állott.

A szabadságharc idején a falu népe menekülni volt kénytelen. Visszatérve lakó-
helyét teljesen földdúlva, gyümölcsfáit kivágva találta. Néhány kedvező gazdasági év
után 1855- és 1859-ben a begai árvíz sujtotta, 1860-ban jégverés pusztította el dohány-
földjeit. Szívós életkedvével és munkaszeretetével azonban mindig talpra tudott állani.

1860-ban Berecz Imre plébános kezdeményezésére a falu elhatározta, hogy Ist-
ván király nevére és tiszteletére községi közkönyvtárat alapít, ünnepén pedig lóver-
senyt, mezőgazdasági kiállítást és mulatságot rendez. Jutalomban részesíti, aki a leg-
jobb lovakat neveli, meg azt a fiatal férfit, akinek a legnemesebb facemetéi vannak,
továbbá azt a lányt, akinek legszebb a zöldséges és virágos kertje. Az ifjú a *Szent
István ünnepének királya*, a leányzó pedig *királynéja* nevet kapta. Az alapítás utó-
életéről nem tudunk.¹²⁴

Templomát, Katona István szegedi építőmester alkotását, 1874-ben szentelte
föl a felsővárosi származású Németh József segédpüspök. Tornya a szegedi szülő-
földre való emlékezésül az alsóvárosi templom tornyának hasonmása¹²⁵. A falunak
egyébként több szegedi származású papja is volt (Szabó Antal, Kálmány Lajos, Sán-
tha Pál).

Magyarszentmárton szegedi eredetű családjai századunk legelején (1902): *Árva,*
Ábrahám, Bába, Bajusz, Balázs, Bálint, Bokor, Börcsök, Búza, Csiszár, Frank, Kasza,
Komlósi, Ördög, Rabi, Recski, Rúza, Terhős, Túri, Vincze, Virág, és még több más.

Kálmány nyilván magyarszentmártoni káplán korában (1891) kezdett gyűjteni
itt a faluban. Órajárára van tőle a leányegyháza, *Ótelek*, ahol 1892-ben a parasztság
az úri közigazgatás ellen föllázadt. Kálmány a népek fogta pártját. Jómaga is lázi-
tás vádjával bíróság elé került, ez azonban fölmentette.¹²⁶

Kálmány magyarszentmártoni gyűjtését a „Szeged népe” készülő, de soha meg
nem jelent IV. kötetben szánta. Kézírtos jegyzetei között¹²⁷ egyébként ezt ol-
vassuk: „elpusztult a dalos, s vele a dal. A kolera kipusztította a hazát... A nehéz
életmód napról-napra elviselhetetlenebb, a vígságot megszüntető élet már hatalmas
eszköz arra nézve, hogy régi dalaink elvesződjenek... Oly magyar helyen kell gyűj-
tenem, hogy a vasút, ha nem is ismeretlen, de a lakosokra nem igen gyakorol hatást

¹²³ Reizner J., Szeged és Délmagyarország 13; Vö. még Bodor A., A délmagyarországi telepíté-
sek története 22.

¹²⁴ Sz. N. [= Szmollény Nándor]: Százéves szegedi telepítvény. SzH. 1902, 118. sz.; Vö. még
Magyar-Szent-mártoni levél. Delejtű 1860, 36. sz.; Magyar-Szent Mártoni Árvízkönyv. A víz-
károsult magyar-szentmártoniak némi fölségelésére írta Berecz Imre. Temesvár 1961; Egy magyar
község a takarékoság ösvényén. Szegedi Lapok 1874, 39. sz.

¹²⁵ Székalmi M., Egy szegedi műipar-émlék. Szegedi Lapok 1874, 36. sz.

¹²⁶ Péter L., Kálmány Lajos.

¹²⁷ Kálmány Lajos Népköltészeti Hagyatéka I, 217.

s mellé más ajkú népekkel legyen elszigetelve, hogy az új dalokhoz annál nehezebben juthatva, meg volt őrizni kénytelen a régít. Ily hely egyházmegyénkben Magyar Szent-Márton, ide törekedtem.”...

Csakugyan: Kálmány itt számos archaikus népballadát, kozmogónikus mondát gyűjtött, továbbá a „Hagyományok” I. kötetének páratlan értékű meseanyaga is szépszámmal Magyarszentmártonból való. Sajnálatos, hogy a gyűjtés körülményeit nem jellemzi bővebben.

Legújabban Paládi Kovács Attila adott¹²⁸ rövid, de a szegedi kapcsolatokat találóan jellemző képet a falu gazdasági néprajzáról. Néhány epikus hagyományt pedig Vő Gabriella örökített meg.

*

MAGYARSZENTMIHÁLY, szerbül *Mihajlovo*, a jugoszláviai Vajdaságban, Nagybecskerek közelében levő színmagyar falu. Benépesítése már 1796-ban Kiss Izsák birtokos idejében megkezdődött, az eleméri uradalomhoz tartozott. A földesúr a múlt század negyvenes éveiben Kiss Ernő, az aradi vértanúk egyike.

Nem sikerült megállapítanunk, hogy az önkényuralom idején a falu kinek a kezén volt. Kétségtelen azonban,¹²⁹ hogy lakosságát céltudatosan gyarapította azokkal a dohánykertész családokkal, amelyek a sövényházi Pallavicini-uradalomban 1852—1856 között más helyen jellemzett okok miatt hajléktalanná váltak. Nyilvánvaló, hogy az odavándorlást rokonai kapcsolatok is elősegítették.

Ami keveset hagyományairól tudunk, azt Kálmány Lajos buzgalmának köszönhetjük, aki eleméri káplánkodása idején (1893) nagyértékű hiedelemanyagot gyűjtött a faluban. Magyarszentmihály ekkor még az eleméri plébániának volt leányegyháza.

*

MAJDÁN, teljesebb nevén *Magyarmajdán* (Majdan) a középkori Oroszlámos helyén és a mostaninak szomszédságában elterülő, Jugoszláviához tartozó falu. A név állítólag a török *majdan* 'vásár, piac, gyülekezet' szóval azonos.

A XVIII. században még kamarabirtok, amelyre 1770-ben szegedi dohánykertész családok telepedtek meg. Később gróf Batthyány Ignác, erdélyi püspök birtoka lett.

A falu válságos történetéhez hozzátartozik, hogy Batthyány-Tarnóczy Antónia grófnő 1878-ban keresetet¹³⁰ adott be a falu telepes lakosai ellen. Az irat elmondja, hogy Majdán lakosai szerződéses dohánykertészek és három osztályba tartoztak: 1/ a voltaképpeni dohánykertészek, 2/ a házas zsellérek, akiknek csak házuk és kisebb-nagyobb kiterjedésű belső telkük volt, de külsővel nem rendelkeztek, 3/ a házatlan zsellérek, akiknek sem földjük, sem házuk nem volt. Ezek más falubeli házakban lakóként éltek, és ott a gazdánál munkát vállaltak.

A kereset megállapítja, hogy Majdán lakossága a szabadságharcig minden kötelezettségét (bér, tized) pontosan teljesítette. Ettől kezdve azonban tartozásait vonakodott rendezni, és hátraléka állandóan növekszik. Itt is jelentkezett az a kérdés, amelyről több vonatkozásban is megemlékezünk: a szabadságharc vívmányai a szerződéses viszonyban álló kertészeket nem érintették.

¹²⁸ Paládi Kovács 296.

¹²⁹ Reizner J., Szeged és Délmagyarország 13.

¹³⁰ Somogyi Könyvtár I. e. 747.

Az 1873. XXII. törvénycikk szellemében a grófnő hajlandó volt a külső telek-állománnyal rendelkezőknek belső telkeiken fölül 4 hold külsőséget átengedni, a házas zselléreknek pedig egész belsőségét, de megváltás alá nem engedi az uradalmi kocsmá és mézsárszék, lelkészlak épületeit, beltelkeit, továbbá a nyilvános és közterületeket. Szigorúan megköveteli a hátralékot.

A rendelkezésünkre álló források alapján még csak annyit tudunk, hogy a bíróság Majdán népét 180 000 forint fizetésére kötelezte.¹³¹ A falu közállapotának további alakulása nem ismeretes előttünk.

Majdán népéletéről Kálmány Lajos jegyzett föl néhány, nem rendszeres adatot.

Kezünkben volt az 1842-ből származó majdani adóösszeírás névsora, amelynek túlnyomó szegedi jellege kétségtelen:

Ábrahám, Ágoston, Bali, Bálint, Cselédös, Csordás, Domonkos, Dóró, Faragó, Fülöp, Géra, Kasza, Kendőrósi, Kormányos, Lőrök, Makra, Martonyosi, Micsik, Pávó, Pióker, Rózsa, Süveg, Szél, Vastag, Virág.

*

MAJLÁTHFALVA (Mailat), Temesvár és Arad között, Vinga bolgár ajkú mezőváros szomszédságában fekvő község, amely kamarabirtokon 1819-ben települt. Miután Majláth akkori országbírónak része volt a megszállásban, a falut róla nevezték el.

Törzslakossága vitathatatlanul Szeged népéből, de nem közvetlenül a Városból és környékéről került oda, hanem a szintén szegedi gyökérezetű Szentmihálytelek, Törökkanizsa, Nagykikinda, Vërbica, Magyarcsernye, Szaján, Torontáltorda, továbbá Hódmezővásárhely odavándorolt katolikus dohánykertészeiből ötvöződött össze. Paládi Kovács Attilától tudjuk, hogy a falunak a szintén szegedi gyökérezetű, most Jugoszláviához tartozó Magyarcsernyével egészen 1920-ig igen eleven házassági, rokonsági kapcsolatai voltak.

A falu népnyelvéről az alsóvárosi születésű Kiss János káplán, a budapesti egyetem későbbi híres filozófiaprofesszora közölt értékes adalékokat, amelyek kétségtelenné teszik az anyavárossal való nyelvi kapcsolatokat. Így feltűnő a majláthfalvi dohánykertészet és az alsóvárosi paprikatermesztés műszókincsének tökéletes azonossága.

Kálmány Lajos sajnos, itt nem fordult meg. Néhány lakodalmi szokást Alexics György örökölt meg.¹³² A falu tárgyi és gazdasági kultúráját Paládi Kovács Attila¹³³ vizsgálta: a szókincs és munkatechnika máig a szegedi világot idézi.

*

MAJSA, hivatalos nevén *Kiskunmajsa*, a középkorban *Majossaszállása*. A Kiskunsághoz, majd a hódoltság alatt elenyészve, pusztaként Szeged városához tartozott.

A kunpuszták hovatarozásának eldöntése után a mai Majsa jász eredetű népe¹³⁴ a XVIII. században először a Dorozsmához tartozó Üllés pusztát szállotta meg. Innen felsőbb rendelkezésre Majsa pusztára költözött, majd 1745-ben megalapította Majsa redemptus községét. A környező puszták: *Kigyós, Kömpöc, Ágasegyháza*, is hozzákerültek. A szapora nép korán fölűnik *Balota, Bodoglár, Zsana, Tajó* halasi pusztákon is.

A mi szegedi népünk a múlt század második felétől kezdve szép számmal települ a majsai járásokra, homokpusztákra, és a tanyai gazdálkodást kezdeményezi. Ebben

¹³¹ TorMon. 74.

¹³² Temes mon. 131.

¹³³ *Paládi Kovács* 297. *Kiss J.*, Mesterműszók Majláth falváról. Nyr. 1879, 478.

¹³⁴ *Fodor F.*, Jászság 231.

a jószágtartó, *sündisznós, sündisznópatkoló* névvel föltisztelt majsaiak is követik őket. A folyamatot máshol jellemezzük.

A község régebbi szegedi eredetű családjai: *Bézdán, Börcsök, Bunford, Csáki, Csókási, Högyösi, Márkus, Muhari, Parragi, Sánta, Tombác, Tösmagi, Vecsörnyés*. Ezekhez a mieinkből települt környékbeli tanyákról is folyton húzódnak Majsára. A keveredő családok nyelvében mintha az ö-zés győzne. A kiegyenlítődést a közös katolikus vallás is elősegítette.

Majsán napsugárdíszes házakat is látunk, amelyeket Félegyházán, Halason már hiába keresünk. Népe máig ott van a havibúcsú zarándokai között.

Szegedi hatásokkal gazdagon átszőtt népelete sürgős feltárássra vár.

*

MAKÓ. Különösnek tetszik, hogy Makót is ama helyek közé soroljuk, amelyekhez Szeged népének vérségi köze van.¹³⁵

A város legelső, középkori neve *Velnök*. Ennek emlékeztétét őrzi az Alsóvároson máig virágzó *Vőneki* családnév. Majd később, a XIII. században vette föl a személynévi eredetű *Makó* nevet.

A város színmagyar lakosságáról tanúskodnak a török defterek¹³⁶. A nép sok megpróbáltatás árán, de helyén maradt. Erről itt részletesen nem szólhatunk. Nem beszélhetünk földesurai elleni állhatatos küzdelmeiről sem. Makó a főlsszabadulástól 1848-ig a csanádi püspök birtoka. Azóta egyik legjellegzetesebb, legöntudatosabb alföldi parasztvárosunk, amely hagymatermesztése révén nemzetközi hírt szerzett magának. Társadalmi szerkezetének messzire világító föltáráásával Erdei Ferenc klaszszikus érvényességű munkát végzett.¹³⁷

Nyilvánvaló, hogy a szegedi és makai táj a középkorban még összefüggő ö-ző népnyelvi egységet alkotott, amely a hódoltság, továbbá a XVIII. század újjátelepítései következtében sem szakadt meg, de meglazult.

A hitújítás és hódoltság korában Makó reformátussá lett. Katolikus kisebbségét, Borovszky Samu szerint¹³⁸ a várossal összeépült *Szellőrcinc*, vagyis Szentlőrinc falu népét hosszú időközön át az alsóvárosi barátok pásztorolták. Ennek jellegzetes bizonyossága a Havi Boldogasszonyt ábrázoló barokk Mária-kép, amely máig a makai katolikus ótemplomban látható, és a XVIII. század derekán az alsóvárosi templomból került ide. Ebből hibásan következtette Csepregi Imre, hogy ez az alsóvárosi templom és búcsújáró hely ősi, eredeti kegyképe. Ehhez a kérdéshez más összefüggésben bővebben is hozzászólunk. Annyi kétségtelen, hogy az alsóvárosi kép Makóra kerülése igazolja azokat az eleven kapcsolatokat, amelyek Szeged, és Makó katolikus népe között igen nehéz időkben kialakultak.

A makai anyakönyvek sajnos nem adnak pontos felvilágosítást az itteni katolikus nép eredetéről. Mint mondtuk, élt már a hódoltság idején is itt egy kis katolikus szóróvány, amelynek gondozását az alsóvárosi barátok missziós munka gyanánt vállalták. Számuk nyilván a betelepülésekkel is növekedett. A csanádi püspökök a földesuraságuk alá tartozó, kálvinista többségű Makón mindig tisztelték az adott körülményeket, erőltetett rekatolizálásra nem gondoltak. Ugyanakkor természetesen a katolikusok társadalmi előrehaladását, boldogulását is segítették. Így telepítik

¹³⁵ *Szirbik A.*, Makó városánk közaönéses és az abban levő reformata ekklesiának különös leírása 1835—6. Sajtó alá rendezte Eperjessy Kálmán. Makó 1926.

¹³⁶ BorCsan. II, 352; *Reizner J.*, Makó.

¹³⁷ *Erdei F.*, A makói parasztság társadalomrajza. Makó 1934.

¹³⁸ Borovszky Samu közlése in: Száz. 1900, 643.

aztán az uradalomba a görögkatolikus ruszinokat, de a Szeged vidéki magyarokat is, akik föltételezhetően, — de természetesen nem kizárólagosan — a makai hagyományok megteremtésében is kertész tudományukkal résztvettek. A református makai nagygazdákhoz képest az első időkben ők szegények voltak, és gazdasági állapotuk leleményességre, belterjes kultúra kialakítására készítette őket. Ezt a szegedi dohány- és paprikatermesztés társadalmi hátterének analógiájára vont gyanítást természetesen még dokumentálni, alaposan tisztázni kell. Végtelen fontos volna a püspöki uradalom gazdaságtörténetének föltárása.

A makai katolikus egyház XVIII. századbéli anyakönyveinek szegedi eredetű családjai:

Bába, Bacsó, Bálint, Báló, Biczók, Bite, Bozóki, Börcsök, Csala, Faragó, Fodor, Gárgyán, Kakuszi, Katona, Kopasz, Kormányos, Lantos, Lippai, Ménösi, Nacsá, Négyökrű, Ónozó, Szeles, Vőneki.

Ebben az időben még sokan nősülnek Szegedről, tehát az anyavárosból, amiből föltétlenül endogám kapcsolatokra következtethetünk.

Makó és Szeged katolikus szegényparasztága együttesen népesítette be Lelét, Ferencszállást, Klárafalvát, továbbá a Temesköz néhány magyar faluját, így Verbicát.

*

MÁRTÉLY Hódmezővásárhely szomszédságában, a Tisza partján virágzó, művésztelepéről is emlegetett falu, amelynek eredete még az Árpád-korba nyúlik vissza. Ebben az időben a Szent Adorján *mártír* tiszteletére szentelt zalavári bencés apátság halászhelye volt. A birtoklás még a XVI. században is fennállott. Erről Nadasdy Tamás mint az apátság kommandátora tanúskodik,¹³⁹ amikor levelében Mártélyt és Korhányt Majthényi Bertalan szegedi kapitány oltalmába ajánlja.

A Mártély falunevet Kiss Lajos följegyzése szerint¹⁴⁰ a nép így értelmezi: Mikor a magyarok begyűttek, oszt elfoglalták a hont, Taksony vót a vezérük. A népek a folyók mellé húzódtak, mert ivóvíz nem vót, kútak sē vótak, csak a folyóvizet itta az embör, jószág égyaránt. Úgy vót erre mifelénk is.

Sátrakat állítottak. Várták a postát, hogy jönjenek-é tovább. Mer előre elküldték őket, hogy milyen a víz, a fű, mög a föld.

Telt az idő, haladt a nap; hűvösre fordult, mán a dér is leesött. Nem győzte várni a nép a hírhozót. Türelmetlenkődtek. Utoljára is Taksony elé állottak: „Uram, hát mi lösz belőlünk, tűzfáru! köll gondoskodni, ha itt maradunk!”

Taksony belátta, hogy igazságuk van, azért aszonta: „Már tél van fiaim, itt maradunk!”

Így kapta a Mártély nevet.

A falu megtépázva bár, de átvészelte a hódoltságot. Lakossága egy 1670 táján írt adójegyzék szerint¹⁴¹ szinte teljes egészében délszláv, mintegy 40 gazda, 5 zsellér. Köztük ilyen nevek: Jankula, Kevermesli. Száva Kovácsházli, Milos Nagyvejteli, Neszko, Kovácsházli, Osztója Szerémlí, Jovica Vámtelekli.

¹³⁹ Nadasdy Tamás, a zalavári apátság commendatora *Marthel* és *Korhan* birtokokat említi, amelyeket Majthényi Bertalan szegedi kapitány oltalmába ajánl: *habeo duas possessiones Marthel et Karhan vocatas in Comitatu Chongradiensi Existentes. Credo illas non longius quatuor aut quinque miliaribus a Zegedino distare*. Templomát sajátosképpen Szent Márton, nem pedig Adorján tiszteletére szentelték. Pannonhalmi Rendtörténet VII, 29.

¹⁴⁰ Kiss L., Vásárhelyi hétköznapiak. Budapest 1958, 191.

¹⁴¹ Káldy-Nagy Gy., A Szeged-környéki ház birtokok a XVII. században. Agrártört. Szle 1961, 486.

Bizonyosra vehető, hogy a szegedi vándorhalászoknak ebben az időben voltak itt tanyái, mint Mindszenten is.

Mártély a vásárhelyi latifundium részeként a XVIII. században a Károlyiak birtoka lett, ahova az uradalom szegedi eredetű, csanyteleki gányókat telepített. A szabadságharc után, 1860 körül az uradalmi dohánykertészet itt is megszűnván, a szegénysorsú katolikus lakosság részben itt helyben halászként kezdett új életet, részben pedig az örökváltság után erősödő vásárhelyi református nagygazdák tanyáira szegődött béresnek, tanyásnak, felesnek.

A falu családnevei javarészt máig ősi szegedi, közelebbről pedig gyevi, sövényházi, csanyteleki, mindszei eredetre mutatnak:

Ambrus, Apró, (Mindszei), Bába, Bánfi (Algyő), Dobó, Gémes (Sövényháza), Gyovai (Mindszei), Halál, Huszta, Kéri, Kispál, Korom (Mindszei), Lantos, Lovász, Pölös (Félegyháza), Szécsényi (Mindszei), Szécsi, Szénási (Algyő), Takó (Dóc), Tábitz (Tömörkény).

Különös figyelmet érdemel *Tárkány-Szücs Ernőnek* Mártély íratlan népi szokásairól készült úttörő munkája.

*

MARTONOS, a hódoltság idején *Mezőmartonos*, népünk ajkán *Martonyos*, szerbül *Martonoš* nevét középkori, máig álló, Mártonnak ajánlott egyházáról kapta, amely azonban a XVIII. század elejétől a görögkeleti szerbek temploma. Györffy György szerint a tatárjárás előtt ismeretlen rendű monostora volt (1237). A falu neve előfordul egy 1335. évi határjárásban is.¹⁴² A középkor végén a nemes, közjogi méltóságot is betöltő Pöstényi-család birtoka, amelynek a török elől elmenekült, elszlovákosodott ivadéakai parasztsorban Szakolca vidékén most is élnek.

A tiszaparti falunak a közeli Várossal mindig eleven kapcsolatai voltak. A hódoltságot átvészelte, nem pusztult el. Katolikusnak maradt magyar népét az alsóvárosi barátok gondozták. 1649-ben Ibrisimovics belgrádi missziós püspök a falu 730 lakosából 245 lelket bérmált meg a helybeli templomban.

Martonos magyar népe a hódoltság alatt nemcsak a töröktől, hanem a végvárak hajdúitól is sokat szenvedett. Több panaszuik fennmaradt. 1660-ban ezeket írják nyilván szegedi deák vagy barát kezével a kamarának, hogy megmaradásuk semmiképpen nem lehet a gyarmati, szécsényi és füleki katonák miatt, kik tolvaj módon három esztendő alatt 620 marhájukat hajtották el: *mint hódulatlan pogányságot pusztitanak, rontanak, pedig miközöttünk még eretnek sincsen, hanem mind pápisták vagyunk és a római anyaszentegyházról függünk. Eddig is elpusztultunk volna, ha azt nem néztük volna, hogy eretnokség között léssen lakásunk, és fiainkat, leányainkat nem félténénk. Kérik a kamarát, hogy a sok nyúzó, fosztogató tolvajokat térítse el róluk.*

A martonosiak szokásos évi hal-ajándékukat nem küldötték el a kamarának. Ezért 1668 márciusában így mentegetőznek: *a szegedi és tápai uraiméknak jobb módjuk vagyon ez dologban mert őket nem ostromolja annyi tolvaj, miképpen minket. Más az, hogy mind Porganon s mind egyéb fokokon az ő török uruk jobban megszerezheti nekik a halat*¹⁴³.

1687-ben megalakult a tiszai határőrvidék. A martonosi rác milícia 50 gyalogos, 25 lovas katonát adott. A szerbek ekkor szerezték meg maguknak a kiszorult magyar-

¹⁴² Iványi I., Martonos község története. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 1896, 51.

¹⁴³ Borovszky S. közlése in: Száz 1900, 643.

ság templomát. A magyar nép Mária Terézia támogatásával települt meg ismét a faluban (1774), kis részben Szeged népéből is. Így nyelvére már nem az ő-zés, hanem az újjátelepült Bácska ë-ző tájszólása jellemző. Az új templom (1814) sajnos nem nem újíttotta föl a középkori Márton-titultust.

A szegedi szomszédság magyarázza, hogy a modern jugoszláviai paprikakultúra megteremtésében Horgos mellett különösen Martonos magyar népe jeleskedik.

*

MÉRGES, hivatalos nevén *Pusztamérger* buckás, terméketlen futóhomokon 1902-ben keletkezett, boráról máris elhíresedett tanyaközség.¹⁴⁴ Területe 4237 katasztrális hold, lélekszáma 1954 (1960).

A középkorban *Asszony szállása* néven kisebb kun település. Az elnevezés arra utal, hogy templomának a Boldogasszony, Mária volt a patrónája. Romjai megérték a XX. századot, de birtokosának, a Wagner-családnak a tisztes maradvány útjában állott és széthordatta.

A mérgesi pusztá a hódoltság alatt a Város birtoka, később a német lovagrendé lett, majd a jászkun kerülethez tartozott, végül Jászberény városának kezébe jutott. A múlt század végén Meszes Mátyás bérleménye: jószág legel rajta. Jászberény városától betéti társaság szervezésével May R. Miksa szegedi bankár támogatásával Ormódi Béla bankár vásárolta meg. A mondaivá színeződött alsótanyai néphagyomány úgy tudja, hogy Mérgepuszta három jász testvér: *Jász Ladány*, *Jász Berény* és *Jász Kisér* birtoka volt. Tőlük vásárolta aztán meg Ormódi Béla.

Jászberény boldog volt, hogy távoli, értéktelennek hitt pusztájától megszabadulhatott. Nagyobb birtokosok lettek a *Meszes*, *Dobó*, *Wolford*, *Papp*, *Mucsi* és a dorozsmai *Gyuris* család. Az egykorú egyházi anyakönyvek kétségbevonhatatlanul igazolják a leányegyházként kezdetben Majsához tartozó Mérges szegényparaszti népének szegedi eredetét.:

Ábrahám, Bajorics, Bakacsi, Bálint, Berta, Börösök, Csala, Császár-Pútyi, Csóti, Dobó, Faragó, Farkas, Fodor, Földi, Fürtön, Horváth, Högyösi, Jambrik, Jójárt, Kalmár, Kispál, Kocsis, Kocsis-Sávanya, Kovács, Lasancz, Lovászi, Matók, Módra, Mulati, Némöt (Lepedő), Ördög, Rúzsa, Sávai, Simon-Jójárt, Sója, Szabó-Doktor, Szalma, Szekeres, Szélpál, Szögi, Varga, Vass.

Jöttek még a szegedi gyökérzetű Sándorfalváról, Kistelekről, továbbá Dorozsmáról is.

Mérger népiségében, tájszólásában és hagyományaiban gyökeres szegedi jellegzetességek nyilvánulnak meg, amelyekhez a dorozsmai földről bevándorlottak ivadécai is alkalmazkodtak. A Várossal való kapcsolatait az 1926-ban megépített tanyai kisvasút is megerősítette.

Ormódi könnyű föltételeket szabott. A legszegényebb embereknek megelégedett pár korona foglalóval is, hogy ide, ehhez a kietlen, terméketlen nek látszó homokbuckához kösse őket, és a maga 300 holdas telepítvényéhez olcsó munkásokhoz jusson. Számukra 600 négyszögöles telken 40 munkáslakást is épített. A leendő falunak nagyobb ingatlant is ajándékozott, hogy a település jövőjét, a szőlőtermesztés virágzását, a lakosság állandóságát ezzel is biztosítsa.

Pusztamérger területe 4000 holdnál több: eredetileg hepehupás, buckás, gyéren erdősírt pusztaság. Az első földhözragadt telepesek bizony földkunyhókban, hant-

¹⁴⁴ *Grüner F.*, Pusztamérger története. Budapest é. n.; Még néhány adalék: Új község a megyében. Mérger pusztá helyett Ormódifalva. SzN. 1908, 229. sz. *Szécsy Gy.*, Pusztamérger. SzN. 1909, 192. sz. *Zöldi M.*, Pusztamérger. SzN. 1918. 175. sz.

házakban, buckaoldalakra vájt barlangokban laktak. A nagy szegénység miatt eleinte a halasi határban, az ottani gazdáktól harmadosföldeket is fogtak, arattak is nekik.

Ormódi szőlejének mérgesiek ajkán máig *telep* a neve. Mintegy 150—200 munkás járt ide állandóan dolgozni, akiknek számára Ormándi a házakat is építette. A *szakmányos* néven emlegetett munkások az első időkben a buckákat kubikolták, egyengették. Majd az egész szőlőtelepet 180 táblára különítették, tehát egy-egy szakmány átlag 1,5 holdas egységekből állott. Minden szakmányosnak volt ilyen táblája. Ezt gondozta, művelte egész éven át. Volt olyan ember, aki 10 éven át is ugyanazon egy darabot művelte. Járandósága volt 1 métermázsza búza, 3 rozs, felevessző. Mindezt házhhoz szállították. Bort, szőlőt nem kapott. Emellett odahaza végezte a maga munkáját.

*

MINDSZENT Hódmezővásárhelytől északra eső mezőváros a Tisza bal partján, a szegedi nyelvjárásterület északkeleti sarkában. Területe 1960-ban 10 925 katasztrális hold, lélekszáma 9179.

Mindszent falut a középkorban kun településként emlegetik (1423), később földesúri birtok lett. A hódoltság idején sem enyészik el, népe színmagyar. Jelentős a búza- és kölestermelése, disznótartása, méhészte. Nyilván szegedi vándorhalászok is fölkeresik.

Valószínűleg Mindszent szomszédságában terült el, talán azonos is volt vele, *Apor* (1332, fekvése ismeretlen), hiszen a XVII. század végén *Apormindszent* néven is előfordul. A templom védőszentjének neve eszerint tehát fölvaltotta a középkori falunévet. A XVIII. században elvélve *TiszaMindszent* neve is járja.

A kamara a Királyi-családnak juttatja a falut, amely később a Mindszent-algyői latifundiummal 1733-ban Erdődy György birtokába jut. Urbéri szabályzata 1772-ben lép életbe. Ismeretes az a bérleti szerződés is, amelyet a falu a genuai urakkal, a Palavicini-család jogelődjével kötött (1777). Ezt többször is megújították.¹⁴⁵

Nagy terhet jelentett az előfogatozás, régies nevén *hetelés*: Szegeden állandó készütségben kellett a falunak hámos fogatot tartania.

Miután Mindszent nem volt szerződéses dohánykertész falu, a jobbágyszabadító törvényeket a birtokos családnak végre kellett hajtania. A zsellér lakosságnak azonban szűkiesen jutott föld és így a múlt század második felében itt bontakozott ki az ország egyik legnépesebb kubikos közössége.

Kétségtelen, hogy Mindszent hódoltság utáni újjászületésében részük volt az odavándorolt szegedi halászoknak. Kifejlődött a szegedi fisérektől irányított halhasítás is. Virágzott a super, azaz hajóácsipar is.

Mindszent családnevei kevéske palóc nyomot nem számítva, túlnyomóan a szegedi nagytájra utalnak.

A hódoltság korából, a XVII. század derekáról:

*Ágoston, Ambrus, Bánfi, Borsos, Bozsó, Csatri, Fodor, Füsüs, Gémes, Gulyás, Gyapjas, Kajla, Kató, Korom, Molnár, Nagy, Siha, Szekeres, Szűcs, Tóth, Vajda, Varga.*¹⁴⁶ Népe színmagyar.

¹⁴⁵ Máiig használható áttekintés *Keller L.*, Mindszent története 1700—1900. Mindszent 1900.

A XVIII. századból: Ágoston, Becsei, Börcsök, Dezső, Gémes, Lantos, Martonosi, Mészáros, Répás, Siha, Szakál, Szögi, Törköly, Urbán, Zsótér.

Később: Antal, Apró, Ágoston, Becsei, Borsos, Bozó, Bugyi, Fábán, Gémes, Gyapjas, Jaksa, Kendörösi, Köles, Lantos, Lele, Ludányi, Magony, Martonosi, Meleg, Ménösi, Putnoki, Rákóczi, Répás, Sebestyén, Siha, Süli, Sebők, Szakál, Szécsi, Szeri, Szőke, Tábit, Törköly, Vida, Zsótér.

Mindszent dülőnevei Pesty Frigyes gyűjteményében (1864): Kápolnatér, Horgolat, Kistóalj, Nagytóalj, Halastó, Telek, Csókásfok, Picsófok, Kerektó, Szurtostó, Bábaér, Sárosfenék, Hosszúvőgy, Gémesstó, (ezelőtt mocsaras vízállások, ma szántóföldek), Kurca, Ludas, Koszorús, Elege, Bánomhogy, Bogárzó, Paperdeje, Kistisza, Keskőnyomortva, Hosszúnyomortva, Tökös, Hattyús, Lovaglóto, Békás, Görbeér, Naszta, Paptava, Tintafo, Madaritó, Dongérhát, Aranyosszék, Szilos, Tege, Dobsa, Juhkútere, Lókútere, Akószög („vízállásos kaszáló”), Szőlőshalom. Erek: Dongér, Csaj, Halmok: Nagyhalom, Morián, Högyőshalom, Koszorúshalom, Csonkaegyház, Juhászhalom, Kiscsászárné, Nagycsászárné, Lukas, Kistálasné, Nagytálasné, Kettős, Háromas.¹⁴⁷

Mindszent ma élő határrészei Tóth Emma gyűjtése nyomán: Alsóhudas, Alsónyomás, Aranyosszék, Elege, Fölsőhudas, Fölsőnyomás, Gémesstava, Horgolat, Kortesződek, Koszorús, Ludas, Partalja.

Hagyományvilágának feltárása a honismereti mozgalom buzgalmából most van folyamatban. Amit már ismerünk belőle, mind a szegedi nagytájra mutat.

*

MONOSTOR, teljesebb nevén *Kanizsamonostor*, szerbül *Banatski Monoštor* Csókától északkeletre fekvő falucska, amelyet már a középkorban is emlegetnek.

Első előfordulása: 1231. *Monasterium Kenaz*. A Csanád-nemzetség családi monostora volt, amelynek II. András 2000 kőst ígért (1233). Szerzeteseinek rendi hovatartozása ismeretlen.¹⁴⁸ Szomszédságában, a Tisza partján állítólag egy ósláv, görög monostor is állott.¹⁴⁹ Azonosítható-e a kettő egymással?

Az 1557/58. évi török defter csak 15 házat adóztat itt meg. Ekkor már szerb juhászok lakták, a század végére azonban ezek is eltűntek.

A kamarai pusztá a csókai uradalom tartozékaként a Marczibányi-család birtokába jut, amely 1782 táján Szeged vidéki magyar dohánykertészekkel népesíti be.¹⁵⁰

Kálmány Lajos csókai káplán korában itt is gyűjtött, de nem rendszeresen. Népnyelve, hagyományvilága — mint hallottuk — archaikus szegedi elemeket őrizget.

*

MÓRAHALOM röviden, beszéd közben *Móra* a régi szegedi határnak talán legvirágzóbb, leginkább népesedő új községe, amely *Alsóközpont* helyén a régi Mórahalom, Királyhalom, Nagyszéksós kapitányságok határos részeinek egyesítéséből, 1950-ben keletkezett.¹⁵¹ Területe 1960-ban 14 624 hold, lélekszáma 6142.

A név az ősi szegedi Móra-család szálláshelyére utal. 1729. *Móra halma*. Sokáig pusztaság. Erre emlékeztet egyik részének *Kinyérváró halom*, másként *Kinyérvári*

¹⁴⁶ Káldy-Nagy Gy., i. m. Agrártört. Szle 1961, 465, 489.

¹⁴⁷ Szendrey A., Csongrádmegyei helynevek. NNy. 1929, 234. Több helyen helyesbítve.

¹⁴⁸ Juhász K., Hajdani monostorok 130.

¹⁴⁹ Szentkláry J., Szerb monostoregyházak 64.

¹⁵⁰ BorCsan. II, 255.

¹⁵¹ Nem kielégítő, de alapvetésnek hasznos Szécsy Gy., Képek Mórahalom múltjából és jelenéből. Mórahalom 1967.

domb neve is. A mondai hagyomány szerint valamikor a juhászok ide várták heti komenciójukat, amelyet a városi gazdák megbeszélés szerint itt adtak át nekik. 1854-ben a Város, részben a folyton növekvő mezőgazdasági konjunkturának engedve, részben pedig a túlnépesedés szociális problémáinak leküzdésére 12 ezer hold járásföldet, legelőt kisbérletek formájában felparcelláz. Ide tartozott a mai Mórahalom és környéke is. Erről máshol bővebben is szólunk. Utalunk arra is, amit a szegedi puszták múlt századbéli tanyásodásáról mondtunk.

1894-ben itt létesült Szeged városának alsótanyai közigazgatási centruma *Alsóközpont* néven. Az íróasztal mellett készült elnevezést Tömörkény¹⁵² jogosan rosszallja: „ennek a helynek hivatalos neve: külterületi közigazgatási központ, mivelhogy azért hivatal a hivatal, hogy bizonyos dolognak kitekerje a nyakát. Ide a legszebb és legmagyarosabb tájnevek világába beleerőszakolódott egy olyan szó, amely a népnyelvben nincs meg, és egyébként is mondvacsínált. A dombot például, amelynek a templomuk áll, Kinyérváró halom néven emlegették. Mindenesetre szép és régi név, de már eltűnt. Csak az öregek ismerik, helyét elfoglalta a *központ*”. Az új községnek azonban bölcs mérlegeléssel az ősi *Mórahalom* lett a hivatalos neve.

Hasonló hatósági balfogással történt a templom védőszentjének megválasztása is. A benépesedő Mórahalom lakossága a szegedi árvíz táján emelt az Őrangyalok tiszteletére kápolnát a mai templom helyén. Ezzel mintha nagy elhagyatottságát is ki akarta volna fejezni: kemény sorsában senki emberfiára sem számíthat. 1893-ban építette a Város a máig álló templomot, amelynek a millenium ígézetében, de a szakrális néphagyomány figyelembevételével László király lett a patrónusa. Az alsóvárosi nép hosszú időközön át egyáltalán nem kereszteltetett László névre, nyilván úri névnek érezte, és a jóra, munkára való restség képzetét fűzte hozzá. Helyi Szent László-hagyományaink a múltból is alig vannak. Minden más faluban a búcsúnap a legnagyobb közösségi ünnep, a mórahalmai nép ezt máig sem éli át, és inkább úrnapján ünnepel.

A nép teljes egészében alsóvárosi sarjadék. A nagy- és dédszülőket még az alsóvárosi templomban keresztelték, eskették és az alsóvárosi temetőbe temették. Alsóvárosi szakrális néphagyományoknak messze földön híres alsótanyai összegezője Engi Tüdő Vince, akiről más összefüggésben részletesen is megemlékezünk. Híre, neve már mondaivá színesedett.

Mórahalom Szatymazzal egyetemben az egykori szegedi határ legéleterevalóbb új tanyaközsége: kertészkedő és szőlőműves kistáj szíve. Minden lehetősége megvan rá, hogy mezővárossá fejlődjék.

Végezetül itt következnek Mórahalom törzsökös alsóvárosi családnévei:

Ábrahám-Fűrűs, Ábrahám-Tandari, Ábrahám-Türes, Babarcsi, Bata, Batancs, Batki, Bálint, Béndák, Bérta, Bézdn, Biczők, Bite, Borbás, Bozóki, Bózsó, Börcsök, Buborék, Bullás, Csányi, Császár-Pútyi, Csikós, Csillag, Csóti, Csőke, Dobó, Dücső, Engi, Fehér, Felhő, Fodor, Földi, Fűtő, Fürtön, Gajdács, Gárgyán, Gergely-Farkas, Guzzi-Rúza, Haska, Högyösi, Huszta, Illés-Bodó, Jakus, Jójárt, Kara, Katona, Kazi, Kiri, Kismárton, Kispál, Kispétör, Kocsis-Savanya, Kodé, Komócsin, Kónya, Kószó, Kothencz, Lovászi, Masa, Márki, Módra, Mózes, Nagyeczi, Nógrádi, Oltványi, Ótotti-Kovács, Ördög, Palotás, Paplógó, Pipicz, Rúza, Samu, Sebők-Fürtön, Sója, Süveg, Szabó-Batancs, Szabó-Bózsó, Szabó-Galiba, Szekeres, Szécsi, Szélpál, Toppantó, Tóth-Pözi, Tóth-Szeles, Vásárhelyi, Vér, Vőneki, Zódi.

*

¹⁵² Tömörkény I., Gerendás szobákból 178.

MOROTVA keletkezéséről nincsenek pontos adataink, de 1787-ben már virágzó falu, amelyet szegedi dohánykertészek alapítanak.¹⁵³ Névsortukat Kálmány Lajos közli: *Ábrahám, Csukonyi, Dohár, Förgeteg, Gera, Kónya, Kormányos, Palatinus, Révész, Szarvák, Szeles, Törköly, Vass, Zombori, Zsótér* és még több más. Ezek Felsővárosról kitelepülő sövényháziakra utalnak.

Földesúri huzavonák miatt a falu sajnos, már 1832-ben föloszlik. Népe a közeli Padéra, de főleg Szájánba költözik át. A falu neve pusztanévként egyébként máig él.

*

MUZSLYA, teljesebb nevén *Felsőmuzslya*, szerbül *Gornja Mužlja* népes magyar többségű falu Nagybecskerek szomszédságában. Kincstári földön 1890-ben keletkezett. Eleinte Becskerekhez tartozott, gyors fejlődése következtében azonban már 1905-ben nagyközség lett.

Népének zöme az *örökülés* ottani megaláztatásai miatt Szájánból települt át ide, és itt talált emberibb életet. Ide költözött a Karácsonyi Bogdántól alapított (1817), majd megszüntetett Akács gányófalú szegedi eredetű magyar lakossága is (1891).

A falu népélete még föltárássra vár.

*

NŐRINCSE, románul *Nevrincea*, vegyesajkú krassószerényi falu. A magyar időkben kincstári birtok volt.

Sándorfalvi szóbeli értesülés szerint a bihari Sittérre csábított (1900) és onnan elűzött sándorfalvi családok sok viszontagság után itt vertek gyökeret. A hajdani szülőfaluban maradt rokonsággal máig leveleznek, olykor meg is látogatják egymást.

Nőrincse magyarsága ö-ző tájszólásban beszél.¹⁵⁴ Ebből nyilvánvaló, hogy a sándorfalviak mellé temeskői szegényparaszt népünkből is települtek. A falu népéleti sajátosságairól nincsenek adataink.

*

ÓFÖLDEÁK. Eredetileg az ősi *Földeák* falu évszázadokon át itt állott. 1845-ben a tiszai árvíz öntötte el, ezért az uraság segítségével partosabb helyre települt át. A régi falu elnéptelenedett, és azóta *Óföldeák* néven emlegetik. Az ódon, valamikor kőfallal övezett gótikus templomot magtárrá alakították át. Csak az első világháború után adták vissza eredeti hivatásának a Návay-család egyik tagjának a hadifogságban tett fogadalma beváltásaképpen. Mai pusztulását mindenképpen meg kellene akadályozni.

Óföldeák majorból vált új községgé. Területe 6136 katasztrális hold, lélekszáma 1960-ban 936. Lakossága szoros atyafiságban van Földeák népével. Határrészei: *Ágoston, Ebásta, Gubateleak, Kéthalom, Ködmenös*.

*

ÓKERESZTÚR, népünk ajkán más régebbi nevein *Szerbkörösztr, Räckörösztr*, a magyar határ közelében elterülő túlnyomóan szerb többségű, hajdanában a szőregi kincstári uradalomhoz, Szeged bérleményéhez tartozó temeskői falu, amelynek magyar kisebbsége a XVIII. század végén dohánykertészként telepedett itt meg. Kál-

¹⁵³ Kálmány II, VIII.

¹⁵⁴ Vöő G. i. m.

mány Lajos anyakönyvi anyagából tudjuk, hogy a múlt század végén a következő szegedi eredetű magyar családok éltek benne: *Ábrahám, Ágoston, Bálint, Bérta, Böröcsök, Farkas, Kasza, Lévai, Makra, Nógrádi, Pálincás, Prágai, Szikora, Vidács*, stb. Akkori számuk 31, viszont a nem szegedi törzsokból származó családoké 5.

*

OMOR Romániához tartozó, vegyes ajkú bánati község, amelynek a kamara, majd a múlt század derekán a Dercsényi-család volt a földesura.

Magyar népeletéről alig tudunk valamit.

A falu már a középkorban virágzott. A hódoltság idején elenyészett, 1779-ben újjászületett. Ő-ző tájszólást beszélő magyar népét 1840 táján nyilvánvalóan a Dercsényiek telepítették,¹⁵⁵ akiknek a Városban ipari, kereskedelmi érdekeltségeik voltak. Ők építették Szegeden a későbbi tulajdonos nevére ismert Zsótér-házat, amely 1849 nyarán a Szemere-kormány székhelye volt.

Omor népeletéről, sajnos, keveset sem tudunk. Megemlíti, azonban a nagy olvasottságú, de nem szegedi eredetű Tar Mihály helybeli földműves nevét, aki egy népszerűsítő cikkből elsajátította és használta a rovásírás betűjeleit. Egy ideig annak tanújaként emlegették, hogy a rovásírás még nem halt ki a magyar nép gyakorlatából, illetőleg emlékezetéből. Később (1903) tisztázódott tudásának rejtélye.¹⁵⁶

A falu folklórából Vő Gabriella tett közzé néhány adalékot.¹⁵⁷

*

OROSZLAMOS, *Banatske Arandjelovo* vegyes ajkú falu, amelynek magyarsága 1820-ban települt 60 dohánykertész szegedi családból.

Ismeretes, hogy Oroszlamos a Gellért-legendában már szerepel. Eszerint Ajtony elleni küzdelmében Csanád egy éjszaka buzgón könyörgött Szent Györgyhöz, hogy hogy őt és seregét segítse meg. Győzelem esetére monostort is ajánlott föl neki. Álmában oroszánt látott, amely arra ösztönözte, hogy azonnal támadjon az ellenségre. Sikert is legyőznie. Csanád fogadalmát be is váltotta. Az új monostorba a csanádi, másként marosvári görög szerzeteseket telepítették át. Később az elnéptelenedett monostort a Csanád-nemzettség bencéseknek adta át és várral is megerősítette. Ennek romjai ma is állnak.¹⁵⁸

Első okleveles előfordulása 1247. *Wrwzlanmunustura*.

Magyar lakossága a hódoltság idején lassan elenyészett. Szerbek költöztek a helyére, és *Majdán* néven emlegették.

A mai Oroszlamos ettől kissé délre települt szerbekből, többfelől jött magyarokból, leginkább mégis a főntebb már említett szegedi családokból.

Népeletéről nincsenek följegyzéseink, de egy falucsúfolót hallottunk: *Oroszlamos hírs város, benne lakik Nyúli János mög a sánta jegyző*. A csókaiak szerint Oroszlamoson tökkel abrakolják a lovat.

*

¹⁵⁵ Temes Mon. 84; *Paládi Kovács* 296.

¹⁵⁶ *Sebestyén Gy.*, A rovásírás hiteles emlékei. Budapest 1915, 18—20.

¹⁵⁷ *Vő G.*, Omori néphagyományok Rózsa Sándorról és Petru Manturól. Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények 1964. *Üő.*, Többet ésszel, mint erővel. 165.

ŐSZENTIVÁN, idősebb népünk ajkán *Szentiván, Szentivánsziget, Sziget, Szüiget*, hivatalos új nevén *Tiszasziget*, a Tisza és Maros egykori vízvidékéből kiemelkedő színmagyar falu Szőregtől délre. Kiterjedése 4675 kat. hold, lakosainak száma *Térvár* nélkül 1325.

Már a középkorban virágzik. Első említése: 1411. *Zenth Iwan*. Ez akkor a mostani Újszentiván helyén állott. Egy 1561-ből származó adat különbséget tesz *Belsőszentiván* és *Külsőszentiván* között, ami nyilván megfelelt a későbbi két falunak. Magyar lakossága csak a XVII. század viharaiban enyészik el. A pusztasors ezután egyezik Szőregével, részleteiben ott szólnak róla is.

A XVIII. században szerbek telepednek itt le, akik azonban hamarosan áthúzódnak Újszentivánra. Ugyanis amikor a szőregi uradalom 1783-ban Szeged birtokába jut, a Város alsóvárosi és tápai dohánykertészeket telepít a faluba. A szőregi anyae gyház anyakönyveiből kijegyzett, 1820 tájáról származó névsoruk:

Ábrahám, Bërta, Bódi, Bódis, Bodó, Borka, Börcsök, Czibolya, Czirok, Csala, Csorba, Dëák, Dékány, Dudás, Gëra, Gesztesi, Gombos, Gyöngyi, Hamza, Hegyközi, Horváth, Huszár, Huszta, Kardos, Kasza, Káli, Kiss, Kovács, Kókény, Lovászi, Lobo zár, Magyar, Malmos, Mészáros, Miklós, Molnár, Óno zó, Ördög, Pálfi, Puskás, Rác z, Rúzsa, Samu, Simon, Szabó, Szélpál, Szóráth, Tömösvári, Terhös, Tézsla, Visnyei, Vörös, Zobány, Zsigmond.

Sok a régies keresztnév: Illés, Bálint, Rafael, illetőleg Regina, Brigitta, Ösmér (Isméria).

A hajdanában dohánykertész, később zsellérfalu férfinépe kubikmunkával kereste hosszú évtizedeken át a kenyerét. Banner János, aki három nyáron át Hódmezővásárhelyen velük ásatott, és esténként elbeszélgetett velük, „Világlató őszentiváni magyarok” címen úttörő jellegű beszámolót írt¹⁵⁹ arról, hogy ezek a kubikosok, de a falu egyéb lakosai is, munkás életük során hol fordultak meg.

Az általánosításokra is alkalmas vizsgálódásokból kiderül, hogy a falusi ember csupán munka vagy vendégeskedés okából hagyta el ebben az időben lakóhelyét. Messzi munkára, búcsúra csak csoportosan szeretett elmenni. Csak az utazott el hosszú időre, akinek megélhetése teljesen bizonytalan. Akik nagyobb földet bejártak, általában még név szerint sem ismerik azt a közelebbi helyet, ahol dolgoztak. 85 felnőtt őszentiváni férfi és 100 nő életében csak egy helyen fordult meg, 79 férfi és 58 nő pedig még sehol sem volt szülőfaluján, illetőleg közvetlen környékén túl.

Banner eredményei azt mutatják, hogy a magyar falu népe még századunk első évtizedeiben is mennyire földhöz kötött volt: szegénységénél és az akkori iskoláztatás rovására írandó földrajzi közönyénél fogva, távolabbi munkahelyén, idénymunkáján sem nyíltatott meg előtte a világ, amely pedig a tudatos összehasonlítás révén önmagának elmaradottságára, látókörének hiányosságaira is hamarabb rádöbbsenhetett volna.

Tiszasziget néphagyományyaiból Kálmány Lajos szőregi káplán korában sok értékes mozaikot megörökített. Kár, hogy nem gyűjtött többet. Azóta Andrásfalvy Bertalan atlaszmunkája érdemel említést. Mi magunk is többször jártunk a faluban, de már nem sok eredménnyel: a hagyományörző nemzedékek már a temetőben porladoznak. Amit ismerünk, az teljes egészében a szegedi nagytájat tükrözi.

A falu közigazgatási joghatóságához tartozik *Térvár* és *Vödrösháza*. Térvárról külön is szólnak. Itt soroljuk föl a tiszaszigeti határ dülőneveit is.

¹⁵⁸ BorCsan. II, 459; *Juhász K.*, Hajdani monostorok.

¹⁵⁹ Megjelent: Szeged 1932.

A Szentiván, Térvár, Gyála közében elterülő Vedresháza pusztáról, illetőleg tanyatelepülésről viszont itt emlékezünk meg. Nevét Vedres Istvánról kapta, aki az itteni hatalmas vízvidéket ármentesítette, és 1808-ban szegedi zsellérekből dohánykertész falut alapít rajta. Vedres itt magas színvonalú gazdálkodást kezdeményezett, sokat kísérletezett. Így gyapottermesztéssel is foglalkozott.

Különösen foglalkoztatta a gabonátárolás kérdése, a dohosodás veszélye. Itt Vedresházán különleges boglyakemence alakú gabonás vermeket épített, amelyekről más összefüggésben bővebben is szó esik.

Vedres egyik levelében így ír¹⁶⁰ az itteni eredményekről: „csudálkozik minden ember, hogy azon hely, mely ezelőtt a víznek halaknak, madaraknak és békáknak állandó tulajdona volt, miként változhatott által oly kies tájékká, melyen most juhok falkái, barom és ménes legel. Szép kert, erdők és több ezer többől álló szőlők virítanak, 40 holdból álló dohánykertészség készül, kik közül az idén nyolcnak épül a háza. A lelkek száma ezen esztendőben 150-re megy, és mivel a kertészek által szaporodni fog, esztendőre egy szép kápolna is készül oskolával, és talán technológiával együtt, ha arra való professzort kaphatok jó fizetés mellett.”

Az 1816. évi hatalmas tiszai árvíz Vedresháza gyönyörűen bontakozó világát tönkretette, a falu nem támadt föl többé. A csapás meg az emberek irigy közönye elvette Vedres kedvét az újjáépítéstől. A falu népe Padé, Hodics, Jázova, Szaján és Tiszaszentmiklós szegedi kirajzású új dohánykertészségeibe olvadt bele.

Még Vedres István telepítése és máig az ő egykori családnevét viseli a *Vödrics erdeje*: a Boszorkányszigettel szemben, a Tisza partján vízvédelmi céllal ültetett erdőség. Eredetileg ez is Vedresháza ármentesítését szolgálta.

*

ÓTELEK, románul *Otelec*, magyar falu, *Magyarszentmárton* leányegyháza. A középkorban *Feltelek*, *Teleki* néven virágzik, a hódoltság idején elenyészik.¹⁶¹

A mai falu kincstári pusztán szegedi dohánykertészekből 1793 táján települt. Több földesurát emlegetik. Úgy látszik, hogy később ismét kamarai birtok lett. 1856-ban vált önálló községgé.¹⁶² 1880-ban Magyarszentmihályról számos szegedi eredetű család költözik át ide¹⁶³. A falu ö-ző tájszólásban beszél.

Ótelek 1892-ben agrárszocialista megmozdulás színhelye. Az anyaegyházban, Magyarszentmártonban káplánkodó Kálmány Lajos a pártjukra áll. Bíróság elé kerül, de fölmentik.¹⁶⁴

Ótelek népélete Magyarszentmártonnal egyetemben tüzetes vizsgálatot érdemelne.

*

ÖREGFALU, románul *Pustinis*, bánáti vegyesajkú falu, Újvár közelében.¹⁶⁵ Vízjárta hely, a Bega többször elöntötte. Magyar népe szegedi tájszólásban beszél. Nyilván kincstári telepítés során került ide a múlt század derekán, talán magyarszentmártoni kirajzás. A falu népéletét nem ismerjük.

*

¹⁶⁰ Farkas L., Vedres István 53.

¹⁶¹ TorMon. 102.

¹⁶² Csernovics D., 40.

¹⁶³ Vöö G. i. m.

¹⁶⁴ Péter L., Kálmány Lajos.

¹⁶⁵ TorMon 162; Vöö G., i. m. 1969.

Ötömös tanyaközség Zákány, Rúza, Pusztamérges, Üllés szomszédságában. Területe 1960-ban 5394 kat. hold, lélekszáma 1385. Régi forrásokban olykor *Öttömös*, *Ettemes* alakban is olvasható. Török családnévi eredetű helynév,¹⁶⁶ amely középkori kun szállásra utal.

Valamikor temploma is volt. A hódoltság idején elenyészett, és pusztaként a Város birtokába került, amely azonban 1836-ban Újszegedért cserélte el a királyi kamarával.¹⁶⁷ Az állam kezéből ezután Magyar János kisszállási jószágigazgató és rokona, Skopecz József egri kanonok birtokába jutott. Ama családjába, amelyről Magyar László híres utazó, a dél-afrikai Bihé királya is származott. Másik tagja Magyar Imre kúriai bíró (+1871) ide erdőt telepített.¹⁶⁸ Az egykori szép útszéli plátánoknak már csak a híre él. Ő maga egy kis fenyőerdőbe temetkezett. Magányos sírját máig gondozzák. A pusztát a Magyar család a múlt század utolsó évtizedeiben (1897) parcellázta föl. Itt azonban álljunk meg.

1893-ban a tanyán élő, alsóvárosi eredetű Farkas-Csamangó család népes küldöttsége kereste föl a Város polgármesterét, Pálffy Ferencet. „Apáról-fiúra maradt — írja¹⁶⁹ az egykorú újsághír — a családi hagyomány, hogy a 4000 holdas Ötömös a Csamangó familiáé. Akkor veszik vissza a Várostól, amikor akarják, mert nem törvényes vagyona az, csak zálogba van adva a nőmös Városnak.” Csamangóék úgy tudták, hogy egyszer, amikor lovat, ökröt akartak az őseik vásárolni, kézizálogként lekötötték ötömösi birtokukat Szeged városának. A Város később elbirtokolta, mert a visszaváltás nem történt meg.

A tanyán élő Csamangó család a Víz után többször megkísérelte állítólagos jogainak érvényesítését, de sikertelenül.

¹⁶⁶ MNy. 1915, 147.

¹⁶⁷ Reizner, II, 36; Vö. még: A Csamangóék öröksége. Az ötömösi pusztá történetéből. SzN. 1893, 80. sz.

¹⁶⁸ Kiss F., Szeged erdészete. Erdészeti Lapok 1939.

¹⁶⁹ Nem állhatjuk meg, hogy a deputációról — talán Tömörkénytől — írt, élettől duzzadó riportot ne közöljük:

„Összeszedelőködtek Csamangóék és csapatostul bekerültek a polgármester elé, mert nagy sor készül a tanyákon, a Csamangó Illések familiájában: a régi fúntust, az ötömösi nemesi birtokot kell visszaszerezni a Várostól, mert a híres Csamangó ősektől leszármazott Illések csak tenyérnyi szélességű földszalagokon gazdálkodtak már. Nem az ősi vagyon fogyott, Csamangóék szaporodtak veszedelmes módon.

A legöregebb élő Csamangó tiszta bizonyosra emlékezik arra, hogy Ötömös, a híres nemesi fundus, amely most Szeged városnak a tulajdona, valamikor a Csamangó nemzetsége volt.

Az öreg Illés maga mellé kerített vagy tíz fiatalabb Illést és beállított Pálffy Ferenc polgármesterhez a torony alá, ahol „jogtalanul bitorolják” a Csamangó nemzetség igaz tulajdonát.

Möggövetjük a tekintetős urat, adja vissza a nőmösi jussunkat.

A nőmösi jussot?

Igön, az ötömösi pusztát, már hogy a miénk vót az, igazi jussunk nekünk.

Igaz jussuk?

Ah hát!

Ha igaz jussuk, keressék a törvényes úton az igazságot.

Nem addig az tekintetős uram! Muszáj azt most mán minékünk ideanni, ha akari, ha nem.

A jószívű polgármester türelme fogyni kezdett.

Menjenek Isten hírével.

De hallja a tekintetős úr, életveszödelöm lösz ebből.

Micsoda életveszödelem?

Igön, az hát!

Illés — szólott most a polgármester szigorú hangon — huszonötöt veretek kigyelmetekre, ha rögtön el nem takarodnak innen.

S az életveszödelömmel fenyegetőző Csamangó deputáció szép csöndesen kiballagott a polgármester szobájából. Mormogva, dörögve hajták félre vállukon az őseiktől örökölt subájukat.”

Csamangóék deputációjában. SzN, 1893, 79. sz.

Maga az újságcikk írója is megengedi, hogy a családnak lehetett valami köze az ötömösi pusztához, joga azonban már elévült. Mi magunk ehhez idézzük az 1746. évi tanácsi jegyzőkönyv egyik bejegyzését: *Farkas János Csamangó mégh Tömösvár vétele (1716) előtt bizonyos szabad földet föl fogván. A föld helyét, nevét azonban nem mondja meg. Úgy hisszük tehát, hogy a családi hagyományoknak föltétlenül volt valami történeti, jogi alapja.*

A felparcellázott Ötömösön leginkább Alsótanya szegényparaszt népe telepedett meg. Ez az egyházi anyakönyvekből is világosan kitűnik:

Ábrahám, Ács-Sánta, Apró, Babarcsi, Balla, Batancs, Bárány, Bërta, Bodó, Börcsök, Csiszár, Csóti, Daka, Dobó, Dóczi, Fodor, Földi, Gárgyán, Gërgus, Hegedüs, Ilovai, Jakus, Katona, Kazi,, Király, Kiri, Kisagócsi, Kisguczi, Kispál, Kószó, Makra, Martonyosi, Mulati, Nacs, Ördög, Pálffy, Palotás, Pap, Paplógó, Rutai, Savanya, Simhercz, Szabó-Galiba, Szécsi, Szélpál, Szögi, Szücs, Tanács, Tikvicszki, Vecsörnyés, Visnyei, Wolford, Vőneki. Néhány dorozsmai család: Czékus, Gyuris, Lajkó, Maróti, Zádori.

Ehhez tegyük még hozzá, hogy Ötömös eleinte a váci egyházmegyéhez, éspedig a sándorfalvi plébániához tartozott:

„Az azonban Ötömöstől —írja¹⁷⁰ Tömörkény István (1902) — messze van. Hogy oda érjenek, előbb át kell menni a szegedi alsó tanyákon, azután a dorozsmai kunokon, azután megint a szegedi felső tanyákon, s csak úgy ér oda az ember. Aki akár halottat temettetni, akár újszülöttet keresztelni akar, két nap bizonyosan eljár e munkájában, mert sem halottal, sem újszülöttel nemigen lehet vágatni. S még akkor nyugodni nem is otthon való földbe teszik az embert. Mert azért, hogy az öregek annak idején eladták Ötömöst, ki merné mondani, hogy aki rajta él nem ide tartozandó?

Vannak, akik azt mondják, hogy a törvény olyan kerítés, amit azért csináltak, hogy legyen mit megkerülni. Nem mindig igaz ez a mondás, de itten, Köszöntősnek és más társainak esetében igaz. Ők csakugyan megkerülik a törvény kerítését, amennyiben az öreg Köszöntöst a fia a jobbik subában fekve a kocsira helyezi, és azután áthajt a nagybeteg emberrel a sógorhoz, Fejedelem Jánoshoz, aki már itthoni földön lakik, és Köszöntös Mihály ott hal meg a Fejedelem tanyáján, hogy itthon temetődhesen. Mert ha itt hal meg, akkor el van a törvénynek a korlátja kerülve, amely különben őt az új faluba rendelné vitetni halott korában.” A temetés a szegedi földön csakugyan meg is történt.

„A dülöúton — folytatja később Tömörkény — ahol az utak elválnak, Fejedelem a kocsival megáll.

Elkezelnek egymástól.

— No — mondja a Köszöntős-fiú —, a jövődő hónapokban majd az asszony is eljön.

Fejedelem az asszonyra néz. A várandós asszony elpirul a kocsiban.

— Hát — mondja aztán Fejedelem —, jöhet mindig, amikor csak akar.

Majd jön is az asszony. Mert ott olyan világ van, hogy nemcsak meghalni járnak haza a vének, hanem születni is hazajárnak a fiatalok”.

„A közeli vidékekről — írja¹⁷¹ szemtanúként egy újságcikk — mindenfelé jöttek szegényebb sorsú polgárok, akik otthon eladták néhány holdnyi földcskéjüket, házukat és elmentek Ötömösre, hogy ott vegyenek négyszer-ötször annyi irtatlan erdőt vagy sívó homokot. Távol minden kulturális középponttól, szorgalmasan dolgoztak az ötömösi telepesek, irtották az erdőt, fordították a talajt és folyt serényen a telkesítés nehéz munkája, akárcsak Amerikában.”

¹⁷⁰ Tömörkény I., Új bor idején 218.

¹⁷¹ A vármegye új községe. SzN. 1908, 202. sz.

„A szőlőtelepítés nagy dolog — írja tovább az újság — nagy anyagi kitartást igényel, és három-négy év beletelik, mire sok munkája után pénzt lát az ember. Bizony, mikorra az első bort leszüretelték a telepesek, nem egy sóhajtott vissza közülük a régi nyomorúság után, és nem egynek a pénzcsekje úszott el a nehéz küzdelmek árjában. Akárcsak Amerikában.”

„Az öttömösi telepesek legnagyobb része azonban — akik abban különböznek Amerikába vándorló honfitársaiktól, hogy többre becsülték hazájukban a homokot, mint Amerikában a televényt — keményen megállotta helyét, s már Öttömös nagy része szőlőültetvény, amely a legkitünőbb alföldi bort termi.”

*

ÖRVÖSD, régiesen *Eötvösd*, *Eötvösfalva*, románul *Otvessd*, bánáti ö-ző nyelvjárásban beszélő magyar falucska, *Bakóvár* leányegyháza, A múlt században az állam telepítette (1868) *numerus* szerint a mi temesközi gányó népünkől.¹⁷²

*

PADÉ, másként *Magyarpadé*, szerbül *Srpski Padej*, vegyes lakosságú falu, amely a középkorban a Csanád nemzetség birtoka volt. A hódoltság alatt szerbek laknak benne. A felszabadulás után a kamaráé, majd 1781-ben Ormosdy István vásárolta meg, és már 1784-ben szegedi dohánykertész családokat telepít a szerbek mellé.¹⁷³ A papi szolgálatot az alsóvárosi klostromból kirendelt és más helyen már jellemzett Takáts Ráfael (1749—1820) franciskánus látja el mellettük, akinek „Tóldalék” c. igen ritka tájszótára arról tanúskodik, hogy a szegedi népnyelvnek Alsóvároson és Padén úttörő kutatója volt. Munkáját egyébként regényes körülmények között, itt, padéi hívei körében maga nyomtatta ki (1791).

Padé templomát (1842) a későbbi földesúr, Diván György építette: a *Havi Boldogasszony* titulus a szegedi szülőföldre emlékeztet.

Padé magyar népe 1832 körül a szétvert *Morotva* szegedi eredetű családjaival is meggyarapodott. Kálmány Lajos néhány gyönyörű balladát jegyzett föl¹⁷⁴ a faluban és közli a szegedi eredetű családok hevenyészett névsorát: *Csanádi, Horváth, Komlósi, Kovács, Magyar, Nagy, Szabó, Szűcs, Tombác, Tóth*.

A falu részei: *Tobán, Cigányvér, Újsor, Gyöp, Dülői: Kispeszér, Nagypeszér, Konchát, Morotva, Sulymos, Bethlehem, Szatmár*.

Padé szülöttje Kenedy Géza (1853—1935), a *Quintus* néven ismert konzervatív publicista, aki már az első világháború előtt sürgette és Szeged városának is ajánlotta parasztkollégiumok felállítását.¹⁷⁵ Szülőfalujából egy Dózsa-monda töredékét örököltette meg.

Padén volt tanító a két világháború között Kristály István, aki Tömörkény modorában novellákat írt a temesközi magyar népelet köréből. Köteteit sajnos, nem volt módunkban elolvasni, néhány elbeszélését csak folyóiratokból ismerjük.

*

PODLÓKÁNY szegedi gányókból települt kertészség, amelyet 1785-ben a bébi uradalom területén Batthyány Ignác püspök alapított.¹⁷⁶ A szabadságharc viharaiiban elenyészett. Ma már csak dülönévként ismeretes.

¹⁷² *Szentkláray J.*, Plébániák 279; Temes mon. 87. Vö.

¹⁷³ *BorCsan.* II, 470.

¹⁷⁴ *Kálmány* II, 18.

¹⁷⁵ *Quintus*, A szegedi gondolat. SzH. 1915, 257. sz.

¹⁷⁶ *Kálmány* III, XIV; *Szentkláray J.*, Plébániák 309.

PORGÁNY, románul *Pordeanu* Kiszombortól délkeletre, de már Romániában elterülő magyar falu, amely a középkorban még *Pordány* néven virágzik. Első előfordulása 1247. *Pradanmunustura*. A Csanád-nemzetség ugyanis itt monostort alapított, amely a tatárjárást is átvészelte. Védőszentje, szerzeteseinek rendi hovatartozása nem ismeretes. Romjai még a török hódoltság után is állottak. Ennek *Griselini* térképén (1776) is a *torony* (Turn) megjelölés őrzi az emlékezetét. Fuchs Mihály uradalmi tisztartó, érdemes műkedvelő régész följegyzése szerint: „a keresztúri pusztán, az ómajorban állott egy nyolcszögletes, háromemeletes jó tágas épület, valamint egy bolt-hajtással ellátott istálló. Az előbbi 1845-ben elvontatván, az aljában kriptát fedeztek föl. Magam is láttam az ottan talált emberi maradványokat és több apró ezüstpénzeket, melyek a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem pénzei voltak. A másik épület most is fennáll.” Azt nem tudjuk, hogy a mi napjainkban áll-e még.¹⁷⁷ Ezek nyilvánvalóan még a monostor maradványai voltak.

Az 1522. évi egyházi tizedjegyzék tanúsága szerint több szegedi család is viselte a *Pordányi* nevet. A falu középkori magyar lakossága a XVI. század második felében megritkul. A következő században néhány szerb családot is emlegetnek. Az alsóvárosi franciskánus gárdián egyik jelentésében (1647) *ült*, azaz lakott helyként említi. Szinte az egész XVIII. században néptelen, csak a legvégén szállják meg szegedi dohánykertészek. 1861-ben községgé alakult és a Nákó-család nagyszentmiklósi uradalmához tartozott.

A falucska népéletéről szóbeli értesülések nyomán csak annyit tudunk, hogy ö-ző tájszólását, szegedies hagyományvilágát napjainkban is őrzi.

*

PUSZTAFÖLDVÁR, középkori nevén *Földvár*, népiesen *Fődvár* a török időben elenyészett, majd kamarai birtokká lett. Nevét régi, nyilván a népvándorlás korában összehordott földvárról, sáncokról kapta, amelyek a XVIII. század derekán még láthatók voltak. A földvári kincstári pusztát, amely a múlt század elején Hengelmüller Mihály kezén volt, 1840-ben Wodianer Sámuel és Móric vette bérbe, tőlük meg 60 kertészcsalád 14 1/2 évre albérletként bírta.¹⁷⁸ A falu törzset Wodianerék Torontálból telepítették, azokból a helységekből, leginkább az itt élő szegedi dohánytermesztő nép fő fészekéből, *Szaján* faluból, amelyeket ők még személyes szegedi kereskedelmi kapcsolatokból ismertek. Hamarosan még néhány bánkúti és apácai család is csatlakozott hozzájuk. Ezek is különben — mint a megfelelő helyen rámutattunk — szintén a szegedi néptörzsekből sarjadtak.

A földvári pusztá eredetileg 7437 katasztrális holdat tett ki. Ebből Wodianer Sámuel és Móric, a korai magyar mezőgazdasági kapitalizmusnak e két jellegzetes, szegedi eredetű alakja dohánytermesztés céljára 2730 katasztrális holdat árendált. A terület 1852-ben lejárt és ekkor a kincstár kétségtelen humanizmussal a falut 129 telekre növelte, mindegyik telekhez 25 hold földet számítva. Ez volt a már emlegetett *numerus* nevezetű, jellegzetes dohánykertész földegység. Magánbirtokosok, földesurak ezt általában csak 16—20 hold körül szabták meg. A földvári gányók a közben 1700 holdra emelkedett bérleményt 1876-ban holdanként 150 forintért, 20 éves törlesztési kedvezmény mellett megváltották. Ez az 1873. évi XXII. t. c. értelmében következett be, amely lehetővé tette az addig árendált kincstári birtokoknak aránylag kedvező föltételekkel való eladását. Ezek a törlesztések sokszor a XX. századba is belenyúltak. A határ többi 5205 holdját a kincstár 1884-ben adta el másfél millió

¹⁷⁷ BorCsan. II, 498; *Juhász K.*, Hajdani monostorok 133.

¹⁷⁸ *Karácsonyi J.*, Békés vármegye története II, 270.

forintért orosházi evangélikus magyaroknak, akik ekkor települnek meg Földvár-
rott és a lakosság többségét alkotják. Ők a jobb módúak. Megemlíti itt, hogy a falu
1877-ig Csanádhoz tartozott, ekkor került Békés megyéhez. Két különálló részből
áll: *Nagyfalu, Újfalu*.

Jellemzőnek tartjuk, hogy Földvár szegedi törzslakossága a maga erejéből emelt
régii templomának (1874) védőszentjéül Illés prófétát választotta, akit Szeged „ős-
népe” többek között a dohánymunka patrónusaként tisztelt és főleg kedvező időjá-
rást várt tőle a nagy nyári viharok, jégesők idején. Képe máig ott függ az új templom
szentélyében is.

Ideszakadt népünknek már csak az idősebb nemzedékei beszélnek ö-ző tájszó-
lásban. A fiatalok részben az é-ző evangélikusok, továbbá az iskola és orosházi mun-
kahelyük hatására már jórészt elhagyták. Ezt a kiegyenlítődést az is előmozdítja,
hogy a két népelem nem elkülönülve, hanem elkeveredve él a faluban, bár a vegyes-
házasságok még mindig elég ritkák. Szegedi gyökérszerű családok:

Ágoston (Törökbecse), *Ambrus* (Szentivánsziget), *Annus, Bacsa, Bálint, Báló, Biacsi, Boros,*
Bozóki, Bózsó, Csányi, Csókási, Csóti, Domonkos, Dóra, Fejes, Hajnal, Joó, Kardos (Tóba), Kasza,
Katona, Kormányos (Földeák), Korponai, Kószó, Magony, Móra, Mucsi, Pintér (Jázova), Prágai,
Szekeres, Szél, Török, Vass, Vétró, Vér.

A múlt század hetvenes éveiben, amikor Kálmány Apácán paposkodott, gyűj-
tött Földváron is¹⁷⁹. Akkor följegyeztet balladáira már hiába kérdeztünk.

A falu kiterjedése 1967-ben 9942 kat. hold, lakóinak száma 3243. Ebből mint-
egy 1500 szegedi sarjadék.

*

PUSZTAKERESZTÚR, más régebbi nevén *Magyarköröszúr*, románul *Cherestur*,
Kiszombor közelében, de már Romániában levő magyar falucska, amelynek régi
múltjáról, de magyar népéletéről is igen keveset tudunk. Névadója a középkori
Nemeskeresztúr falu. A mai név előtagja is utal arra, hogy a hódoltság idején teljesen
elpusztult. Utána a csanádi uradalomhoz tartozott, ahova 1773-ban szegedi dohány-
kertész családok telepedtek le, amelyeket később Szőregről jött egyéb szegedi sarja-
dékok is gyarapítottak. Máig őrzik nyelvüknek szegedi sajátosságait.¹⁸⁰

*

RÁBÉ temesközi magyar falucska Kübekháza szomszédságában, de már Jugosz-
láviában. Szerb neve *Rabe*.

Első okleveles előfordulásai 1256. *Rabey*. 1285. *Rabe*. Hajdani templomának
védőszentje nem ismeretes. A falunév talán személynévi eredetű. A középkorban a
Csanád nemzetség birtoka, később a Telegdiék kezére jut.

A hódoltság elejéről török adószedők megörökítették Rábé magyar népének név-
sorát: *Barkás Antal, Bessenyő János, Csigai Balázs, Csomor Benedek, Dezső Ágos-*
ton, Farkas Ferenc, Farkas Pál, Karikás Ambrus, Kasza Péter, Katona Tamás, Kiss
János, Kizdi János, Máté Simon, Nagy István, Nagy Tamás, Nemes Lőrinc, Pató
Bálint, Sánta Fábrián, Sánta Gergely, Szabó Bálint, Szabó Fábrián, Szántó Ferenc,
*Szép János, Tóth Péter, Török Pál, Vas Ambrus, Vörös Ferenc.*¹⁸¹

A falu a XVI. század végére már elnéptelenedik, pusztá lett. A hódoltság után
kamarai birtok. A csanádi tisztartóság 1773-ban gewehrscheinista föltételek mellett

¹⁷⁹ Kálmány L., Koszorúk II. Passim.

¹⁸⁰ Szentkláray J., Plébániák 321. Vö.ö.

¹⁸¹ BorCsan. II, 502.

és „a katonai szállítások eszközlése végett” szegedi dohánykertészeket telepít ide. 1783-ban Szeged városa vásárolta meg, ami természetesen a Szegeddel való kapcsolatok további erősödésével járt együtt.¹⁸²

A falut 1875-ben az árvíz öntötte el. Önálló községgé 1900 táján lett.

Rábé szegedi gyökérzetű népe (Ágoston, Józó, Juhász, Lőcsei, Molnár, Pópity, Varga) szerb és román szomszédok közé szigetelődve, számos archaikus szülőföldi magyar hagyományt őrzött meg, amelyre a megfelelő helyeken mindig utalunk.

*

RÖSZKE, régi iratokban *Reszke* már a középkorban virágzó falu. 1439. *Recke*. A Várostól délre, a Tisza holtágának jobb partján fekszik.

A XVIII. század elején a tiszai határőrség Szegedről kiszorult szerb granicsárjai itt telepedtek le, és kiváltságaikhoz akkor is görcsösen ragaszkodtak, amikor már nem járt volna nekik. Csak 1732-ben vonultak ki végképpen a Szeged városának ítélt Rőszkéről. Sokan visszamaradtak közülük és elmagyarosodtak. Innen a rőszkeiek között élő számos szerb hangzású családnév. Szerb temetőjének maradványai megérték a XX. századot, még magunk is láttuk jó fél századdal ezelőtt.

Rőszkét a XVIII. század második negyedében alsóvárosi dohánykertészek szállják meg. Alsóvárossal való vérségi kapcsolatai máig igen elevenek. A tanács 1745-ben ismeretlen okból elrendeli kunyhóik (gazula) lerontását és a föld újraosztását.

Ezek a kertészek mindig a Város földjén dolgoztak, faluba nem verődtek. Sokáig közös *kapitányság* látta el Rőszkén és Szentmihályteleken a közigazgatási teendőket. Csak 1950-ben lett *Feketeszl* és *Nagyszéksós* tanyarészek hozzácsatolásával önálló falu. Határa 1960-ban 6337 hold, lélekszáma 4186. Móricz Zsigmond Rózsa Sándor-regényének több jellemző, de költőileg kissé átformált része Rőszkén játszódik le.

A dohánymonopólium (1851) után a rőszkeiek áttértek a paprikatermesztésre, amelynek az alsóvárosiakkal együtt valóságos művészeivé váltak. Századunk legelőjén néhány rőszkei feles honosította meg a horgosi paprikatermesztést, Jugoszlávia mai jelentős paprikakultúrájának szülőhelyét.

Rőszkének a Várostól függését, illetőleg hozzátartozását, mezőgazdasági áru-termelését az is bizonyítja, hogy csak egyetlen, több km hosszú utcája van. Az alaprajz csak újabban szélesedik a nemzetközi autótút felé.

A falu túlnyomóan alsóvárosi gyökérzetű régi családjai:

Ábrahám, Ábrahám-Fűrűs, Ács-Sánta, Balla, Barát, Bite, Bóka, Bózsó, Börcsök, Csányi, Császár, Csikós, Csillag, Csipak, Csíszár, Csonka, Dunai, Dücső, Engi, Fodor, Forró, Gárgyán, Greguss ~ Gergus, Guci, Harkai, Hódi, Jójárt, Katona, Kazi, Kéri, Kiri, Kónya, Kotogány, Krisztin-Némöt, Lázár, Makra, Márki, Módra, Muskó, Ónozó, Osznovics, Ördög, Pipic, Pördi, Rozsi, Rózsa, Szakáll, Szalma, Szekeres, Szécsi, Tanács, Tombác, Toppantó, Trója, Vecsörnyés, Vér, Virganc, Visnyei, Vízhúzó, Volford, Vőneki.

*

RÚZSA, régebbi nevén *Rúzsajárás* valamikor az *alsóvárosi puszta*, a későbbi *Alsótanya* egyik kiterjedt, külső része volt. A múlt század elején *Rúzsza Jakab járása* néven is emlegetik. A mai helynév tehát ebből a személynévi kapcsolatból rövidült.

Északon a hajdani dorozsmai föld, most Üllés község, keleten Zákányszék és Mórahalom, nyugaton Pusztamérges, délen Ásotthalom, Öttömös — valamennyi hasonló sorsú tanyaközség — szomszédos vele.

¹⁸² Csernovics D. 21.

A mai Rúzsza közigazgatási határa 1945 előtt Szeged szabad királyi város csorvai és átokházi kapitányságainak körébe tartozott. 1949-ben *Csorva* néven önálló község lett, majd 1957-ben a régi Csorvával egyesülve a *Rúzsza* nevet vette föl. Határa 1960-ban 14563 hold lélekszáma 4103.

Rúzsát és a hozzátartozó Csorvát, Átokházát — mint az anyakönyvek is bizonyítják — elsősorban Alsóváros terjeszkedő népe szállotta meg:

Ábrahám, Babarczi, Bata, Batancs, Bálint, Bēnák, Bite, Bóka, Bózsó, Börcsök, Bullás, Csányi, Csiszár, Csipak, Csonka, Csóti, Daka, Dóczi, Dobó, Dunai, Engi, Fodor, Földi, Gárgyán, Hegedüs-Bite, Jakus, Jójárt, Juhász, Kappan-Tóth, Katona, Kazi, Kádár-Némöt, Kása, Kiri, Kisguczi, Kisillés, Kispál, Kispétör, Komócsin, Kőnya, Kőszó, Kotogány, Kothencz, Lasancz, Makra, Masa, Móra, Muskó, Malatinszki, Mulati, Nacsá, Nagymihály, Négyökrű, Nyári, Ótót-Kovács, Papp, Papdi, Paplógó, Rozsi, Rúzsza, Répás, Sebők, Simhercz, Szabó, Szabó-Doktor, Szabó-Galiba, Szekeres, Szélpál, Sziráki, Szögi, Szűcs, Tanács, Tandari, Tömösvári, Titviczki, Vass, Vecsörnyés, Vétró, Virgancz, Visnyei, Vőneki.

*

SÁG, régiesen *Saagh*, *Temesség*, románul is *Sag*, bánáti vegyesajkú község, amelynek gányó eredetű magyar kisebbsége a szomszédos Paráccal együtt a mi táj-szólásunkat beszéli.¹⁸³ Nyilvánvalóan a birtokos csanádi káptalan telepítette 1821 után.

*

SÁMSON, hivatalos nevén *Békéssámszon*, a nép ajkán *Sámsom*, már a középkorban virágzó, majd a hódoltság alatt elenyészett falu. Hosszú ideig pusztaság, amely a Károlyi-család hódmezővásárhelyi latifundiumához tartozott. Károlyi Antal 1770 körül nyilván a sövényházi, csanyiteleki kezdeményeken fölbuzdulva dohánykertészetet telepített ide.¹⁸⁴

A lakosság többsége katolikus, kisebbsége református és szinte egészében ö-ző vidékről: Szeged, Hódmezővásárhely, Makó szegényparasztságából verődött össze. Átnéztük a falunak a múlt század első feléből való anyakönyveit. Föltétlenül Szegedre és közvetlen környékére mutató családok, illetőleg családnevek: *Barát, Bërta, Bozó, Csalá, Csipak, Csonka, Dömösi, Magony, Nacsá, Palotás, Szakál, Szél, Zsótér.*

Kiterjedése 1960-ban 10890 katasztrális hold, lélekszáma 3842.

A falu újabkori története, népelete még tüzetes vizsgálatra vár. Tanítványunk, Csarnai Erzsébet értékes szakdolgozata a falu Szegedre mutató táplálkozási hagyományaival foglalkozik.

*

SÁNDORFALVA Szatymaz és Fehértó szomszédságában, az egykori Pallavicini-birtokból az 1879. évi szegedi és gyevi árvíz után kiszakított és Pallavicini Sándor örögrőtől alapított falu. Innen a neve. A gyeviak ugyanis a víz elől erre a szigetszerűen kiemelkedő helyre menekültek, a földesúr pedig 1879. június 12-én 300 holdat ebből ajándékozott nekik.¹⁸⁵

A falualapítás 1879 Szent István napján történt. A szerződést 588 gyevi család-fő írta alá, végül azonban csak 74 maradt belőlük. A többi visszament elpusztult szőlőfalujába. Az így felszabadult házhelyekre azután más környékbeliek: városiak, felsőtanyaiak, sövényháziak is települtek a gyeviak mellé.

¹⁸³ Temes mon. 114; *Paládi Kovács* 297.

¹⁸⁴ BorCsan. II, 525; *Takács L.*

¹⁸⁵ Sándorfalva község jubileuma. Huszonöt éves évforduló. SzN. 1904, 252. sz.

A falu gyevi származású, tehát szintén a szegedi nagytájhoz tartozó családjai: *Annus, Bakos, Belovai, Bozóki, Czirok, Györfi, Lele, Makra, Süli, Vidács, Zakar.*

Szegedről, Felsőtanyáról jöttek: *Bárkányi, Biczók, Bitó, Csányi, Csikós, Csókási, Csuri, Dékány, Faragó, Gavallér, Gera, Gémes, Gyömbér, Hegedűs, Hódi, Jakus, Kaku-szi, Kéri, Kónya, Kormányos, Lippai, Nacsa, Nyári, Ónozó, Palotás, Róvó, Tari, Tápai, Vetró, Vér, Zombori, Zsótér.*

A falu egészen 1945-ig megtartotta szegényparaszt, sőt agrárproletár jellegét. Sorsáról Féja Géza,¹⁸⁶ Aldobolyi Nagy Miklós, Seress József festett szomorú társadalmi képet. Néhány kisebb munkálatot nem számítva, hagyományvilágának továbbbi feltárása még a jövő feladata.

Az uradalomnak kiszolgáltatta, elvándorlásokkal próbált emberibb életre találni.¹⁸⁷ Egy demagóg ügyvéd, Sima Ferenc, volt függetlenségi képviselő, Sándorfalva népét a bihari *Sítér* faluba való áttelepedésre akarta rábírní (1900). Itt ugyanis Roheim Nathan bécsi bankár földet parcelláztatott, amelyet jó pénzért Sima propagált. A kedvezőnek látszó föltételek igazában nagyon kegyetlenek voltak. Az odakerült sándorfalviak hamarosan vándorbotot fogtak a kezükbe, és *Nőrincse* (Nevrincea) krassószőrényi faluban vetették meg a lábukat, ahol most is élnek. A szülőföldön maradt nemzetségükkel való kapcsolataik még nem szakadtak meg, bár halványulnak.

A harmincas években számos helybeli család a Pest megyei *Kaskantyú* pusztára vándorolt. Erről Kaskantyú tanyaközségnél szólnunk.

Sándorfalva határrészeiből: *Csikójárás, Csúzd, Epörjes, Károlymajor, Kéridülő, Kútidülő Nádastó, Szaporhőgy, Szokony, Büdöstó, Sörkéd, Szentjános, Fehérfőd, Kapcaszék.*

Sándorfalva fia Budai Sándor citerakészítő, a népművészet mestere.

*

SASÜLÉS, másként *Sasillés*, a szabadságharc utáni években Rábé és Majdán között keletkezett gányótelep, amelyről lakosainak csekély száma ellenére is sajátos társadalmi szervezkedése miatt kell megemlékeznünk.

A bébi uradalomhoz tartozó *Kissziget* népét szerződésük lejártával az erélyes gróf Batthyány Antónia a birtok más részére telepítette, amelynek *Újhely* (egy másik Újhely 1849 viharában elpusztult), másként *Sasülés, Sasillés*, lett a neve, amely védőszentjéül Mihály arkangyalt, a szegedi táj egyik ősi, különösen tisztelt patrónusát választotta.¹⁸⁸ Lehetséges, hogy a névadók a sövényházi Sasillés idetelepült dohánycseresznye kertészei voltak: a táj emlékeztetett arra, amelyet elhagytak.

„Valami tizenöt ház az egész — írja a századfordulón az itt ásató Tömörkény¹⁸⁹ —, de még pár év előtt maga kormányozta önmagát. Volt bírāja, esküdtjei, kisbírāja, bakterja. Nem volt felnőtt ember a faluban, aki valami hivatalt ne viselt volna. Ez is régi magyar szokás, ez a szerteszéjjel, apró darabokra való szakadás. Talán abból az időből való, mikor álltak még az Alföldön a számtalan apró falvak, amiknek nyomát is eltörölte a föld színéről a török. Amikor még szertehúzódtak emberek minél kisebb helyekre, hogy minél kevesebben parancsoljanak nekik, s aki parancsol, az is közibük való legyen. Hogy maguk kormányozzák magukat. Jól-e,

¹⁸⁶ Féja G., *Viharsarok*. Bp. 1957, 317; Csikesz L., *Sándorfalva nagyközség leírása*. Bp. 1926; Seres J., *Sándorfalva szociográfiája*. ÁTGY II, 101.

¹⁸⁷ Sándorfalvi telepések. SzN 1900, 288, 290, 291 sz. és Kiss Mátyás személyes élményei.

¹⁸⁸ Szentkláray J., *Plébániák* 322.

¹⁸⁹ Tömörkény I., *Gerendás szobákból* 14.

rosszul-e: mindegy, de maguk és ne más. A török véget vetett ez állapotoknak, nagy közösségekbe verve a megmaradt népet, de azért a rávaló szándék ím évszázadok múlva is mutatkozik.” Sasülésen egyébként szinte mindenki a *Makra* nevet viseli, amely a szegedi táj legősibb, legjellegzetesebb családnevei közé tartozik.

*

SIMONYIFALVA, népiesen *Simonfalva*, románul *Satul-Nou* 1883-ban alapított falu, a régi Arad megyében. Báró Simonyi Lajos ekkor parcelláztatta birtokát és főleg magyarokat, meg németeket telepített ide. „A magyarság nagyobb része — írja¹⁹⁰ a megyei monográfia — Battonyáról és a csongrádi [azaz Csongrád megyei B. S.] részéről verődött itt össze.”

Mínthogy az első települők, a pénzes *ótelepesek* a báró egész birtokát mégsem tudták megszerezni, újabb telepítésre volt szükség (1892). Ezek az *újtelepesek* szegény zsellérek és napszámosok voltak, de mind magyarok. A mi kutatásaink szerint főleg újkígyósiak vertek itt gyökeret, akiknek ősei szegedi dohánykertészek voltak.

A monográfia felsorolja a falu határneveit: *Vadaskert, Poszmán, Kistelek, Pincekert, Óirtás, Újirtás, Szamártó, Kati kengyelkéje*.

Népéletéről, hagyományvilágáról többet nem is tudunk.

*

SÖVÉNYHÁZA, 1974 óta Ópusztaszer számos pusztából, majorból szerveződött tanyaközség a volt Pallavicini-uradalom területén, a régi szegedi határ északnyugati szomszédságában. A név talán hajdani sövényerődítményre vall. Határa 1960-ban 10 414 hold, lakossága 2684 lélek.

Már a középkorban virágzik, Kézai Simon szerint Attila király székhelye. Első említése 1348. *Suenház*. A hódoltság idején elenyészik, népe Szegedre húzódik (1650). Pusztáin a mieink legeltetnek.¹⁹¹

A XVIII. század legelején, 1722 előtt — amikor Tömösváry János, Szeged főbírája Ányást birtokolta — szegedi zsellérek húzódtak pásztorként, dohánykertészként a pusztára. A kirajzás később akkor volt a legnépesebb, amikor 1766—1773 között az Erdődy grófok a birtokukban lévő pusztaságot Szeged városának zálogosították el. A környezet kedvezett a hagyományos jószágértartásnak, de a modern dohánykertészetnek is. Ez a nép egyelőre még Szegeden lakott, ott volt a háza, otthona, csak nyárára járt ki ide a sövényházi pusztára dolgozni. Később elszakadt ugyan az anyavárostól, kétlakisága megszűnt, de szegedi származásának tudatát mai napig megőrizte.¹⁹²

A sövényházi római katolikus egyház 1789-ben kezdődő anyakönyveiből 1805-ig a következő, majdnem kivétel nélküli felsővárosi eredetű kertész (hortulanus) családok nevét jegyeztük ki:

Apró, Ábrahám, Ambrus, Bába, Bacsá, Bakacsi, Bakó, Báló, Balog, Baranyi, Barát, Bárdos, Bárkányi, Barna, Bársony, Bërnát, Bërtus, Bíró, Bitó, Borsos, Bozó, Bózsó, Búza, Bürgés, Csamangó, Csányi, Csókási, Csordás, Csuka, Csukonyi, Csüri, Czobor, Damján, Dëák, Dëkány, Dohár, Dömösi, Faragó, Fazëkas, Fodor, Gazdag, Gál, Gëra, Gëmes, Gulyás, Gyërmány, Gyovai, Hajdú, Halász, Herke, Hódi, Holló, Huszka, Ilia (Tápë), Joó, Juhász, Kakuszi, Kasza, Katona, Kása, Kerepesi, Király, Kiri, Kocsis, Komócsin, Kónya, Kopasz, Kormányos, Kósa, Körmöndi, Kurkó (Kovács), Kúcsár, Lajos, Lakó, Lantos, Lábodi, Lázár, Lippai, Márki, Márton, Mészáros, Miklós, Miller, Mogon (Magony), Molnár, Mucci, Nëmöth, Nyári, Ódal, Odvas, Ökrös, Ördög, Pataki, Palatinus, Parragi, Pálfi, Pálinkás, Pálosi, Pëlikán, Pëták, Pintër, Pósa, Révész, Róvó, Rúzsá, Sándor, Sára, Siha, Simon, Sípós,

¹⁹⁰ Arad Város és Vármegye Monográfiája 214, 262.

¹⁹¹ Zsilinszky M., Csongrád.

¹⁹² Ezekről a településekről szóló fejezetben bővebben is szólunk.

Surányi, Sutka, Süli, Szabó, Szalma, Szarvák, Szécsényi, Szekeres, Szél, Szeri, Szögedi, Szömörédi, Szűcs, Takó, Tandari, Tari, Tápai, Tombác, Törköly, Török, Vajda, Vastag, Vérág (Virág), Veréb, Vétró, Vér, Vida, Vig (~ Vég), Zsikó, Zsódos, Zsótér.

A múlt század legelején bekövetkezett újabb hatalmas gányó migrációból ez a sövényházi nép alsóvárosiakkal, tápaiakkal egyetemben szintén kivette a maga igen derekas részét.

A pusztaszeri romtemplom és az emlékmű a harmincas években

Jellegzetesebb mai családnevei: *Gëra, Gyërgyádes, Gyöngyi, Kecskeméti, Kósa, Mezei, Papp, Süli, Székesi, Tülkös, Ürmös, Varga, Vastag, Zsiga, Zsótér.*

Egy jellegzetes, 1910 tájáról való vőfélyes verselmény¹⁹³ Sövényháza több lakosának viselt dolgait, furcsaságait szedi kedvesen ironizáló hangon tűhegyre:

*Manga Gazsi nádfődeles háza,
Csicsadónak nevetős pofája,
Olajosnak Antikirisztusa,
Zsiga Ferkó büszke legényfia.*

*Károly Iszter zödvégű szobája,
Károly Mári hírvös Matild lánya,
Sovány Jancsi jegőnye nyárfája,
Kiss Gyurkának szép asztag búzája.*

*Túri János szép két paripája,
Sipka Jóska nagy tajtékipája,
Nagy Sándornak két fehér kutyája,
Gergő Imre bodorhajú lánya.*

*Kis Miskának girbe-görbe háza,
Kis Antalnak emelős marhája,
Bíró Pista két eladólánya,
Zsótér Jani cirokmuzsikája.*

¹⁹³ Tanítványunk, Pálffy Gyula gyűjtése.

*Kis Annusnak sok szép uborkája,
Nagy Pali Pista kétágú vállája,
Víg Jánosnak sarkon van a háza,
Matyi Pista: izmos a pófája.
Kis Tóninak őszül a szakállja,
Nagy Jancsinak oda a gatyája.*

Magyarázatul hozzáfűzhetjük, hogy Manga Gazsinak igazi neve Varga volt. Csicsadóról már nem tudtak semmit mondani. A nevet inkább cigányok viselik. Olajosnak olajsatuja volt. Mindig csak ezzel szitkozódott: az Ántikirisztusát! Zsiga Ferkó fia nyilván kényes legény volt. Iszter az Eszter helyi alakja. A két Károly-lányt apjuknak, Zsótér Károlynak parasztoknál akkoriban még ritka keresztnéve után emlegették. Sovány Jancsi eperfáira, Kis Gyurka asztagjaira, Túri János lovaira volt büszke. Sipka Jóska tajtékpipával járt. Nagy Sándort nagy fehér kutyái tették nevezetessé. Gergő Imre: a Gergő nyilván apja keresztnévéből vált ragadványnévvé. Úgy emlékeznek, hogy a lánya nyírott hajú, kissé kikapós teremtség volt. Kis Miska kis házat épített, amelyet összevissza toldott meg. Kis Antal marhája beteges volt. E két Kisnek igazi neve Papp. Zsótér Jani cirokmuzsikán ügyesen játszott. Kis Annus szép uborkát termesztett. Nagy Pali Pista, igazi nevén Kovács István másodbíró takarékoságból csak kétágú villát készített. Víg Jánost sarokházáról emlegették. Matyi Pista feltűnően kövér volt. Kis Tóni már öregedett. Nagy Jancsi fehérnépek után járt. Egyszer az ablakon ugratták ki, gatyája ott maradt.

Amíg 1766 előtt csak Sövényházán és Ányáson voltak kertészek, a rákövetkező szegedi korszakban hirtelen bontakozik ki *Tömörkény, Baks, Hatrongyos, Kütörös, Pércsora* dohánykultúrája, amelyhez később még *Csany, Pusztaszer*, illetőleg *Hant-háza, Homok, Levelény, Vadkert* csatlakozott. Levelénynek Inczei Géza¹⁹⁴ több megnevezett részét említi: *Lelevelényfok, Levelényhát, Lelevelényimajor, Kislevelény, Nagy-levelény, Levelényfenék*.

A sövényházi nép a dohány mellett sáfránykertészettel is foglalkozott.

Az uradalom meghonosítja a XVIII. század végén a *merinó*, népünk ajkán a *némötbürge* tartását is. A juhászat emlékezete a tájon máig eleven, de még tudományos feltárássra vár.

Nyilvánvalóan az uradalom hatása, hogy a sövényházi nép kitűnően ért a lőneveléshez is. Legkedveltebb a *szállás* néven emlegetett előszállási tájfajta. Termeltek kendert, öregek fontak.

A Sövényháza kiterjedt határában élő nép a szabadságharc után nagy megpróbáltatáson megy át. Az általános részben már bővebben is mondtuk, hogy az uradalom a dohánykertészeket felosztatja, a házakat lerombolja, hogy a nép a jobbágyfelszabadító törvények értelmében ne követelje magának azokat a földeket, amelyeket már nemzedékek óta ő munkált meg. Palásthy jószágkormányzó népitélet áldozata lett.

A lakosság jórésze így kénytelen volt elvándorolni. Ez az elrajzás egyébként már a XVIII. század végén elkezdődött. Erről külön szólunk. Csak egy példa: a bánáti Padén a Géra család egyik ágát máig a *Kutyanyaki* ragadványnévvvel különböztetik meg a többtől.¹⁹⁵ Ezek egyébként a múlt század legelején vándoroltak ide.

A megtépázott, számban megfogyatkozott nép mellé azután főleg felsőtanyaiak, kistelekiek vándoroltak, és így a falu, illetőleg határ szegedi jellege máig megmaradt. Emberi sorsáról Féja Géza fest döbbenetes képet.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Nyr. 1966, 303.

¹⁹⁵ Juhász Antal szíves közlése.

¹⁹⁶ Féja G., Viharsarok 303.

Sövényháza egyik határrésze, házsora, az uradalom szélén húzódó *Kutyanyak* sajátos telekformát őrzött meg, amelyet állítólag vadállományának védelmére írt elő az őrgróf nekik. Telkeiket, numerusaikat (összesen 62 volt, 1 numerus = =16 hold szántó +13 hold legelő) középen út szeli ketté. Lakóházuk, esetleg istállójuk, óljuk az egyik, gazdasági udvaruk, szérűjük a másik oldalon. Itt vannak a színjeik, *sopáik* is, amelyeket három oldalról szalmával raknak körül. Ez okos helykihasználást is jelentett, de ugyanakkor rejtegetésre is jó volt.

Ahol az épület van, annak *hátsófüd*, vagy egyszerűen *hátul*, a gazdasági udvarnak *elsőfüd*, röviden *elől* a neve. Kerítés csak szórványosan látható. Ez magyarázható az egykori uradalmi sorssal is, nem volt sok félténivalójuk. Ők azonban úgy mondják, hogy nincs is szükség rá, hiszen a sorok, *utcák* lakói tökéletesen megbíznak egymásban. Az elválasztó, numerusokat kettéosztó útnak ugyanis utca a neve, ami a tanya-világ kialakulásánál korábbi szemléletet és igényt fejez ki.

A több km hosszú Kutyanyak kisebb, megkülönböztetett részei: *Öregkutyanyak*, *Kiskutyanyak*, röviden *Öregnyak*, *Kisnyak*, továbbá *Tubaksarok*.

Egyéb sövényházi határnevek: *Ződhalom*, *Kártyás*, *Görbeszék*, *Büdösszék*, *Veszőshalom*, *Hosszúhát*, *Kukacostábla*, *Kütörés*, *Pitricsom*, *Tarkadisznórét*, *Ilonásik*, *Kerekítő*, *Bibichát*, *Csibafa*, *Tökös*, *Szúnyogos*, *Ökörjárás*, *Kisországút*, *Tetűhögys*, *Sasillás*, *Limbus*, továbbá újabban *Csajhát*, *Kis-szer*, *Rontószél*¹⁹⁷.

Sövényháza emberi világa Palotás Fausztin és Tömörkény István novelláiban sűrűn felbukkan.

SZABADKA, átmeneti, XVIII. századi nevén *Szentmária*, *Mária Terézia városa*, egy régi szegedi céhíratban *Mária Trés*, latinul, illetőleg németül *Mariatheresiopolis*, szerbül *Subotica*, bunyevác kedveskedéssel *Subotica biela* 'fehérlő Szabadka' szegedi, ill. Városunk szabadkai kapcsolatai alapos néprajzi tanulmányt érdemelnének. Itt csak néhány mozzanatra utalunk.

A szabadkai, ludasi bunyevác katolikusok több évtizeden át az alsóvárosi barátok lelki gondozása alatt éltek. Ez egészen 1717-ig tartott, amikor Szabadkán is ferencendi kolostor, majd templom épült. Ez a missziós munka nyilván már a török időkben, 1686 előtt is folyt, az addig felszivárgott bunyevácok között. 1687-ben újabb bunyevác rajok érkeztek tizennyolc ferencendi barát vezetésével Szabadkára, kisebb részben Szegedre. Ezek a szerzetesek azonban nem maradtak velük, visszamentek Dalmáciába. A pasztorációt továbbra is az alsóvárosi klostrom látta el, amelynek tagjai közül többen tudtak bunyevácul.¹⁹⁸

A szabadkai bunyevácok — amíg lehetett — mindig nagyszámmal jelentek meg az alsóvárosi havibúcsún, ahol külön miséjük és bunyevác prédikációjuk volt. Olykor évközben is eljöttek, hogy a Csöpörke-kútból orvosságul vizet vigyenek magukkal.

Máshol szólunk azokról a határpörökről, amelyek 1748-ban békés megegyezéssel végződtek. A két város jószomszédi hkapcsolata ezentúl töretlen.

Szabadka többfelől jött magyarságának szegedi elemei is vannak. A XVIII. század folyamán számos szegedi polgárcsalád telepedett itt le.¹⁹⁹ „Szabadka jelenleg magyar törzslakosai — írja²⁰⁰ szegedi társadalmi hagyományok alapján Vass Pál —, melyek a tisztán magyar köröket képezik, kevés kivétellel Szeged-alsóvárosi és alsó-

¹⁹⁷ Kitéendő, teljesnek tekinthető gyűjtemény *Inczefi G.*, Sövényháza és vidékének földrajzi nevei. Szeged 1958.

¹⁹⁸ *Iványi I.*, Szabadka története.

¹⁹⁹ *Iványi II.*, 270. Sajnos a részletezéssel adós marad.

²⁰⁰ *Vass P.*, A gyarmatosító Szeged 9.

tanyai származásúak.” Az 1779. évi szabadkai polgárjegyzék szegedinek tetsző családnevei: *Balogh, Csáki, Csíszár, Dobó, Fodor, Futó, Hegedűs, Kószó*, (Iványinál hibásan: *Kósz*), *Palotás, Rúzsa, Szekeres, Takács, Zöldi*. Szegedi tájszólásukat azonban már régen elvesztették és Bácska *ë-ző* magyar kiejtését tették ők is magukévá. Anyakönyvi vizsgálatok alapján a névsort nyilván folytatni lehetne, főleg az alsótanyai, ludasi, bevándorlókkal (így hirtelenében: *Engi, Lovászi, Batancs, Savanya, Tanács*, stb.).

Kölcsonősen látogatottak voltak a szabadkai (ló!) és szegedi nagyvásárok. A szabadkai asszony nép igen kedvelte a szegedi papucsot. Alsótanya délnyugati része már a közelség miatt is szívesebben járt Szabadkára, mint haza, Szegedre. Gyermekait is sokszor itt, a Teréz-templomban kereszteltette. A szabadkai Hartmann- és Cohnen-cégnek jelentős része volt Alsótanya baromfitenyésztésének föllendítésében.

Szabadka városának homoki erdőségei Szeged ösztönző hatására keletkeztek. A szabadkai határ modern homoki szőlőkultúrájának és tanyai gazdálkodásának (Ludas, Hajdúszállás, Kelebia) kialakulásában is része van a szegedi példaképnek.

Megemlíjtük még, hogy 1879-ben, Szabadka szabad királyi városi rangra emelésének századik évfordulóján az ünnepségekre szánt 15 ezer forint összeget a szegedi árvízkárosultaknak ajánlották föl.

A modern magyar költészet megszólaltatásában halhatatlan része van a szegedi Juhász Gyula és a szabadkai Kosztolányi Dezső barátságának.

A két város kapcsolatai (régészeti kutatás, színház) napjainkban újjászületőben vannak.

SAJÁN, bánáti népünk ajkán *Magyarszaján*, szerbül is *Sajan*, Nagyikinda közelében elterülő magyar község, amelyet a múlt század első évtizedében szegedi dohánykertészek népesítettek be.

A falu már a középkorban virágzik. Neve a XV. században bukkan föl. Szabó Dénes megállapítása szerint²⁰¹ kun eredetű, totemre utaló személynév. Jelentése: gyík. Színmagyar népének egy része a nevekből következtetve a török hódoltság idején Szegedre húzódik, a falu pedig elpusztul. A török után kamarabirtok, prédiúm.²⁰²

1790-ben a temesvári királyi kamarai adminisztráció a zágrábi püspöknek adta cserébe ama horvátországi birtokaiért, amelyek a határőrvidékbe estek, és a katonai kincstárnak szüksége volt rájuk. A püspök azonban később lemondott a 9500 katasztális holdnyi birtokról. 1798-ban Tajnay János és Antal vásárolta meg 138 361 forint 5 krajcárért. A szajáni határ azonban ekkor még a Tisza és Maros árterülete volt, néhány kiemelkedő szigettel. Eleinte csak legeltetni lehetett rajta. Főleg a keleti rész volt partosabb. Ennek máig *Kecskellér* (<Keskenyér), egyik részének pedig a szabadságharc dúlásai nyomán *Égött Kecskellér* a neve.

Tajnay János 1806-ban a szegedi földről, tanyákról, továbbá az algyői uradalomhoz tartozó Hantháza kertészségéből 800 katolikus lelket telepít ide. 1816-ban

²⁰¹ Szabó D., Szaján, Szany, Szehenyfa. MNy. 1935, 60.

²⁰² Herresbacher D., Szaján története. Subotica 1926; Vö. Még BorCsan. II, 533.

²⁰³ Kálmány II, X, XI. Nyelvről Sebők D., Szaján nyelvjárása (kézirat az újvidéki egyetem magyar tanszékén); Szabó Dénes a két világháború között vakációit többször töltötte Szajánban, amelynek nyelvjárását jól ismeri. Erről adott információját Diószegi V. félremagyarázta: Népi kultúra, népi társadalom I, 241.

1965-ben egy napot Szajánban tölthettünk. Ennek eredményei azok az itt következő adatok és megállapítások, amelyeknek forrását nem idézzük. Itt is köszönjük adatközlőink: Sipos László plébános, továbbá Holács János (Palotás Fausztin unokaöccse), Takács János, Nagy Antal szíves segítségét.

az elpusztult Vedresháza kertészeit is befogadta. A tűzhelyalapítás idején, 1806—1820 között alsóvárosi barátok pásztortolták őket, és egészen 1918-ig beletartoztak a *havibúcsú* kultikus közösségébe. A falu templomának István király a védőszentje, ami szintén jellemző a szegedi táj szakrális hagyományvilágára.

A honfoglalók hosszabb ideig kénytelenek egyik magasabb helyen nélkülözve meghúzódni. Ennek a résznek, dűlőnek máig *Szögedi határ*, *Kopraló* a neve. Kitarítottak. Takács János nagyidejű szajáni gazda még öregapjától hallotta, aki pályásgyerekek korában került Szajánba, hogy családjuk a szegedi feketeföldekről költözött ide, három tanya birtokot hagyva ott. Nehezen élhettek belőle, mert azzal a fohász-kodással vágtak neki a bizonytalan jövőnek, hogy az Isten ne segítse őket vissza, hanem adjon Szajánban boldogabb életést. Mint az öreg Takács mondotta: *víz közé gyűttek*. Tele volt a határ erekkel, ez azonban nem volt nekik idegen világ. Egy ideig még gyékényt is szőttek.

Takács János gyermekkorában, Kálmány Lajos szajáni paposkodása idején a falu még a nagycsalád rendjében élt. Az asszony nép otthon dolgozott, csak kapálni, markot verni mentek ki a földekre. Ez a társadalmi állapot érteti meg velünk Kálmány megjegyzését: „sehol sem láttam annyi örökbe fogadottat, mint Szajánon és tájékán”. A cél a nagycsalád munkaerejének fokozása volt.²⁰³ Leginkább dohánykertészetből éltek. A bérlet összege 1848-ig holdanként évi 1 forint 20 krajcár volt.

Szaján szapora gányó népéből rajzott ki a múlt század folyamán *Tiszahegyös* magyar kisebbsége (1838), továbbá a szímagyar *Tamásfalva* (1840), a békési *Pusztaföldvár* (1841), *Újfalva* (1842)²⁰⁴ a bácskai *Gyulafalva* (1883), majd pedig *Fölsőmuzslya* (1890)²⁰⁵.

Jegyezzük még meg, hogy a Tajnay család a lakosság szaporítására a múlt század derekán a falu közvetlen közelében, kissé északkeletre új, különálló községet alapított (1849). Ide csak németek jelentkeztek. Neve Tajnayné Jeszenszky Vilma után *Wilhelminfeld*, magyarul *Vilmátér*, a szajáni magyarok ajkán *Milher*, ma is élő dűlőnév, illetőleg már falurész. Később ugyanis elnéptelenedett, majd Szajánnal egyesült: a németek befáradtak a vízzel való örökös küzdelembe, máshova vándoroltak. Éjszakának évadján szöktek meg. „Vigan jöttek — írja²⁰⁶ Kálmány Lajos —, sírva mentek, és népünk ma is ott van.” A helyi hagyomány szerint lámpáikat égve hagyták, hogy megtévezzék vele a földesurat.

Az 1831. évi kolerajárvány emlékezetét máig őrzi Szent Bertalan napjának fogadalmi ünnepként való megülése. A *szaladás*, vagyis a szabadságharc idején Szaján népe jószágait maga elé hajtva, hazamenekült az anyavárosba, Szegedre és környékére a rokonsághoz. Harangjaikat a temetőben ünnepélyesen elföldelték, még keresztet is állítottak följük. Szegedre olyan hírek érkeztek, hogy a falu mentése miatt visszamaradt bírót fölnégyelték és a templom négy sarkára szögezték. A mendemonda szerencsére nem volt igaz, bár a falu teljesen megsemmisült. Az életet előlről kellett kezdeni. Legelőször is a harangokat ásták ki, hogy hívja az élőket és sirassa a holtakat. Amíg a falu újjá épült, a szomszédos szerb többségű Tiszahegyesen húzták meg magukat, ahol Szent Vendelnek, a juhászok barokk védőszentjének tiszteletére kápolnát rögtönöztek maguknak. Ez a kultusz a merinó juhászat egykorú szajáni virágzását is tanúsítja.

A szajániak 1882-ben *mögörököltek*, vagyis a 9500 hold szerződéses bérföldet 101 forint holdankénti egységárban birtokukba vették. A nép azonban nem tudott

²⁰⁴ Kálmány II, XVIII.

²⁰⁵ Schematismus 1900, 217.

²⁰⁶ Kálmány II, XIV.

²⁰⁷ Herresbacher a nép küzdelmeit jóindulattal írja ugyan le, de szépíteni próbálja a Révay-urasság magatartását is.

az örökváltság hatalmas összegével megbirkózni. Az uradalomra 3000 hold vissza- szállott, az árverezések napirenden voltak. Népének egy része vándorbotot vett a kezébe. Így alapította meg Gyulafalvát, majd Felsőmuzslyát. Az uraság valahogyan magához tért. Az 1889. évben megkezdődött a földek összesítése, a kommasszálas: fölmérték a határt, osztályozták a földeket, kihasították a dűlőutakat. Új egyez- ség jött létre: a szajániak a község körüli jó földeket kapták meg, a távolabbi gyön- gébb föld: *Kecskellér*, *Nagyjárs* az uraságé maradt. Új virágzás kezdődött.²⁰⁷

Szaján dűlőnevei, határrészei közül az említettek mellett a következőket sike- rült megörökítenünk: *Bandigyöp*, *Bikatelek* (a *Bika* ragadványnevből), *Dinnyafődek*, *Kendörös*, *Halastó*, *Kérilapos*, *Kérményák*, *Kisnyomás*, *Kontérgirinc*, röviden *Kontér*, *Kukutyin* (itt a zabhegyezést a sáskajárással magyarázza a hagyomány), *Ludas*, *Nagy- girinc*, *Padéi ódal*, *Pálinkáspart*, *Palintyos* ~ *Palincso* (eres, vízjárta hely), *Rókás*, *Vidics*. Mint látjuk, túlnyomóan személynévi eredetű, illetőleg természeti és gazda- sági sajátságokat tükröző nevek, amelyek világosan a szegedi magyar névalkotó szel- leméről tanúskodnak.

Utcanevek, falurészek: *Szélmalomsor* (már régen nincs szélmalom a faluban), *Kugli* (Kuchelgarten) a milheri németek egykori veteményeskertje, *Simonfalva*, más- ként *Illancsfalu*. Névadója Kabók *Simon* falubeli. Az itt lakókat tréfásan *simongányó* néven is emlegetik. Egyik félhold alakú utcája a *Kiflisor*. A *Poszrák* falurészt az ide- települő *Monostori*, csúfneven *Poszra* családról, nemzetségről nevezték el.

A szajáni néphumor megőrizte a milheri németeknek a falu határáról való vé- véleményét: *Szaján feld: nem jó feld*. *Kászáló: hacátos* (aszatos). *Dinnyefeld: kukacos*. *Kecskellér: nincs kenyér*. *Ludas: két garás*. *Palintyos: kutykurutty*. *Kontérgirinc: hoppmasir*.

Anyakönyvi adatok alapján már Kálmány megállapította, hogy Szaján először idekerült lakosságából 44 család volt szegedi és csak 4 származott más törzsokból. A Város mellett Tápérről, Kisoroszról, Tordáról is települtek ide szegediek. Ehhez járult még a szegedi dohánykertészek által alapított *Morotva* falu felosztása (1832) után több innen bevándorló család is.

A szegedi anyatájáról származó családok:

Ábrahám, Ambrus, Árva, Bába, Bakó, Bálint, Báló, Ballagó, Berta, Bëzdán, Biacsi, Biczők, Bodó, Borbély, Bozók, Bújdosó, Bunford, Czirok, Csányi, Csikos, Csonka, Csókási, Csömöre, Csúri, Dallos, Dékány, Dobó, Dohar, Domonkos, Erős, Égető, Faragó, Farkas, Fazékas, Fábián, Fodor, Fűrös, Gábor, Gál, Gëdó, Gëra, Gombos, Gulyás, Gyömbér, Jaksa, Hódi, Holács, Kabók, Kalmár, Kakuszi, Kasza, Katona, Káposzta, Kása, Keszég, Kéri, Kiri, Kismárton, Kispál, Kondász, Kontér, Kónya, Kórász, Kormányos, Kopasz, Kósa, Körmöndi, Kurunczi, Kusza, Lábodi, Lázár, Lele, Lippai, Lőrincz, Madarász, Magyar, Margit, Márton, Miklós, Móra, Mosolygó, Nagyiván, Nógrádi, Nyári, Ónozó, Ókrös, Pakai, Palatinus, Pálfi, Pósa, Révész, Rúzsza, Sánta, Sebők, Sutka, Süli, Szanka, Szar- vák, Szekeres, Szeles, Szél, Sziráki, Szőregi, Takó, Tandari, Tápai, Terhös, Török, Vastag, Vecsör- nyés, Vëtró, Vincze, Virág, Viski, Vőfély, Zákány, Zódág.

Szajánra is jellemző a ragadványnevek változatossága. Így a *Kabók* családnak csúfnevekkel megkülönböztetett ágai: *Krizsán, Süket, Sánta, Szilém, Templom, Panna*. Valamennyi után értve: *Kabók*.²⁰⁸

A szegedi szülőföldre annyira jellemző napsugaras házvégék helyi ízekkel itt is fölbukkannak. „Szajánban — írja Kálmány, és lényegében így van máig — minden házhoz két hold föld tartozik, a ház rajta van építve, és így az egyik ház *kiabálja* a másikat, mint mondani szokták.” Ez annyit jelent, hogy a gányóházak meglehetősen messzire épültek egymástól. A kertekben kitűnő dinnye terem. A szajániak sárgabélű, tehát szegedi fajtájú görögdinnyéjüket maguk szokták még a két világháború között is kocsin szállítani Bácskába, és ott faluról-falura vándorolva árusítani.

²⁰⁸ Kálmány II, XI; *Péter L.*, Kálmány Lajos.

Kálmány Lajos temesközi gyűjtésének igen jelentős része, alighanem legarchaikusabb rétege éppen Szajánból származik. Jellemző, hogy a „Szeged népe” II. kötetének eredetileg a „Szaján népköltészete” alcímet akarta adni.²⁰⁹ A falu múlt század legelején kiszakadt népe Szegednek még a XVIII. századi hagyományvilágát vitte magával, és szigetsorsában még sokáig őrizgette. E tekintetben még csak talán a Romániához tartozó Magyarszentmárton fogható hozzá. Ballada- és mesekincse, olykor még a virágénekek világára is emlékeztető nótaköltészete, a kuruc balladapörben anynyit idézett és vitatott szajáni „Rákóczi-nóta” és egyéb történeti énekei gazdagon dokumentálják Szajánnak a szegedi táj folklórjában való kivételes helyét.²¹⁰ Hagyományvilágának XX. századi állapotáról egyelőre nincsenek adataink és bővebb értesüléseink, a még elvégzendő gyűjtőmunka azonban sikeresnek, gazdagnak ígérkezik.²¹¹

*

SZANK. Kiskunmajsától nyugatra virágzó falu, amely egy 1451. évi határpörben kun szállásként bukkan föl először, de már Szűz Mária tiszteletére szentelt templomáról is említés esik. Romjai még a XVII. század végén is láthatók. A középkori település a hódoltság idején elenyészett. Egy 1642. évi adat szerint a szanki pusztá Szeged városának birtoka.

A jászkun redempció során Szank pusztát a kunszentmiklósi közbirtokosság váltotta meg és hosszú időközön át lábasjóságot legeltetett rajta.²¹² A múlt század folyamán népesedni kezd, mégis csak 1862-ben kap református lelkészt. A gyülekezet hívei nyilvánvalóan pásztor emberek voltak. Szórványosan megjelennek a katolikusok is. Szank önálló községgé 1874-ben alakul.²¹³ Határa *Móricgát* tanyavilágával együtt 1960-ban 18 720 hold, lélekszáma 4419. Ebből mintegy 500 halasi református sarjadék.

A hagyományos pásztoréleten eljár az idő. A szentmiklósiak a nagy távolság miatt nem tudták volna feltörni, művelés alá fogni a szanki határt, ezért felosztották, majd az egyes birtokosok minden áron szabadulni igyekeztek messze földjeiktől. A környéknek, Majsának, továbbá a szegedi tanyavilágnak már homoki földműveléssel foglalkozó szegényparaszt, sokszor bérlőként küszködő népe megragadja az olcsó földszerzés alkalmát, és a régi, 13 ezer holdra tehető baromjárásokon tanyát épít, szőlőt telepít. Szank ma a környék egyik legszebb, legvirágzóbb faluja, amely frissen fűrt olajkútjai révén hamarosan országos hírhez jutott.

Szank lakosságának mintegy háromnegyede katolikus, negyede pedig református. Ez a benépesedést is megmagyarázza. A reformátusok Kunszentmiklós, részben Halas felől jönnek, a katolikusok pedig ő-ző tájszólásukkal is az ősi szegedi szülőföldről, a szegedi tanyavilágból való származásról tanúskodnak. Az alsóvárosi havibúcsúra a hagyományok erejénél fogva még napjainkban is a majsaiakkal együtt számosan térnek haza.

Szank katolikus népe hosszú ideig Majsá lelki gondozása alatt állott. Templomot már 1898-ban emel, de csak 1932-ben kap külön papot. A majsai anyakönyvekből világosan kitűnik a falu katolikus lakosságának jó harmadrészben a szegedi tanyákról, éspedig inkább a felső részről: Szatymazról, Balástyáról, Kistelekről, Csöngö-

²⁰⁹ Kálmány Lajos *Népköltési Hagyatéka* I, 170.

²¹⁰ Ugyanott 166–186.

²¹¹ Kálmány többször idézett bevezetése igen szűkszavúan még egyéb népeleti jelentésekre (család, háztájék, viselet) is utal. Ezt a falu elmélyedő kutatása majd nagy hálával fogja felhasználni.

²¹² A régi szanki határjárásról *Mészöly G.*, Szanktól Arany Jánosig avagy mi az az etnographiai hitel? *Nép és Nyelv* 1944, 1. Egy Szanki határjárásról (1805).

²¹³ Szank történetéről tájékoztatnak Janó Ákos és Pintér Sándor kéziratos följegyzései. Köszönjük még Bálint György és Gacsári Kiss Sándor lelkészek szíves segítségét is.

léről, majd Kömpöcről, Jászszentlászlóról való eredete. Innen származó családok: *Bacsó, Báló, Bárkányi, Borsik, Böröcz, Budai, Buruczka, Csúri, Földi, Hegedűs, Kaku-szi, Kocsó, Kónya, Korom, Kormányos, Lippai, Márta, Nagy, Nagypál, Ördögh, Palotás, Rabi, Rácz, Rozsnyai, Szanka, Tápai, Tömösvári, Varga, Zelei, Zsiga.*

*

SZAPÁRYFALVA a múlt század végén telepített magyar falu, Lugos közelében. Hivatalos román neve *Tipari*. Többsége makai református sarjadék. Katolikusai szegediek, vagy legalább ilyen családok is²¹⁴ vannak köztük. Mindkét felekezetnek természetesen ö-ző az anyanyelve.

*

SZATYMAZ török, esetleg kun eredetű családnév, amely föltétlenül pásztorkodásra, középkori szálláshelyre utal. Első előfordulása eléggé kései: Baka Albert szegedi polgár és az alsóvárosi ferencrendi gárgyán a *Szatymaz* és *Vargatelek* szomszédságában levő rétséget csak akkor vehették birtokukba, amikor a töröknek az előírt illetéket lefizették. Erről *tezkere* nevezetű nyugtát is kaptak (1676).

Szatymaz még sokáig szállásokkal tarkított pusztá, csak a múlt század elején keletkeznek rajta Zombory Pál főkapitány kezdeményezésére *hőgyek*, azaz szőlőtelepítések. Inkább felsővárosi polgárok, népi eredetű értelmiségiek birtokolnak Szatymazon, akiknek jelentős hatásuk van a környék modern szőlő- és gyümölcskultúrájának kibontakozására. Ilyen Babarczy József ügyvéd: feleségének keresztnevét a *Vilmaszállás* szőlőtelep őrzi. Ilyen Felmayer János tímármester, Mikszáth Kálmán barátja, a később róla elnevezett szatymazi határrész, *Jánosszállás* megalapítója. A múlt század hatvanas éveiben a verseci borvidékről kövidinkát telepített a szatymazi homokra.²¹⁵ Ilyen továbbá Fráter Alajos tanító, Fráter Zoltán ügyvéd és sok más. „Az Szegednek Szatymaz — tréfálkozik egy régi újságcikk²¹⁶ — ami a subán a gallér. S valamint a suba gallér nélkül semmit se mond, akép Szeged is hej de színtelen város lenne Szatymaz nélkül”.

Itt volt egy külön szegedi ügyvédnek, később rendőrkapitánynak, Tary Pálnak szőlője is, akit a múlt század derekán a néphumor *Kácsatojó* csúfnévvel tisztelt meg.²¹⁷ Villája egy halmon állott, amelyet a vadvizek sokszor körülzártak. Ilyenkor Pál úr csónakon volt kénytelen kijárni. 1846-ban egy tanyai, szomszédban élő parasztaszony fiaskácsája a fiókáit a villa melletti semlyékes vízre vezette. Tary Pál a fiaskácsát lefogatta, az asszonyt pedig tilosban járásért 60 forintra büntették.

Az eljárás nagy port vert föl. A nép azzal szerzett magának elégtételt, hogy Tary kapitányt kidanolta:

*Kiabál a fiaskácsa
Gazdájának, hogy kiváltsa.
A sömlékbe szorította,
Hatvan forintért kiadta.
Ejnye kutya kocogtatta!
Hej Tary Pál, haj!*

Meg kell még említenünk Zsótér Andor dúsgazdag hajósgazda szatymazi szőlőjét is, amelyeknek Mikszáth Kálmán többször is vendége volt. Ebből a környezetből indult Dankó Pista is.

²¹⁴ Szeged és Vidéke 1903, 216. sz.; *Vőd G.*

²¹⁵ SzN. 1892, 45. sz.

²¹⁶ *o-us*, Szatymazi szüret. SzN. 1884, 239. sz.

²¹⁷ *Czimer K.*, Kaszinó 84.

Egy régi újságcikk szerint²¹⁸ Szatymaz „sima lap, melyen a legkisebb bokortól kezdve a terebélyes fáig minden az emberi kéz munkája, kitartó szorgalom gyümölcse.”

Szatymaz fejlődésére döntő hatással volt, hogy a pesti vasútvonal áthaladt rajta. Így aztán a Városból könnyen meg lehetett közelíteni, de kedvezett az értékesítésnek is. Sok városi tisztviselő volt, aki tavasztól késő őszig itt lakott a szőlejében és innen járt be szegedi hivatalába. „Szatymaz! Ez a szó paradicsomot jelent ilyenkor nyáron, a földi gyönyörűség helyét azoknak a szerencsés szegedieknek, akiknek ott van kies tanyájuk, fehér házikóval, árnyékos, lombos fákkal, vagy — a még szerencsésebbeknél — modern kényelmű villával. S a városháza hivatalnokai között sok a szerencsés. Annnyira, hogy a helyi jelentésű *szatymazolni* ige, ez a kedélyesen gúnyos szegedi szó, jobbára rájuk vonatkozik. Gyöngébbek kedvéért szatymazolni annyit tesz, mint Szatymaz gyönyörűségeiért elhanyagolni a hivatali teendőket. Annyit, mint bekukkantani rövid pár órára a hivatalba — a kötelesség egy kissé mégis csak kötelez! — csak úgy futtában átnézni az unalmas aktákat, azután sietni boldog elégyültséggel a szatymazi paradicsomba” — írja egy századeleji újságcikk klasszikus szabattossággal.

Kétségtelen, hogy azok a *kapások*, *tanyások*,²¹⁹ akik ezeknél az úri birtokosoknál szolgáltak, és akikről Tömörkény István és Cserzy Mihály annyi szeretettel emlékezik meg, hagyományos paraszti készségük mellett, elsajátították a gyümölcs- és szőlőmunka modern fortélyait is. Nem csoda tehát, hogy Szatymaz — ennek a szorgalmas kisparasztiságnak érdeméből — már a két világháború között, de főleg napjainkban a szomszédos Zsombóval, Domaszékkal, Zákányszékkal, Balástyával együtt hazánkban egyik legfontosabb gyümölcstermelő és exportáló kistája, amelyet még más vonatkozásban is méltatunk. Különösen a korai cseresznye-, földieper-, különleges őszibarack-, almakultúrájában jeleskedik.

A szatymazi nép régebben a szíkeseken juhászcodott, széksót söprött, amelyet valamikor kocsin messzebb vidékekre is elfuvarozott. Jelentős volt mindig a káposztatermesztése is, amelyből a katonaságnak is árultak. Elszállították még a századfordulón is a Tiszántúlra. Az orosháziak *szatymazi rác* néven emlékeznek rájuk vissza. Ez az elnevezés nem világos előttünk, hiszen Szatymaznak sohasem voltak szerb lakosai.

A múlt század utolsó évtizedeiben a disznótartás, disznóhizlalás is jelentős volt. A rókusai disznóvágóknak Szatymazon is voltak aklaik, ott, ahol az oltalmukra emelt *Ábrahámkörösz*t áll.

Szatymaz parasztnépe — mint mondtuk — elsősorban Felsővárosról, részben Rókusról rajzolt ki a múlt század folyamán. Erről a családnevek is tanúskodnak:

Ábrahám, Báló, Bárkányi, Bitó, Bodó, Botka, Csikós, Faragó, Fogas, Förgeteg, Gémes, Géra, Gombos, Hegedűs, Kakuszi, Katona, Kálmán, Kondász, Kónya, Kopasz, Kormányos, Kósa, Makra Márta, Miklós, Miskolczy, Némöth, Nyári, Onozó, Ördög, Sávai, Szél, Szőri, Szűcs, Tandari, Tombác, Vass, Vétró.

Szatymaz község egyébként 1950-ben a Város fehértói és őszeszéki kapitányságainak összevonásából keletkezett. Határa 1960-ban 12 069 hold, lélekszáma 4007. Szegedhez közelebb eső, déli részének *Belsőszatymaz*, távolabbi északi részének *Külsőszatymaz* a megkülönböztető népi neve. A *Vilmaszállás* és *Jánosszállás* elnevezés nem népi eredetű. A határában levő *Szatymazhalom* ősidőktől fogva, manapság is temető.

*

²¹⁸ Kirándulás Szatymazra. SzN. 1881. 161. sz.

²¹⁹ *Husza L.*, Szatymazi kapások és úri birtokosok. Somogyi Könyvtári Műhely 1973, 1—4,

SZÁZEGYHÁZ elenyészett középkori falu a mai Deszk és Kübekháza között. Emlékezetét máig őrzi a Százegyház dűlőnév.

Első előfordulásai: 1330. *Zazhaz*. 1366. *Zazeghaz*. „Templomán — írja²²⁰ Borovszky Samu — alighanem valami dísz vagy alkatrész száz darabot tett, s innen vette különös nevét.” Nézetünk szerint azonban az is lehetséges, hogy a nevet a nép tréfálkozó kedve szülte.

Történetében a mi szegedi szempontunkból nevezetes, hogy 1453-ban a Város részbirtoka lett: a Cserkedi család 100 forintért eladta Szeged polgárságának. Ettől kezdve Szeged állandó jogot formált rá, igazát még a XVIII. században is vitatta és kereste, de hiába.

A török adórovó 1557-ben színmagyar neveket örökít meg a faluban. Szabó Tamás szegedi főbíró 1668-ban arról értesítette a pozsonyi kamarát, hogy van a Városnak egy Százegyház nevű faluja Csanád megyében, amelyet régi atyáik arany-pénzen szereztek. A törökkel, de a végvári katonákkal is állandó viszontagsága van a Városnak miatta. Egy ónodi vitéz százegyházi szegények marháit elhajtotta. „Akkoron eléggé imádtuk — írja a szegedi főbíró — törvénnel tisztelvén az erőszak tételtől, de nem használtunk vele semmit sem. Most szegény emberek éhel-holtul vannak.” A falu így elenyészett.

Nyilván ezekben az években költözött az itteni lakosok közül²²¹ Szegedre Kónya Dénes, Farkas Ádám, Zák (nyilván a Zakariás keresztnévből) János, Bite Ferenc, Elek István, Tóth János: törzsökös szegedi nevekre ismerünk bennük.

A hódoltság után a temesvári katonai kormányzat Veliki Vászó szerb gránicártisztnek adja bérbe a környező pusztákkal együtt (1718). A Mercy-féle térkép (1723) Százegyházán (Saikias) postaállomást jelez. Erről a közlekedésnél szólunk bővebben.

Vízjárta föld lehetett. Vedres Istvánnál olvassuk: *a Feketerét szélén Százegyházára bé fog jutni*. A rét neve ma is él.

Százegyházát a XVIII. század folyamán Szeged városa is árendálta. 1743-ban alsóvárosi barátok vezetésével száz szegedi, föltétlenül dohánykertész család telepedik itt le, de nyilvánvalóan jogi huzavonák, a temesvári igazgatás elzárkózása miatt nem tud gyökeret verni. Így aztán később kénytelen Tervárra, Budzsákra, illetőleg Törökkanizsára vándorolni.

SZŐREG a szegedi nagytájnak talán legszebb fekvésű faluja, a Város keleti szomszédságában, de már a Tiszán túl. A régi forrásokban *Sőreg*, *Szőrög*, *Szüreg*, *Kisszőreg*, *Nagyszőreg* alakban is előfordul.²²² Az első megjelenés: 1239. *Zeurug* neve Borovszky Samu szerint²²³ a szláv *sirek* köles-szóval függ össze. Péter László felsorolja²²⁴ a helyi népetimológia magyarázó kísérleteit, így a *ször* szóból való származását, továbbá a *sőreg* halmnévvel való azonosítást. Utal arra is, hogy Melich János és Pais Dezső a falu nevét a „mormota” jelentésű bolgártörök *sever* szóval kapcsolja össze, amely az átvevő magyarság ajkán *ször* alakban állandósult. Ehhez járult azután a -g kicsinyítőképző.

²²⁰ BorCsan. II, 543.

²²¹ Borovszky S. in: Száz.: 1900, 644.

²²² Egy *Szőreg* nevezetű amazon, in: *Dugonics A.*, Gyapjas vitézek I, 392.

²²³ *Borovszky* II, 443.

²²⁴ Péter L., *Szőreg* neve. Alföldi Tudományos Gyűjtemény. Szeged 1946. 43. Irodalommal. Ő dolgozta fel doktori értekezésében (1947) a szőregi nyelvjárás hangtanát is.

A főleg Móra Ferentől feltárt régészeti leletek²²⁵ arról tanúskodnak, hogy a szőregi földön sok archaikus nép és kultúra virágzott. Mommsen szerint római út haladt rajta keresztül. Ez egyben a marosi só ősi útvonala is, a szállítás Szőregen ment keresztül.

A faluról már a Gellért-legendában is szó esik: Csanád serege, amikor Ajtonytól vereséget szenvedett, ide Szőregre vonult vissza erőt gyűjteni. Később azután győzött is. Lehetséges, hogy az először 1239-ben említett, Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére szentelt, maradványaiban máig meglévő bencés apátságnak²²⁶ alapjait a bizánci egyház vetette meg. Ennek korszerű bizonyítása itt messzire vezetne bennünket. Reizner János 1903-ban e helyen fehér márványból művészién faragott oszlopfőt talált, amely azonban sajnos, a szegedi múzeum régiségei között már nem lelhető. Ha helytállanak Tömörkény István megállapításai, akkor egy nagyobb háromhajós román templom középhajójának oszlopsorához tartozott. Hasonló oszlopfők szerint egyebek között a ravennai S. Apollinare Nuovo-ban láthatók.²²⁷ Ez az analógia hitelesség esetén nagy jelentőségű összefüggést sejtet.

Kun László hadai rontották le a dombra épült monostort, amely nem is támadt fel többé. Temploma nyilván csak a török időkben pusztult el. Egyes köveit a falu házaiba építették. Egy falmaradványa máig látható. Itt volt talán még középkori cinterem-hagyományokhoz híven, a régi, csak a századforduló táján felhagyott temető.

A dombnak még Kálmány Lajostól megörököített régi neve *Papkert*, másként *Töröktemető*, *Törökdomb*, ami szintén történelmi hangulatot idéz. Kálmány hallomása szerint²²⁸ a földjében kincsek vannak, amelyeket tarajos kígyók segítségével egy ősz ember őriz. Máig élő hiedelem szerint karácsony éjszakáján az öreg elő is jön. A dombon nem szabad beszélni, nehogy meghallja. A hallgatásnak ez a kötelezettsége talán még a monasztikus időket idézi.

Szintén Kálmány jegyezte föl²²⁹ azt a helyi mondát is, hogy a tündérek valamikor ott éltek a régi temetőben, a romok között. Majd amikor a lakosság megsokasodott, Radnára távoztak. Erről a radnai búcsújárásnál még szó lesz.

A falunak a középkorban sok gazdája volt; 1411-ben Zsigmond király a Szeged városa és a szőregi nemesek közötti határpörben úgy szolgáltatott igazságot, hogy új határu a *Nagyér* és *Süllőszűrőér* vonalát jelöli ki.²³⁰

Szőreg rövid időre Sárszegi István szegedi várispán és királyi sókamarás zálogbirtoka lett. 1552-ben elpusztult. Pusztaként emlegetik a XVII. században is.

A hódoltság után többen bérlik, szerbek és magyarok szállják meg. Magyar népe Szegedről rajzik ide, először 1712-ben az akkori rettenetes árvíz következtében. 1746-ban határozza el a temesvári kincstári igazgatóság Szőreg, Deszk, Szentiván, Gyála faluk alapítását. Másfél évtizeden át (1746—1761) alsóvárosi barátok gondozzák.

A vármegyei rendszer visszaállítása után, 1781-ben a királyi kamara a szőregi uradalmat, amelyhez akkor Szőreg, Újszeged, Szentiván faluk, továbbá Gyála, Rábé, Térvár puszták tartoztak, 180 ezer forintért Szeged városának adta huszonöt évre zálogba. Ezzel a Város Reizner János szerint²³¹ a jólét és gyarapodás kiapadhatatlan

²²⁵ Novellisztikus bemutatásuk *Móra F.*, Utazás a földalatti Magyarországon.

²²⁶ *Juhász K.*, Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. Budapest 1926, 18; Kissé bővebben *Juhász, K.*, Die Stifte der Tschanager Diözese im Mittelalter. Münster 1927, 21.

²²⁷ *Tömörkény I.*, A szőregi templomromok. Arch. Ért. 1904; Vö. még Szeged városa 9, 156.

²²⁸ EA. 2301 481.

²²⁹ EA. 2811.

²³⁰ Reizner IV, 21.

²³¹ Reizner I, 382.

forrásához jutott. A terjedelmes pusztaságokat művelés alá vonták, és különösen dohányt termesztettek rajta a kirajzott alsóvárosi és tápai zsellércsaládok munkájával. A Város Újszegedet mezővárosi rangra emeltette (1796). Ez vásártartási joggal járt. Egyébként is sokat áldozott az uradalomra. Vedres István tervei szerint töltést építtetett a tiszai hajóhíd és Szőreg között, amelynek több szakaszban 1750 ölnyi hosszúságban ártéri áthidalásai voltak. Ez volt a *százlábú híd*, amelyről Újszegednél bővebben is szólunk. Egészen 1870-ig szolgált. A Város Szőregen templomot is építtetett Szent Katalin tiszteletére, aki Szeged egyik régi védőszentje volt. A bérleti szerződést hosszú huzavona után 1831-ig meghosszabbították, ami a termelésben átmene-ti zökkenőket okozott. Sok gonddal, kárral jártak a megújuló árvizek (1816, 1830).

A szőregi uradalom bérlete 1831-ben lejárt és többé nem volt mód a meghosszabbítására. Csak Újszegedet sikerült a Városnak Öttömös átengedése fejében megtartania.²³²

Szőreg és a többi falu visszakерült a kamara közvetlen hatáskörébe. Egyelőre nem látjuk világosan, mi lett most a jogi helyzetük.

A szabadságharc idején Szőreg több ütközet színhelye. 1849. augusztus 5-én itt győzte le Haynau honvédseregünket, amelyet Dembinszky vezényelt, és amelyben olasz önkéntesek is harcoltak.²³³ Ezeknek az eseményeknek népköltészeti és ponyva-irodalmi viszhangjára más összefüggésben utalunk.

Szőreg természetesen a rokonsági, társadalmi, gazdasági kapcsolatok ezután is széttéphetetlenül fűzték az anyavároshoz. A dohánymonopólium a faluban nagy megrázkódtatással, elszegényedéssel járt. A válságból csak a század végén kezd kilábolni. Ekkor tér át a Maros televény talaján a faiskolák telepítésére, az országos hírűvé vált rózsá- és virágkertészetre, amelyről más összefüggésben részletesen szólunk.

Szőreg magyar népe szegedi gyökérzetét a családnevek is igazolják. Az egyházi anyakönyvek 1750 tájáról való nevei: *Babarczi, Bálint, Bódi, Bokor, Buborék, Csanádi, Csikós, Csőke, Csűcs, Dallos, Faragó, Farkas, Fodor, Hegyközi, Kasza, Káity, Kemen-czei, Kispál, Kövér, Kurucz, Lakó, Nagyfarki*, (Fark régi falu volt Algyő szomszédságában), *Ökrös, Puskás, Sörös, Szabó, Szeles, Szirovica*, („catholicus Dalmata”), *Szórát*h (pásztori eredetű), *Szőke, Szöllősi, Szömörédi, Terhös, Tóth, Vincze, Virág*. Említsük meg nyomban korunk jellegzetes szőregi családneveit is: *Bálint, Bërta, Csányi, Csiszár, Gombos, Gyuráczki, Harangozó, Hegyközi, Horesnyi, Karsai, Káity, Kendörösi, Kószó, Lakatos, Lengyel, Makra, Márton, Ökrös, Pópity, Sebők, Szekeres, Szeles, Szórát*h, *Terhös, Váradi, Vecsörnyés, Vidács, Vörös*.

A szőregi plébániához tartozott az egész XVIII. században Szentiván, Deszk, Térvár, Gyála, Százegyháza, Rábé, Béba, Oroszlámos mellett Újszeged is, ahol ebben az időben még osztrák-bajor eredetű hajóácsok és gewehrscheinisták éltek. Itteni egykorú családok: *Engel, Frank, Janik, Klenk, Neper, Pojt, Schuster, Stiller, Tengler, Tirmion* stb.

Szőreg lényegében már összeépült a Várossal, de csak 1973-ban egyesült vele. Tipikus útmenti település, több km hosszú főutcával, amelynek régebben zömmel itt élő jómódú szerbjei miatt Rác utca a neve. Tréfásan írja Móra, hogy aki fiatalon be-lejut, csak öreg korában ér ki belőle. Az alaprajz elárulja, hogy a falu életében a közlekedésnek, a szegedi Tiszán való berakodásnak döntő jelentősége volt. Ezt a hagyományt tükrözi később Szőreg vasúti csomópont jellege is.

A falukép máig is elárulja, hogy itt két háztípus találkozik. Az egyik a szegedi magyar tájra annyira jellemző napsugárdíszes házforma, deszkakerítéssel, a másik pe-

²³² Bővebben Újszeged és Öttömös tárgyalásánál.

²³³ Reizner II, 169. Honvédeink és olasz önkénteseink emlékezetét a faluban emlékmű és emléktábla őrzi.

dig a bánati katonai kormányzóság hajdani hadimérnökeiktől kezdeményezett és eleinte nyilván gazdagabb szerbektől épített kőháztípus és kőkerítés. A kettő között természetesen számos átmeneti formával is találkozunk. Sajátságos az utcaajtók életfa díszjele is.

Kálmány szőregi gyűjtése a szegedi tájnak archaikusabb, Alsóváros, Tápé és Szaján folklórával egyenrangú értékeit örököltette meg. Azóta Péter László a népnyelv, Ökrös László a népzene, Undi Károly, Bódi János, Szóráth Gyula, Szalóky István a kertészkedés, Grynaeus Tamás pedig az orvosi néprajz körébe tartozó gyűjtésével érdemel figyelmet. Az anyaggyűjtésből egyenként annak idején helybeli tanítójelölt tanítványaink is kivették a részüket.

Szőreg falurészei: *Nagyfalu, Papkert, Gatyaszár, Gránic, Csubirka*, másként *Csiburka*. Ez utóbbit leginkább Szegeden dolgozó szegényemberek szállották meg. A szegedi országút mentén keletkezett a két világháború között. Más tréfás nevei: *Turbic, Kányafalva, Kinai negyed*.

Dűlőnevei: *Budzsák, Cserőke, Dorozsma, Jankova bara, Jaruga, Járë, Karóca, Kétyárköz, Kisrét, Kórós, Marostú, Nagyret, Papiföld*, szerbül *Popin páor, Sészák, Százégyház, Szugla, Tavaszsízl, röviden Tavaszi, Tálagy, Tó, Ugar, Utrina, Vasútvégi*.

Utca nevei: *Magyar, Szerb, Bogáros*, (kertészkedő bolgár családok laktak itt a múlt század végén), másként *Újvilág, Betyár, Tigris* (benne lakó veszekedős fehérek után) utca.

Szőregnek egészen a trianoni szerződésig jelentős szerb kisebbsége volt, jórésze azonban Jugoszlávia javára optált. Helyükre számos temesközi, de szegedi gyökérezetű magyar család települt, Rábéről, Törökkanizsáról, Jázováról, Szajánból, Tamásfalváról.

Ismételjük, amit Deszknél is elmondottunk, hogy a magyar, benne a szegedi kutatás még tartozik e szerb szigetek interetnikus vizsgálatával. Csak Kálmány említ futólag néhány szerb párhuzamot Szőregről.

A két nép egymástól kissé elszigetelődve, egyébként azonban példás békességben él együtt. Említést érdemel, hogy a nagyszombati feltámadási körmenet alatt a szerb templomban is harangoznak. Ezt a tisztességet a *magyar templom* a szerbek húsvétján viszonozza.

Szőreg határa 7327 kat. hold, lakossága 1967-ben 4415, ebből mintegy 200 szerb. Mint említettük a falut 1973-ban Szeged városával egyesítették.²³⁴

*

TAMÁSFALVA a Béga, idősebb népünk ajkán *Böge* mentén fekvő nagyközség. Vegyesajkú: eredeti magyar—német lakosságának mostani összetételét nem ismerjük. Összeépült és egyesült (1897) vele a németajkú *Hetin*, régi magyar néven *Hetény* is. Innen a falunak hivatalos szerb *Hetin* neve.

A falu magyar népét Bedekovich Tamás földesúr 1840-ben telepítette szajáni dohánykertészekből.²³⁵ Hirtelenében összeállított családnevei közül Szegedre vallanak: *Császár, Fodor, Lábadi, Móra, Szalma, Talpai*. Házasságra vagy maguk között, vagy a szintén szegedi gyökérezetű Magyarcsérnye, Ótelek, Magyarszentmárton fiatalágával lépnek.

Szegedi származásuk tudata máig él. Régebben a havibúcsúra mindig elzarándokoltak. A *nagyvíz* idején befogadták menekülő szegedi rokonaikat. Sok legény szolgált a ferencjózsefi korban más temesközi faluk, egyáltalán a Város, illetőleg a

²³⁴ Köszönjük Péter László kiegészítéseit.

²³⁵ EA IV, 131.

szegedi nagytáj virágjával együtt a Nagyszebenben állomásozó császári és királyi 4. huszárezredben.

Tamásfalváról való ismereteinket a két világháború között Szőregre átköltözött Kanalas Györgytől szereztük. Tőle tudjuk, hogy a falu máig ö-ző tájszólást beszél, hagyományvilága a szegedi táj archaikusabb rétegeit tükrözi. Ismerték a Molnár Anna változatát, de sajnos, csak ennyire emlékeztek belőle:

Van énneköm hat kúváram,
Hetediket most csinálom.

A dülönevek közül a következőkre emlékeztek: *Kühatár, Százlánc* (a „Csillag” báró adta el nekik örököldnek), *Hercegfögye, Dojna, Kucsovics* (személynévi eredetűek).

Tamásfalván a *nomëra* 12 hold föld volt egy tagban. A kertészkedő embernek *bosztányos* a neve. A dohány mellett jelentős a dinnyetermesztés is.

*

TÁPÉ a Város tőszomszédságában, a Marosnak a Tiszába folyásától kissé északnyugatra fekszik. A legrégebb magyar faluk egyike, a szegedi tájnak Alsóvárossal egyetemben a legarchaikusabb emberi közössége. A nóta szerint Szeged is csak azért híres város, mert Tápéval határos. Kiterjedése 1960-ban 8012 hold, lélekszáma 4703.²³⁶

Tápé területe már a legrégebb időktől fogva lakott hely. A határban levő *Lebő* kőkorszakbeli leleteitől a *Kápisztás* dülő bronzkorán át egészen az avarkorig szinte minden régészeti kultúra előkerült a földjéből. Tömörkény és Móra Ferenc ama gyanítását azonban, hogy a mai tápaiak ősei avarok lettek volna, tudományosan igazolni egyelőre nem lehet.

A táj az Árpád-kor legelején királyi birtok volt, de az értékes halászó helyek hamarosan földesúri kézre jutnak. Így Tápét és Algyót a dömösi prépostságnak ajándékozza Álmos herceg, Kálmán király öccse. Az ajándékozás jelentőségét a szegedi halászat történeténél méltatjuk bővebben.

A régészeti leletekből kitűnik, hogy a gyékényszövés is már a történelem előtti időkben virágzott a Tisza és Maros szögében. Biztos, hogy a tápaiak már a középkorban mesterei voltak a gyékénymunkának. Gyékénybe burkolták itt a szegedi tájon nemcsak a halat, hanem a *tömény* néven emlegetett sóbálványokat is.

Ismeretes a dömösi prépostság faluinak 1138-ból származó összeírása. Tápén húsz szolgát sorolnak föl az akkori írásmód szerint: Bogin, Egrig, Apa, Sotu, Morau, Hiskedi, Legudi, Basa, Egebendi, Idegdi, Iakau, Iapuh, Cracin, Tumas, Gube, Hoduca, Vetus, Mortin, Cosu, Fotiodi. Olvasásuk bizonytalan, de a következőké kétségtelennek látszik: *Apa, Móró*, (Móricból) *Idegdi, Jakó* (Jakabból), *Karácsony, Tumás* (Tamásból), *Göbe, Vetős, Mortin* (Mártonból), *Kószó*. Valamennyi szolga, illetőleg házanépe a tized mellett tartozott évente 2 juhot, 2 köből búzalisztet, 2 köből jó sört (nyilvánvalóan mézből), 1 bálvány sót dömösi földesurának szolgálatni, továbbá együttesen 14 tehenet, 24 disznót és még a falu melletti *Citei* néven megörökített halastó (vivarium) megfelelő részét. A fogott halból juttatni kellett még a csongrádi várispánnak is.²³⁷ A falu később a tatárjárás idején kipusztult Csopor-nemzetség birtokába jutott.

²³⁶ A falu klasszikus, szakirodalmunkban egyedülálló néprajzi monográfiája: Tápé története és néprajza. Szerk.: Juhász Antal. Tápé 1971. Vö. még *Bálint S.*, Tápé. Falutörténet és népelet. Szeged 1965.

²³⁷ *Szabó D.*, A dömösi adománylevél hely- és vízrajza. Budapest. 1954.

E kapcsolatoknak a tatárjárással végük szakad, mert IV. Béla Tápét és a mai tápai réten levő *Vártó* nevű halastavat Szeged városának adományozta. A birtokba iktatást a király nevében Leontius szőregi bencés apát végezte.²³⁸ Tápé mostantól kezdve — kisebb hódoltsági megszakításokkal — egészen 1848-ig, vagyis a jobbágy-felszabadításig Szeged városának birtoka, faluja.

Tápé igazi vízmenti falu, amelyet elzárt, sokszor el is pusztított a Tisza, de meg is védelmezte, együtt is tartotta a török hódoltság idején. Tápé népi folytonossága ennek következtében egészen a XI. századtól kezdve töretlen, ami hagyományörző készségében szinte napjainkig megnyilatkozik.

A falu *Tápé* neve valószínűleg ősi magyar személynév, de jelentését a tudománynak eddig még nem sikerült szabatosan megfejtenie. Címere a XVII. században bukkant föl, de nyilván már a középkorból származik. Ugyanaz mint manapság. Vízimadarat ábrázol, ami még világosan totemisztikus, tehát ősvallási hagyományt őriz. A madár egyesek szerint a *gém*, a szegedi táj nyelvén *gemecs*, *gens*. Így érthető, hogy a környékbeliek a tápaiakat — természetesen tréfálkozó kedvből és nem rosszindulatból — a *gens* szóval szokták megtisztelni, ugrasztani. Lakatos Károly a madárnak tréfás *tápai előljáró* nevét is följegyezte.²³⁹ Mindez nyilván Tápé hagyományos címerállatával is összefügg, ez pedig — mint mondtuk — ősmagyar sajátosság. Tápé hajdani madárvilágáról a pákászkodásnál nagyobb összefüggésben is megemlékezünk.

Tápé hajdani pecsétjei

Említsük itt meg mindjárt, hogy Tápé temploma, illetőleg annak gótikus része még a középkorban, talán még a XIII. században épült. Búcsúnapja Mihály arkangyal ünnepe. Tudjuk, hogy Szent Mihály a középkori néphagyományban a halottak pártfogója. Lehetséges, hogy a mai tápai templom eredetileg az ő nevére szentelt temetőkápolna volt, és csak egy régebbi, nyugatibb emelkedésen épült templom pusztulásával vált a falu egyházává. Erre az újabb ásatásokból következtethetünk. Közel egykorú, nyilván még a XIV. századból származó freskóit a múlt században elmeszelték, csak 1940 táján tárták föl újra.

Tápé népének írott forrásokban sokáig nincs újabb nyoma. Csak a XVI. század elején ad hírt magáról. A városnak 1522-ből ránkmaradt egyházi tizedjegyzéke a tápai családfők nevét is felsorolja: *Tóth*, *Dóka* (Domonkosból), *Erdélyi*, *Vajda*, *Nagy*, *Révész* (többször is), *Kont*, *Johos*, (Juhos), *Csajda*, *Sárady*, *Toky*, *Terhes*, *Hernük*, *Gál*,

²³⁸ Juhász K., Hajdani monostorok 201.

²³⁹ Lakatos K., A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethn. 1910, 87.

Sípos, Török, Gálffy, Batancs, Tékes, Pető, Kiss, Bütös, Vajas, Keresztúry. Feltűnő a vízi szállításra utaló, máig virágzó Révész és Terhös név. A tápaiak a tizedet nem pénzben, hanem gabonában rótták le, ami mutatja, hogy a tiszai foglalkozások mellett már a földművelés is jelentős volt.

A falu 1528 novemberében falai között üdvözölte az átutazó János királyt. A század második felében Tápé Pelényi Bálint földesurasága alá került, bár ez névleges. Hasonlóképpen az sem érinti Szeged városának tényleges birtoklását, ha a porta *timár* gyanánt, azaz hűbérként valamelyik töröknek ajándékozta. A Város megadta a hűbéradót, és birtokában továbbra is megmaradt.

A hódoltsági Tápé lakóinak névsorát több török defter, vagyis adójegyzék is megöröktette. 1550-től néhány név: Nagy Benedek, Nagy Sebestyén, Révész Mátyás, Füstös Péter, Feketű János, Damokos Ferenc, Damokos Balázs, Terhös Péter, Terhös Lőrinc, Molnár Fülöp, Kazal Bálint, Erdélyi János. A jegyzék 43 házat tart számon, ami nagyjából 200 léleknek felel meg.

1585: Feketű István, Zombori Mihály, Révész Mihály, Mestör Balázs, Terhös Gergely, Dékány Antal, Damokos Pétör, Damokos Balázs, Madarász Sebestyén, Révész Benedek, Nagy Máté.

1670: Feketű Gáspár, Madarász Máté, Varga Gáspár, Fábián János, Vincze Ferenc, Fodor Albert, Csöpörke Mihók, Terhes Lőrinc, Damokos András, Pósa János, Hegedűs István.

Mint Káldy-Nagy Gyula összefoglalásából tudjuk,²⁴⁰ a három névjegyzék és számadás szerint a tápai török *hass*, *khász*, azaz hűbéri birtokon a *re'ayas*, magyarul *rája*, vagyis keresztény jobbágy termelése a következő volt: 1550-ben Tápén 53 rája élt családjával együtt, ugyanannyi, mint Algyő faluban. Ezek a parasztok 1720 *kila* (1 kila = 20–25 liter) gabonát, 820 kila vegyes gabonát, nyilvánvalóan *két-szöröst*, összesen tehát 2540 kila gabonát termeltek.

A következő 1585. évben a tápaiak száma csökken. Emellett a jegyzékben szereplő 42 rája közül 20 jobbágnak azért kellett fizetnie 150 *akcsét* (60 akcse = 1 magyar aranyforint), mert nem művelte meg a földjét. 2 rájának nem volt földje és adót sem fizetett. Így aztán csak 20 gabonatermelő tápai rája akadt. Ezek 635 kila búzát, 75 kila árpát és kölest, összesen 710 kilát termeltek. Ez kevesebb, mint az 1550. évi termés, ennek csak mintegy harmada.

1670-ben a lakosság az előbbinek háromnegyedére csökken. 36 rája nevét örököltette meg most a defter. Közülük azonban 6 nem termelt gabonát. A többiek 360 kila búzát, 86 kila árpát, 121 kila kölest, 41 kila zabot, összesen tehát 608 kila szemet termeltek. Itt föltűnő, hogy 21 rájának szőleje is volt, és 434 pint, azaz mintegy 800 liter bort szűrt.

Jelentős volt még a birkatartás és méhészet. 1550-ben a tápaiaknak volt 425 birkájuk és 36 méhkaptáruk. Ez 1585-ben már 60 birkára és 8 kaptárra csökkent. Viszont 1670 táján 720 birkát és 101 kaptárt írtak össze. A disznótartás erősen visszaesett, mert 1550-ben 345, 1585-ben 272, 1670-ben pedig csak 214 volt az összeírt sertések száma. Talán nem tévedünk, ha ezt a töröknek a disznóhústól és zsírtól való idegenkedése okozta. Nyilvánvaló, hogy a tápaiak nem hízlalhattak a Városban való eladásra, csak a maguk használatára.

A hódoltság idején a török terhek mellett Tápé — Szeged városához hasonlóan — a királynak is lerója a pozsonyi kamaránál az ősi jelképes hal-adót. Erről a táj halászatánál részletesen szólunk.

²⁴⁰ Káldy-Nagy, Gy., Two Sultanlic Hass Estates in Hungary during the XVIth and XVIIth Centuries. Acta Orientalia 1961.

A hódoltság alatt Tápé vallási népelete az alsóvárosi barátok missziós gondozása alatt áll. *Eddig is elpusztultunk volna* — írják²⁴¹ a tápaiak a Kamarának (1641) — *ha római egyháznak Szent Ferenc életű páterei nem tartottak volna bennünket, mert töröknek az nagy kívánságát meg tudjuk ótani. Más az, hogy mindenütt, ahol jobb helyet aráznak, kálvinista vallások vagynak.* Ebben az időben bontakozik a hódoltsági területen a *licenciátus* intézmény: a nagy paphiányban laikusok iparkodnak a vallási hagyományt, régi szertartásokat fenntartani és átmenteni. Tápé hit- és hiedelmvilága ennek a szakrális népi önellátásnak egyik legjellegzetesebb alföldi, századunkig érvényesülő, archaikus példája, amelynek Juhász Gyula tápai versei is klasszikus kifejezést adnak. E vallásos magatartás sajátosságaira más összefüggésekben mindig utalunk.

A felszabadulás után kérdéses volt, hogy Tápé megmarad-e Szeged városának birtokában, az 1719. évi nagy kiváltságlevelével azonban megerősítette a régi jogokat.

1728-ban Csongrád megye Tápén határjárást tartott, és tanúvallomások alapján megállapította, hogy a tápai rétet és a Nagymarostót, amely a folyószabályozásig a réttel összefüggő egészet alkotott, a hódoltság elején Tápé népe használta. Történt azonban, hogy egy agyonvert török katona vérdíját a falu helyett Szeged városa volt kénytelen kifizetni. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy Tápé a szegedi polgárság birtokába jutott. A falu nem akart a helyzetbe belenyugodni, és ezért panasszal fordult a kamarához. Azt hangoztatta, hogy népe nem jobbágy, hanem királyi szabados (libertinus). Hosszú vizsgálat után — nyilván a Város összeköttetései és „ajándékai” révén is — a Szeged királyi kiváltságlevelében biztosított jogok érvényesültek, és Tápé továbbra is jobbágyfalu maradt.

Ismeretes a szegedi tájon ez a szólás: *sorbamén, mint Tápén a bíróság*, amelynek jogtörténeti háttéréről máshol emlékezzünk meg bővebben.

Szeged mint földesúr, szinte korlátlan gazdasági hatalommal uralkodott a falun. Vincze Sándor kutatásaiból tudjuk,²⁴² hogy a Tápéval kötött 1757. évi úrbéri egyezmény kiköti, hogy a bíró, jegyző és esküdtek választása mindig a városi tanács beleegyezésével és a tanács képviselőjének jelenlétében történjék.

A Városnak 125 tápai gazda, illetőleg zsellér fejenként 1—1 forintot, további 40 munkára alkalmas személy 40—40 dénárt fizet. A kimutatásban szerepel még 3000 boglya széna, 200 kereszt búza, 50 hordó bor. Kilenced fejében pénzben fizet a falu 20 forintot. Szent György napjától Szent Mihály napjáig a falubeliek minden taksa nélkül *kocsmázhatnak*, azaz italt mérhetnek. A másik félévi kocsmáltatás és az egész évi húsmérés fejében a falu 50 forinttal tartozik. Az egyezmény még határozottan kiköti, hogy a tápai nép jószágait kizárólag robot céljából tartsa, a földjét pedig művelje meg, vagyis legelőnek ne használja.

Mária Terézia idejében a falu úrbéri váltsága 331, a múlt század elején pedig már 3625 forintra emelkedett, ami nemcsak a földesúr telhetetlenségét, hanem Tápé népének életrealitását is kifejezi.

A falu a XVIII. század utolsó évtizedeitől kezdve Alsóvárossal együtt részt vesz számás délvideki magyar dohánykertész, vagyis gányófalu (Ószentiván, Szaján, Csanádapáca, Újkígyós, Torda, Kübekháza, stb.) benépesítésében. E folyamat előzményeihez tudnunk kell, hogy már Tápén is kialakult a *numerus* néven emlegetett, mintegy 20 hold nagyságú telkeken a bérlői rendszer, amely dohánytermesztési kötelezettségekkel is együttjárt. Öregek visszaemlékezése szerint a *Kápisztás* dűlőben voltak a dohányföldek. Ezzel megnyílt Tápé népe előtt is az út a kertszerű mezőgaz-

²⁴¹ Borovszky S. in: Száz ... 1900, 640.

²⁴² Vincze S., Szeged város gazdaságpolitikája a XVIII. század első felében. Baja 1942.

daság felé, de a múlt században az ármentesített területeken történő gabonatermesztés hatalmas kibontakozásával megszakadt.

A Tisza meg-megújuló árvizei Szegednek és falujának közös veszedelmet jelentenek. A Város mindig segíti Tápét az árvízvédelemben. Ezzel szemben a falu tartozott a ráeső tiszatöltést, továbbá az északról áramló vadvizeket felfogó *Szilliszék* és *Kétérköz* töltéseit jókarban tartani.

A régebbi időkben Tápé hatalmas vízvidék közepén feküdt. A Tiszának és Marosnak számos, ma már sokszor dülölként élő elágazása, ere, foka, háta volt. Ilyenek a *János ere*, *Annus ere*, *Nácsér*, *Tápaiér*, *Szillér*, *Kurucér*, *Kemös*, illetőleg *Zsegenye*, *Malajdok*, *Pogány*, *Lebő*, *Bogdánhögy*, *Csimota*, *Kistelek*, *Kereksulymos*. A *Tigér* és *Kikinyér* (=Kökényér) már falurésszé vált, beépült. Kálmány Lajos még följegyezte róluk ezt a csúfolódó nótát:

*Hej Kikinyér, Kikinyér,
Többet ér mint a Tigér.
Hárommannyi vize van,
Sok szép hallal tele van.*²⁴³

Az 1879. évi nagyvízről, amely Tápét is elpusztította, Mikszáth Kálmán szemtanúként emlékezik meg.²⁴⁴ Ekkor a király is megfordult a faluban. Számos tápai család kivándorolt dohánykertész atyafiságához menekült, így Ószentivánba, Szajánba.

A Víz után a falu kissé keletre, a Tisza hajdani medrébe települt. Újjáépítéséhez Szeged városa is jelentős mértékben hozzájárult, bár 1854 óta a földesúri terhek már nem kötelezték.

Az árvíz és az első világháború közötti időszak Tápé életében a földművelésre való áttérésnek kora. A gyékényrétek elvesztésével is hűségesen megőrzi szinte évezredes gyékényszövő hagyományait. Erről más összefüggésben emlékezünk meg.

A múlt század második felének döntő társadalmi és gazdasági változásai során Tápé nehéz, balladai évtizedeket élt át. A Tisza szabályozása döntő csapást mért a régi tápai életnek meghitt zártságára, természetességére. A szegedi táj többi részének előrehaladottabb mezőgazdasági műveltségét, korszerűbb paraszti életmódját csak megkésve tudta követni. Ennek oka a Szeged városával a tápai rétért hosszú időközön át folytatott birtokpör is, amely csak az első világháború után rendeződött. Ugyanakkor azonban a társadalmi fejlődésnek ez a lassúbb, mintegy megfontoltabb menete a parasztkultúrának, paraszti emberségnek érett tápai világát alakította ki, amely egyaránt megnyilatkozott tájszólásának régies zománcában, népviseletéhez és szellemi hagyományaihoz való állhatatosabb ragaszkodásban, emberi életének és magatartásának természetes méltóságában.

A századforduló szegedi szellemi elitje, amely ösztönösen idegenkedett a nép hamis, szépítő szemléletétől és törekedett a paraszti sor bonyolult összetevőinek mélyebb átélésére és kifejezésére: Tápét valósággal jelképpé, élménnyé és kötelelességgé avatta. A szegedi *szeccesszió* kivonul az elidegenedettnek érzett, úrhatnamságtól kísértett modern városból.

Tápé világáról e nagy ébredés előtt alig van híradás. Kálmány Lajos nagyon keveset járt és gyűjtött a faluban. Úgy érezzük, hogy a Tápé-jelképnek 1905 a születési éve. Ennek tavaszán Kodály Zoltán szegedi barátjának, Balázs Bélának meghívására

²⁴³ *Bálint S.*, Szegedi példabeszédek és jeles mondások 11.

²⁴⁴ *Kákai Aranyos No 3* (=Mikszáth Kálmán,) Szeged pusztulása. Szeged 1879.

Szegeden és Tápén népdalokat kezd gyűjteni. A falut hamarosan maga Ady Endre ülteti a modern, haladó magyarság tudatába „Pusztaszeren” című újságcikkében. A század első évtizedeiben telepedik le a faluban és ott él haláláig Nyilasy Sándor, akinek tápai képein a parasztlelet nagy problémái is tükröződnek. Tápe emberi világát örökíti meg a kortárs Szőri József és Heller Ödön művészete is.

Heller tragikus sorsa szolgált háttérül Móra Ferenc tápai környezetben játszódó regényének (A festő halála, későbbi címe: Négy apának egy leánya). Móra Ferencnek éppen úgy, mint Tömörkény Istvánnak, számos tápai tárgyú novellája van. Tápai vonások sokszor tűnnek föl még P. Gulácsy Irén, Terescsényi György, Magyar László regényeiben, illetőleg elbeszéléseiben is.

Juhász Gyula is eltalál a tápai világ klasszikus emberi biztonságába (Tápai dél, Tápai lagzi, A tápai Krisztus, A tápai nóta).

Móricz Zsigmond 1940 júliusában járt e sorok írójával Tápén. Ódon, szürkelovas fiákeren érkeztek ki a faluba. Az író mindenütt Rózsa Sándor-hagyományok után érdeklődött. A Lele családban hallotta ősanynaknak, a regényben Török Pálné néven emlegetett asszonynak férfias bátorságáról és okosságáról szóló történetet.

Tápénak e nagy intelmei nem maradhattak hatástalanul. Szeged egyetemi ifjúsága, főleg a Buday György-szervezte agrársettlemment-mozgalom, majd a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma a harmincas évek első felében szinte szimbolikus feladatának tekintette Tápe népéletének vizsgálatát, szociális állapotrajzának elkészítését. Bizonyos tekintetben Tápe volt ennek a lázadó fiatalságnak kirepítő fészke, vitézi oskolája. Különösen Ortutay Gyula és Tomori Viola tett sokat a feltárás érdekében. Költőtársuk, Radnóti Miklós is ott áll mellettük (Tápe, öreg este).²⁴⁵

Tápe fölfedezi a harmincas évek *Gyöngyösbokréta* mozgalma is, de megelégszik a csillogó-áltató külsőségekkel, a teljes tápai valóság előtt azonban behunyja a szemét.

A negyvenes évek elején a szegedi egyetemen Ortutay Gyula Tápe-szemináriumot szervez. Ennek legértékesebb gyümölcse Katona Imre mesegyűjteménye.²⁴⁶ Az anyaggyűjtés, feltárás munkájából a harmincas évektől kezdve a szegedi tanítóképző tápai származású diákjai: Lele József, Molnár Imre, Ördög Antal, Szöllősi Sándor, Török József, majd Waldmann József is derekasan kiveszik a részüket. 1948 táján Bónis György joghallgatói végeznek itt értékes szokásjogi kutatást.

Tápe egészen 1973-ig megőrizte közigazgatási önállóságát, addigra teljesen összeépült már Szegeddel. A városiasodás következtében hagyományai halványulóban vannak, de még mindig sok jellegzetességet őriz.

TÁZLÁR. A kunok történetével foglalkozva Györffy György mutat rá, hogy a kiskunsági futóhomokon akkor is folyik még a nomád életmód, amikor egyéb jász-kun területeken lassan már rátérnek a földművelésre, és a vele járó társadalmi formára. Itt a homokon a királyok támogatásával is létrejöttek olyan nagycsaládok — jellemző településformáik a szállás — amelyek nem veszítették el a királytól való közvetlen függésüket, nem kényszerültek feudális földesúri joghatóság alá, és kapitányt, bírót ősi szokás szerint szabadon választottak maguknak.

Ilyen szállás volt 1279-ben *Tázlár*. A földrajzi név eredeti jelentése 'kopaszok'. A szó azt bizonyítja, hogy itt a szikes-buckás futóhomokon legtovább maradt fenn a régi nyelvét, fejviseletét, életmódját őrző kun nép egyik ága, nemzetségi csoportja.

²⁴⁵ Bálint S., Tápe 14—17. *Ilia M.*, Tápe az irodalomban. In: Tápe 885.

²⁴⁶ Katona I., Prózaí epikus hagyományok. In: Tápe 643.

Hasonló szállások voltak Györffy szerint még *Köncsög, Törtel, Bócsa, Tatárszállás* (ma Kunszentmiklós) is.²⁴⁷

A hódoltság idején szegedi parasztok itt is legeltettek, majd utána a Királyi Kamara a tázlári pusztát a Beniczky, Vattay és Bikády családoknak juttatta. Ezek az itteni hatalmas erdőségeket elkótyavetyélték ugyan, de lakosságot nem hívtak a helyükre. Csak a Vattayak telepítették az evangélikus szlovák Kiskőröst (1725), az Orczyak pedig a német evangélikus Soltvadkertet (1745). Tázlár azonban néptelen, sivár pusztá maradt, mint a régi nóta is mondta:

*Tázlár, Bócsa, Bodoglár
Három átkozott határ,
Ahun eső sosé jár.
Ha jár, nyomában a kár.*

1837-ben az egész tázlári pusztán csak 20 katolikus, 71 evangélikus, 21 református lélek él.

Tázlár a múlt század második felében a Beniczky-család birtokában volt. A Kálócsei Takarékpénztár parcellázta 1880 táján. A föld holdját 50—110 forintért adta 4,5% törlesztésre. Csak 10 forintot kellett holdanként letenni. A bank nem örült, ha siettek a kölcsön visszafizetésével. Később került sor 1890 táján a Bikády rész, 1905-ben a Fischer-major 4000, 1906-ban a Tázlárra és Szankra egyaránt kiterjedő Sváb-birtok 6000 holdjának parcellázására. Ebben az időben még a tázlári táj általában megőrizte a hagyományos képét: a futóhomoknak, buckának egyik legklasszikusabb alföldi része volt. Ez a szólás járta: *ma itt, holnap Izsákon*. Ezzel a szélviharokra céloztak. Manapság is *tázlári eső* a neve a porviharoknak.

Tázlárt — mostani lakosságának mintegy 80% arányban — alsótanyai népünknek 1880 és 1900 táján kivándoroló két raja vette birtokába.²⁴⁸ Egy-két szintén szegedi gyökérzetű családot adott még Dóc, Csanytelek, Mindszent, Földeák, Sándorfalva, Kistelek, Tömörkény, Szank, Jászszentlászló, Ószentiván, Tóba. Más törzsokból: Dorozsmáról, Majsáról, Szabadkáról, Mélykútról, Kecskemétről, Csongrádról csak alig. 1904 körül néhány hódmezővásárhelyi református család is ide települt. Kis templomuk is van. Kevés evangélikus, szlovák eredetű família is akad.

A település először a Prónayfalva elnevezést kapta, ez népünknek nem állott a szájára és *Próna, Prónai, Prónafalva* néven emlegette. A felszabadulás után nyerte csak vissza évszázados ősi nevét. Területe 1960-ban 12 732 hold, lakossága 2994 lélek.

Szegedi népünk tázlári megtelepedésére nézve Lázár Vince a forrásunk, aki pólyás gyerekként került Tázlárra.

1881-ben jött ide először hét alsótanyai család: Lázár István, Nacsa Ferenc, Fürtön István, Csipak Péter, Kószó Ferenc, Papp János és egy Csala nevezetű háznépűl. Az ő nyomukban indult meg a szegedi tanyák szegény népének tázlári kirajzása, de elvértve máshonnan is jöttek. A hét honfoglaló közösen vette a banktól a pusztát, amely hatalmas vizekből, buckákból, járásokból állott. Az öreg Lázárnak Móra-halmon 5 holdja volt. Eljött hat fiú- és öt leánygyermekével. Ezek: Pál, István, Ferenc, Mihály, Vince, János, illetőleg Etelka, Júlia, Anna, Veronika. Az ötödik lány nevét nem sikerült megörökítenünk. Amikor meghalt, 640 holdja volt. Az öreg Papp tizenkét gyermekével indult útnak.

Amikor ideértek, az asszonyok sírvafakadtak a nagy kietlenség láttára. A nyolcvanas években annyira elhatalmasodtak a tájon a vadvizek, hogy csak egyetlen ház

²⁴⁷ Györffy Gy., A kunok feudalizálódása. In: Székely Gy.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon XIV. században. Bp. 1953, 266.

²⁴⁸ Erről már röviden hírt ad „Szegedi telepesek Pestmegyében”. SzN. 1902, 252. sz.

állott ki belőlük. Kitartottak, ugyanakkor azonban az ország különböző vidékeiről összeverődött sorstársaik valósággal elmenekültek a reménytelennek látszó feladatok elől. Ekkor született meg itteni népünk ajkán ez a költői szépséggel fogalmazott kemény sentencia: *nem boldogul a homokon más, csak a homoki embőr. Az első bűti szél a szömit szórja tele, a második mög ütet magát is esodri.*

Amikor a szegedi honfoglalók Tázlaron munkához láttak, tanyának, szőlőnek itt még híre sem volt. Éveken át nádtetejes hantházakban húzódtak meg. Azonnal hozzáfogtak a homok megmunkálásához. Rozsot, árpát, zabot, kukoricát termeltek. Akácfát, szőlőt telepítettek. Jobb híján a kocsit húzták, és annak a csapásába ültették a szőlővesszőt. Még Alsótanyáról hozták a feketekadarka, rúzsadinka, és a szlankamenka, másként magyarka vesszőit. A tanulékony soltvadkert németek tőlük lesték el a szőlőmunka tudományát. A család első szőlőtelepítése mai napig a szegedi névadó szellemre annyira jellemző *Lázárhögy* nevet viseli.

Hozzáfogtak a dohánytermesztéshez. A görögdinnyét ezen a szűz gyöpon ők honosították meg, a kiskőrösiek először töknek nézték. A kilencvenes években még lóval nyomtattak és szélmalomban őröltek, amely a Lázároké és Gregusoké volt. Először a rozsot kezdték géppel csépelni, ebből volt a legtöbb. Az árpát, zabot, tisztabúzát egy ideig még azután is nyomtatták. Foglalkoztak paprikatermesztéssel is az első világháború előtt. Ezt Majsán őröltették meg. Az étkezési, szegediesen digó-paprikát Kiskőrösön értékesítették.

A járásonkon kezdetben hatalmas legeltetés folyt. Az öreg Lázárnak 1000 birkája is volt. A bevándorolt alsótanyai családok egy ideig közös gulyában, ménésben nevelték jószágaikat. Sok volt az ökör. A szántás, teherhordás elég sokáig ökörrrel történt. A trágyát a talajjavítás miatt nagyon megbecsülték. Nős emberek is egész héten kint háltak az ökrök mellett a messze földön. Szűrbe, subába, pokrócba takaróztak, ki mibe tudott. Nem ettek mást kenyéren, szalonnán, túron kívül.

A táj majdnem teljesen néptelen volt a szegedi honfoglalók megjelenése előtt. Az első rajok után jöttek az atyafiak, rokonok. A soltvadkert, illetőleg tázlári anyakönyvek tanúsága szerint szegedi eredetű itteni családok:

Balázs, Batki, Bárkányi, Biczók, Bodor, Bóka, Bozóki, Bözső, Börcsök, Csányi, Csikós, Csipak Csíszár, Dobó, Fodor, Földi, Fölhő, Fürtön, Grégus, Hajnal, Hajós, Hegedűs, Jakus, Kakuszi, Kasza, Kazi, Kása, Kiss, Kispál, Könya, Kordás, Kószó, Kovács (Szegedről hozott ragadványnevük: Kurkó), Lakó, Lantos, Lázár, Molnár, Mucsi, Nacs, Németh, Nyári, Ónozó, Oláh, Ördögh, Papp, Papdi, Pulai, Puskás, Rabi, Répás, Savanya, Sutka, Szanka, Szekeres, Szekszárdi, Szél, Szögi, Szűcs, Tandács, Tandari, Tápai, Újvári, Vass, Vétró, Zombori, Zsembéri.

Az első nemzedék fiataljai még Alsótanyáról hoztak feleséget, a lányok is még sűrűn mentek férjhez haza. A második nemzedék már, tehát a mai 50–60 év körüliek, helybeliekkel, legtöbbször azonban saját törzsükből származókkal kötött házasságot. A *szegedi föld*, azaz szülőföld tudata máig igen eleven bennük. Jellemző, hogy a havibúcsúra már nem jönnek, de Havi Boldogasszony napját, az ősi Város fogadalmi ünnepét máig pirosbetűs ünnepként ülik meg.

Jellemző az egyes nemzetségeknek, amelyek addig Alsótanyán szétszórva éltek (Lázárok, Pappok), összeverődése. itt Tázlaron a kölcsönös segítés és védekezés érdekében, másfelől pedig az újabb széttrajzás. Így a Csipak-család Alsóvárosról, Alsótanyáról kiindulva, a halasi földet meglakva, ma már szórványosan Csengődön, Soltsszentimréen, Akasztón is otthonos. A Felhő-család is továbbvándorolt a kecskeméti földre. Ez a folyamat még vizsgálatra vár. Mindenesetre Lázár Vince igazságot fejezett ki előttünk: *a szögediek haladtak föfelé.*

Az öreg Lázárék idejében a család házközösségben élt hét esztendeig, még a gyermekek kiházásítása után is. A fiatal házások egyébként nem háltak együtt. A

menyecskék bent feküdtek a szobában. Uraik a kötrőcben, istállóban, szénapadláson vonták meg magukat. A vők a régi putriban, hantházban laktak. Úgy hívták ki feleségüket maguk mellé.

Az egész családra dologidőben mindig az öregasszony, Papp Anna, a gazda felesége főzött. Csak télen főztek sorban a menyecskék. Az étel megdrótozott nagy cserépfazékban, szabad tűzhelyen főtt. Böjti nap volt szerdán és pénteken, ilyenkor birkavajjal főztek. Tarhonya egész évre 200—300 tojásból készült. Lett belőlük két nagy zsákkal. Az evés az első időkben féltérde ereszkedve, a földről történt. Olykor még télen is a földre kuporodtak, ha enni akartak.

Az asszonyok dolga volt az aprójószág gondozása, továbbá a disznóhízlalás. Évente 40—50 hízó került eladásra. Állandóan 12 tehenet fejtek, de mindig volt 70—80 marha a legelőn. A vajat, vajalját, sajtot szintén a fehérnép készítette. A szapantfőzés közös volt, a pincepadlás és krumplisverem tetején raktározták el.

A menyecskék közül kettő szokott egyszerre 8—9 kenyeret dagasztani.

Az erdőt az öreg Lázár teknővágó cigányokkal fordította ki, és szőlőt telepített a helyére.

Keményen tartották össze a családot, visszabeszélni, vitatkozni senki sem mert. Minden szükségletéről az öregek gondoskodtak. A majsai vásárban vettek a szegedi kékfestőktől az asszony nép számára festőruhát, ötszeles szoknyának valót. Papp Annus előre megvette a gyászruhát minden lányának és menyének, hogy temetése alkalmával majd azt vegyék föl. Egyébként az öregek az utolsó években Soltvadkertre költöztek, hogy eljárhassanak a templomba.²⁴⁹

*

TERJÁN, népünk és a szerbek ajkán *Těrján*, régi hivatalos magyar nevén *Lőrincfalva* népes pusztá Csóka körzetében.

A falu már a középkorban fölbukkan. Első előfordulása: 1256. *Teryen*.²⁵⁰ Igaza van Borovszky Samunak, aki az ősi magyar *Tarján* személynév magashangú változatának tartja. Így tehát koraközépkori magyar település volt.

Borovszky gyanítása szerint már a középkorban elenyészett. Pusztá volt a hódoltság idején is. Miután földrajzilag a csókai uradalomhoz tartozott, a Marczibányi-család birtokába került (1783).

Az uraság 1848-ban a maga keresztnevéről elnevezett *Lőrincfalva* községet alapította itt. Mint Borovszky írja, ebben az időben tréfásan *Budapest* néven is emlegetik, mert Csókától széles ér választotta el.

Kálmány Lajos gondosan összeállította²⁵¹ a falu több helységből összeverődött, de lényegében szegedi gyökérzetű népének adatait:

Balogh, Bitó, Bodó, Bërta, Csamangó, Faragó, Fõdi, Gál, Gyömbér, Kanizsai, Kalmár, Király, Kormányos, Lógó, Makai, Márki, Mészáros, Molnár, Nagy, Pakai, Siska, Szõke, Vass, Vigh. Ezek közvetlenül Szegedről jöttek.

Jázováról valók: Bálint, Bartók, Biczók, Bodó, Czékus, Deák, Faragó, Gyúró, Harsányi, Jaksa, Kormányos, Lévai, Lőrincz, Márki, Mészáros, Móra, Papp, Pakai, Simon, Süli, Szömörédi, Tóth, Vizi, Zsoldos.

Szajánból települtek: Ambrus, Bakos, Bene, Berki, Biczók, Bozóki, Csapó, Égető, Fekete, Fodor, Högyös, Holka, Lukácsi, Palatinus, Prágai, Rúza, Süli, Szarvák, Szömörédi, Takács, Viski, Zombori.

²⁴⁹ Értesüléseinket Magas Imre és Hegedűs Antal lelkészekről, továbbá a Lázár, Papp, Dobó, Kószó család tagjaitól szereztük.

²⁵⁰ BorCsan. II, 636.

²⁵¹ Kálmány III, XIV.

Kisoroszról jöttek: *Bálint Bodor, Bodó, Botka, Fehér, Gazsó, István, Kazi, Király, Kószó, Lázár, Némöth, Papp, Szécsi.*

Padéról valók: *Bartos, Dohár, Farkas, Kendörösi, Kiss, Kontér, Martonyosi, Masa, Márki, Móra, Némöth, Olaj, Tóth, Szepesi.*

Törökkanizsáról kerültek át: *Bába, Csanádi, Bodó, Géra, Kálmán, Kőrösi, Nagy, Némöth, Orbán, Papp, Pávó, Szíveri.*

Tiszaszentmiklósról valók: *Bogdán, Czékus, Gyömbér, Kertész, Lele, Lengyel, Lévai, Madarász, Nagy, Simon, Sári, Szömörédi.*

Majdánról jöttek: *Bálint, Csanádi, Domonkos, Lőrík, Madarász, Micsik, Pávó, Podrás, Török, Venus.*

Csókáról valók: *Dobó, Fodor, Fújtó, Kanyó, Tóth, Váczi, Virágh.*

Imretelekről származtak: *Balogh, Kántor, Kiss, Márkus, Miklós, Varga.*

Magyarkeresztúrról kerültek ide: *Baka, Bakos, Czirok, Gyurkó, Horváth, Kendörösi, Tamás.*

Algyőről valók: *Bakos, Csikós, Fodor, Plihány, Séra, Szabó, Vámos.*

Verbicáról származtak: *Baráth, Botka, Böller, Bús, Fenyvesi, Juhász, Varga.*

Bébárról kerültek át: *Ágoston, Kendörösi, Lőrík, Mihók, Muhari, Tóth.*

Budzsákról valók: *Habi, Horváth, Némöth, Ricze, Tóth.*

Monostorról valók: *Bálint, Kanalas, Szíveri, Viola.*

Tordáról jöttek: *Bodó, Gyöngé, Szánthó.*

Firigyházáról települtek: *Dobó, Faragó, Juhász.*

Oroszlámosról származtak: *Bálint, Hódör, Vass.*

Szőregről kerültek át: *Kanizsai, Micsik.*

Ószentivánról való: *Molnár.*

Klárafalváról jött: *Hódi.*

Tápérről vándorolt ide: *Fodor.*

Ez összesen 195 családot jelent.

Biztosra vehető, hogy az Aranyhegyről származó *Kószó, Papp*, a Bácskáról áttelepülő *Kormányos, Rácz, Szeles*, a Kübekházáról való *Högyös, Hódi, Kucora*, a Podlokányról idekerülő *Mészáros, Török* család szintén Szeged népéből került ki.

Kálmány még 43 családot sorol föl, amelyeknek szegedi eredetét nem meri biztosra állítani, de nyilvánvalóan legalább fele ilyen közöttük.

Tegyük még ezekhez hozzá a magunk gyűjtéséből a *Bata, Csipak, Lábodi, Nyomatató, Törköly* családokat.

A névsorból világosan kitűnik, hogy itt Szeged kirajzott, de helyét nem lelő, nyugodt élethez, emberi biztonsághoz nem jutó agrárszegénységéről van szó. A földesúr nyilván ígéretekkel áltatta, amikor ide csalogatta őket. Kálmánytól azt is tudjuk,²⁵² hogy a nép emlékezete szerint Marczibányi Lajos már a múlt század legelején rútol visszaélt kertészeinek bizalmával. „Azzal az ámitással, hogy meg kell újítani, beszédte és többé vissza sem adta a nép örökföldjéről szóló írásokat. Hasztalan volt minden utánjárás. A földesúr hajthatatlan maradt, kénytelenek voltak felesékké lenni. Feles község korában a lakosság egy része folyton változott. Az ötvenes években egész utca bolgár telepedik le, a nyolcvanas években pedig németeket is szerződ-

tet a földesúr a magyarok mellett. A bolgár és német azonban már pár év alatt elpusztul Lőrincfalváról. Pusztává Sváb Károly földesurasága alatt lett”.

Terján azóta népes pusztá, gazdag hagyományvilággal.

Hasonlóképpen pusztult el *Imretelek* is.

*

TÉRVÁR közvetlenül a jugoszláv határszélen, de még hazánkban elterülő, közigazgatásilag Ószentivánhoz, új nevén Tiszaszigethez tartozó, mintegy 200 lelket számoló, színmagyar falucska.

Már a középkorban virágzik. Akkor még kisnemesek lakják. 1450. *Therwar*. A XVI. század elején Kónya Potenciána asszony birtoka. A falunév eredete bizonytalan, de nyilván valami kisebb erősség lehetett. Erről a múlt században még hatalmas kőépület maradványai is tanúskodtak.

A török defterdár 1557/58-ban 21 házat talált benne a következő magyar család-főkkel: Baráth Gergely, Bene Péter, Bessenyei Pál, Boros Balázs, Dénes György és Pál, Csontos Ferenc és Mihály, Damokos János, Fekete Pál, Gáspár Mihály, Irtó (valószínűleg: Értő) Benedek és György, Kandó Máté, Kovács Máté, Szabó Gergely és Tamás, Veres Márton, Vértesi Balázs, Vidák Antal.²⁵³

Térvár a XVII. század második felében pusztává néptelenedik. 1777-ben „a katonai szállítások eszközlése végett” 14 szegedi dohánykertész család telepedett itt le gewehrscheinista²⁵⁴, az utódok visszaemlékezése szerint határőri kötelezettséggel. Később a feloszlott *Százegyháza* szegedi népéből is jöttek ide. A szőregi plébánia-templom egykorú anyakönyve megőrökíti a *Csányi, Csipak, Juhász, Szűcs, Varró, Vecsörnyés* család nevét. Napjainkban itt él az *Aradi, Bugyi, Hegyközi, Józó, Károsi, Kovács, Molnár, Nacsa, Papp, Vecsörnyés* familia. Rokoni kapcsolataik különösen Ószentivánnal, Alsóvárossal, Alsótanyával, Tápéval, Óbébával, Martonossal elevenek. A kis lélekszám miatt Térváron virágzó a kölcsönös segítség, jó szomszédság készsége. Társadalmias hagyományai közül még mindig él a farsangvégi tuskóhúzás és a Szent Iván tüzésnek ugrása.

A falunak temploma nincs, de búcsúja van, *Őrőangyalok* ünnepén, ami talán a gewehrscheinista múlt emberi kiszolgáltatottságára is emlékeztet.

Térvárnak jellegzetes a településformája. Egyetlen hosszú házsorból áll. A házak homlokzata előtti *utca* voltaképpen csak gyalogút, amelyen túl közvetlenül kertek, szántóföldek következnek. Talán kétszáz lépésre a határ. A telkek belső végénél húzódik az *alj*, vagyis a kövezett út. Innen, azaz hátulról van a kocsibejárat, kapu, ami az egész kis településnek szinte egyedi jelleget ad.

Térvár határrészei: *Százegyház, Középsőosztás, Boján, Hatos, Füzfa, Házifődek, Kisszóllókalja, Fehérpart, Csucska, Picshajda*. Ezekből a nevekből is kiderül, hogy a térváriak a pusztát fokozatosan vették művelés alá, illetőleg tulajdonukba.

*

TISZAHEGYES, népünk ajkán *Tiszhögyös, Högyös, sőt Igyos*, szerbül *Idoš* túlnyomó részében szerb ajkú falu, Szaján szomszédságában. Magyar kisebbsége innen rajzott (1838) ide. Máig Szajánnak leányegyháza. Kápolnájának Vendel a védőszentje, amiből arra következtethetünk, hogy a hegyesi magyarok eleinte szerb gazdák juhászai voltak.

²⁵² Kálmány III, XIII.

²⁵³ BorCsan. II, 593.

²⁵⁴ *Csernovics D.* 21.

A falu már a középkorban virágzik: 1339. *Hegeseghaz*. 1433. *Heges*. A középkorban vára volt. Emlékezetét rom és a *Gradistye* dűlőnév őrzi. A kettős sánccal körülvett vár a Hunyadiak, majd Szilágyi Mihály, később Kinizsi Pál kezén volt. Valószínű, hogy az 1522. évi szegedi tizedjegyzék *Hegyesi* családja innen származott.

Hegyes a hódoltság idején várával együtt elpusztul, néptelenné válik. Később szerbek szállják meg, és *Idioš* néven emlegetik, ami megengedi, hogy a falu nevét *Högyös* alakban hallották.²⁵⁵

Kálmány Lajos szajáni káplánkodása idején itt is eredményesen gyűjtött. Különösen néhány ballada (Kató, A gonosz nő) értékes.

*

TISZASZENTMIKLÓS, szerbül *Potiski Sveti Nikola* vegyesajkú temesközi, a középkorban *Razsánszentmiklós* néven virágzó falu. Magyar lakosságát a hódoltság idején szerbek váltják föl. A kamarától először egy *Jettin* nevű török, majd 1816-ban *József nádor* vásárolta meg.

Magyar lakossága 1803 óta több szakaszban telepedett meg a faluban. Kálmány Lajos a múlt század végén anyakönyvi vizsgálatok alapján²⁵⁶ 101 szegedi családot talál itt 17 más vidékről származó magyar familiával szemben. Népünk közül való többek között:

Acsay, Ágoston, Bacsó, Bálint, Balogh, Barna, Berta, Bëzdán, Bodor, Borsos, Bozóki, Csikós, Dëák, Domokos, Dóczy, Faragó, Farkas, Fehér, Fekete, Gábor, Gál, Galambos, Hódi, Juhász, Kerekes, Kerepesi, Kispétör, Kocsis, Kormányos, Krabót, Ladányi, Lábadi, Lele, Lengyel, Lippai, Lőrincz, Ludányi, Magyar, Margit, Márton, Mészáros, Pakai, Papp, Pintér, Rúza, Rúzsom, Simon, Sós, Süli, Sütő, Szabados, Szeles, Szemerédi, Szemű, Sziráki, Szücs, Talpai, Tápai, Tari, Tombác, Urbán, Vastag, Virág, Vőfény, Zsódos.

A parasztbirtoknak jellegzetes helyi egysége a *pajor*, amely 32 holdat tett ki. Összesen 170 pajorra emlékeznek a faluban. A falu dűlőnevei: *Barapart, Barnahát, Gyöp, Kéra, Rogoznyás, Tobán.*

*

TÓBA, szerbül *Toba* vegyesajkú bánáti falu, Nagyikinda közelében amely eredetileg a Szenthubert-tóbai uradalomhoz (1789) tartozott. 1797-ben ide települt magyar dohánykertészei minden bizonnyal²⁵⁷ szegedi eredetűek.

Népéletéről nincsenek adataink.

*

TOMPA a hajdani szabadkai pusztán települt falu. Kiterjedése 14 173 katasztrális hold, lélekszáma 6055 (1967).

Szabadka városa a szomszédos Szeged példájára a múlt század végén 25 éves, öröklődő bérletként parcellázta föl, elsősorban a maga bunyevác, kisebb részben magyar népfölöslege számára. Települtek azonban Bácskából, Szerémségből, elvétve az ország más vidékeiről is. A földrajzi közelségéből érthető, hogy a szegedi tanyák népe is hamarosan föltűnik Tompán. Bevándorlása a trianoni béke után különösen fokozódik.

A kegyúr Szabadka már 1909-ben templomot épít az új faluban, amelynek patronusa Kapisztrán Szent János. Az ő történelmi példájával akarják a magyar-bu-

²⁵⁵ BorCsan. II, 209.

²⁵⁶ Kálmány II, X. Értésüléseket kaptunk még a Tiszaszentmiklósról Deszkre települt Rúza Kálmántól és feleségétől Bóka Máriától.

²⁵⁷ Kálmány II, IX.

nyevác jellegű falu békés együttélését, összefogását előmozdítani. A szecsessziós jellegű templomot (1910) alighanem a szabadkai új városháza formavilága ihlette.

A trianoni békeszerződés Szabadka hatalmas határából 16 ezer holdat meghagy hazánkunk, ezért a jugoszláv uralom alá került anyaváros határkiigazítást sürget. Ennek elhárítására 1921 tavaszán az akkori magyar kormányzat Tompán külön közigazgatással papiroson septében megalapítja *Újszabadka* városát, továbbá ténylegesen Tompa és Csikéria új községeket. Néhány hét múlva a helyszínen megjelenő nemzetközi határmegállapító bizottság az új jogi helyzetet elfogadva, a vitás területet Magyarországnak ítéli. Ezután — nyilván a Szabadkától való jogi függés felszámolása érdekében — Tompa régi bérlőinek fölmondanak. Új bérlők is jelentkeznek. Lehetővé válik a bérlemények örökföldként való megszerzése is.

A tompai plébánia anyakönyvéből kitűnik, hogy 1918-ig a falu népi jellegét a kirajzott szabadkai bunyevácok adják meg, bár külön kisebbségi jogot (iskola, anyanyelvi istentisztelet) már nem igényelnek maguknak. A bunyevác anyanyelv azonban családi körben máig él.

Tompa népének jó negyede szegedi. Főleg ásothalmi, ötömösi, mórachalmi eredetű családok ezek:

Ábrahám, Ábrahám-Tandari, Bálint, Balogh, Berényi, Bodó, Búza, Csóti, Farkas, Fodor, Földi, Högyösi, Irha, Jakus, Kispál, Kispétör, Kocsis-Savanya, Kószó, Kothenc, Lasancz, Makra, Masa, Márki, Módra, Molnár, Némöt, Pálffy, Rutai, Sári, Setét (Szaján), Szabó-Galiba, Szalma, Szekeres, Szögdi, Szögi, Tömösvári, Újvári, Varga.

A szegedi népelem itt nyilván azért csekély, mert a homokföldek, szőlők a határnak kisebb részét foglalják el Kelebiához képest.

Tompa falu-, illetőleg tanyarészei: *Örökfödek, Újffödek, Katonafödek, Kőrösódal, Sáskalapos, Fölsősáskalapos, Nagysor, Betyársor, Ötrongyos, Hatrongyos, Lakhangyi.*²⁵⁸

Tompa népéletében főleg magyar-bunyevác, illetőleg Szeged-szabadkai kölcsönhatások, kiegyenlítődések várnak földerítésre.

*

TORDA, szerbül szintígy, régebbi hivatalos magyar nevén *Torontáltorda*: színmagyar bánáti falu, mintegy 5000 lakossal.

Torda egyébként régi magyar település, amely a hódoltság idején megsemmisült. A kamarai pusztá újjanépesedése 1776-ban szegedi magyarok letelepedésével kezdődik. A birtokot 1781-ben a gróf Pejacevich-család vásárolja meg, amely 1797-ben szintén a szegedi tájról újabb gányócsaládokkal növeli a falu népét.²⁵⁹

Klasszicizáló temploma Nepomuki Szent Jánosnak, a Bánát egyik barokk védőszentjének tiszteletére 1848-ban épült. A lakosság a *nagyszaladás* (1849) idején haza: Szeged, illetőleg Makó környékére menekül.

Torda sem jobbágy, hanem szerződéses (contractualis) falu volt, így aztán a jobbágyfelszabadítás vívmányából nem részesült. Lakosai továbbra is megmaradtak bérlőnek.

Pejacevich földesúr a faluhatár egy részét először 1881-ben adta el a lakosoknak. Ezt a földvásárlást mai napig *öregörök* néven emlegetik. A gazdák minden *numëra* után 5—5 hold földet válthattak meg 210 forint vételárért 25 esztendei törlesztésre. Ez igazán csak szociális olajcsöpp volt.

²⁵⁸ Segítségünkre volt Bauer Ferenc lelkész.

²⁵⁹ TorMon. 126.

A század utolsó évtizedeiben (1898) a nép elégedetlensége agrárszocialista megmozdulásban tört ki. Ennek láttára az uraság még meglévő 7500 hold tordai birtokát 4 millió koronaért felajánlotta a falu népének. A kerület országgyűlési képviselője vállalkozott a pénzszerzésre, illetőleg hitelnyújtásra. Kiderült azonban, hogy a gróffal összejátszva, késleltette a vételár előteremtését. A nép nyomására azonban mégis létrejött az egység (1903), megtörtént az *örökülés*.

El merjük mondani, hogy nyilván Torda a legszebb falu, amelyet a Temesközben szegediek alapítottak és építettek. Egyrészt egyezik azzal a tipikus bánáti faluképpel, amelynek kialakításában még Mária Terézia katonamérnökei buzgólkodtak, és a gazdagabb németek, illetőleg szerbek a múlt század első felének klasszicizáló szellemében fejlesztettek tovább. Torda szorgalmas, tehetős magyarsága ezekkel a modernebb, kényelmesebb kezdeményekkel lépést tudott tartani. Mondják, hogy a házvégek archaikus magyar fehér színét az utóbbi évtizedekben szorította háttérbe a „kincstári” Mária Terézia-sárga meszelés.

Torda azonban másfelől megőrizte a délvidéki magyar, pontosan szegedi eredetű gányófaluk (Szaján, Kisorosz, Gyulafalva, Újkígyós, Csanádapáca stb.) alaprajzi sajátosságait is, amelyekről más összefüggésekben szólunk bővebben.

A falu múltjával, népeletével érdemlegesen még nem foglalkoztak. Kálmány Lajos temesközi gyűjtésében csak igen elvétve bukkan föl a falu neve. Itt nem paposkodott, hagyományörzését nem ismerte föl. Máig színes népelete akkoriban még különösen gazdag lehetett. Tájszólása töretlenül szegedi. Egy napos tordai időzésünk alatt alkalmunk volt a dohánykertészet, földművelési eszközanyag és szokások köréből néhány adalékot összegyűjteni: a szegedi előzményekkel és analógiákkal minden megegyezik. Bőségesen jutalmazna a kiadós anyaggyűjtés.

A családnemek leginkább alsóvárosi és tápai eredetre vallanak:

Bába, Bálint, Bata, Belovai, Bēnák, Bite, Bodó, Bukosza, Csikos, Csiszár, Csonka, Csorba, Fürtön, Gyapjas, Katona, Kónya, Korom, Kószó, Lázár, Lippai, Madarász, Makra, Masa, Nacsa, Nagyiván, Ördög, Pakai, Rozsi, Rúzs, Szalma, Szekeres, Szeles, Szűcs, Talpai, Tápai, Vastag.
Kedvelt keresztnemek: *Zakariás, Illés, Simon, Apollónia, Ágota.*

A falu földrajzi neveiből a következőket sikerült megörökítenünk: *Kószó, Bilics, Kiss, Szélső, Tóth* utcák, amelyek nyilván a nagycsaládi település nyomait őrzik, továbbá *Susán, Hodály*.²⁶⁰

*

TÖRÖKBECSE, szerbül *Novi Bečej* virágzó bánáti mezőváros a Tisza partján, jelentős magyar lakossággal.

A középkorban vára van, amely egyideig Brankovics György szerb fejedelem birtoka. A helység a hódoltság idején sem enyészik el. Mint kamarai birtok, a Sisányi-család tulajdonába kerül (1782). Egyik sarjadékát Leiningen Károly, a későbbi aradi vértanú vette feleségül.

A földesúr a szerb lakosság mellé 1820-ban a szegedi tájról telepít a *Susán* városrészbe magyar gányókat, akiknek számát a közeli Borjasról betelepült szintén szegedi magyarok is gyarapították (1849).

A törökbecsei magyarság hagyományvilágáról még mindig csak annyit tudunk, amennyit Kálmány Lajosnak itteni rövid kápláncodása idején, viszontagságos körülmények között sikerült gyűjtenie. Életéből ismeretes, hogy Szentkláray Jenő plébános, a Temesköz kiváló történetírója, egyúttal személyes jóakarója mellett itt

²⁶⁰ Adatközlőink Katona Andrásné Balogh Ágota, Oláh Józsefné Katona Erzsébet, Sós József továbbá István Imre lelkész.

paposkodott Törökbecsén, amikor a püspöknél és tanfelügyelőnél följelentették, hogy az iskolás gyermekektől „sikamlós” verseket gyűjt.²⁶¹ A hajszában Rohonczy földesúr is résztvett. Kálmány nem kapott elégtételt, sőt Törökbecséről is áthelyezték. Így aztán a magyar balladaismeret örök kárára már nem tudta²⁶² följegyezni a *Kőműves Kelemen* temesközi népünk körében élő változatát.

Törökbecse és környéke megérdemelné, hogy hagyományvilágát kiadós interest-nikus kutatásokkal napvilágra derítsük.

*

TÖRÖKKANIZSA, régebben olykor *Újkanizsa*, szerbül *Novi Kneževac*, régi híres át-
kelőhely, a legszebb Tisza menti települések egyike. Középkori neve *Révkanizsa*. A *Törökkanizsa* név, mint Törökbecse, Töröktopolya nyilvánvalóan még abból az idő-
ből való megkülönböztetés a hasonló bácskai helyektől, amikor a bánátiak 1686—
1718 között még a félhold uralma alá tartoztak.

Első előfordulása: 1030 (?) *Canysa*. „Már a Gellért-legenda — írja²⁶³ Borovszky Samu — is szerepet jutat neki, Csanád vezér és Ajtony háborújának elbeszélése alkalmával. Szerinte, mikor Ajtony visszaverte Csanád első támadását, ennek hadai visszavonultak a kökényéri bokrokig, Szóregig és egész Kanizsáig. 1200 körül pedig Béla király névtelen jegyzője itt Kenesnánál hajóztatja át a Délvidék elfoglalására kiküldött Szoárd, Kadocsa és Bojta vezéreket.”

Kanizsa a középkorban virágzó mezőváros. Hosszú időközön át a Csákyak birtoka. A XV. század derekáról Borovszky Samunak pöriratokból sikerült összeállítania színmagyar lakosságának névsorát. 1489-ből három utcája ismeretes, a *Kép, Hálás, Hosszú* utca.

Még az 1557/58. évi defterek is magyar lakosságot örökítenek meg Kanizsán. Később elnéptelenedik, majd szerbek kezdenek letelepedni.

Mint már többször említettük, a kanizsai uradalmat az újvidéki Szerviczky Márk vásárolta meg a kamarától.

A vegyes ajkú: magyar — szerb Törökkanizsa magyarsága teljes egészében szegedi eredetű. Letelepedése nem egyszerre történt.

Nagyobb része a szomszédos *Budzsák* gányófaluból származik, amely még 1776-ban kamarai birtok volt. Erről külön szólunk. Budzsák ma tanyavilág.

Jozefova már összeépült Törökkanizsával, de kamarai birtokon hamarabb települt. 1817-ben kapott kiváltságlevelet. Magyar lakosságának eredetét pontosan még nem ismerjük, de zömében nyilván szintén Szegedről származott. Kálmány állítása szerint²⁶⁴ budzsáki népünkből ide is jöttek.

Az egykori *Firigyháza* telepes faluról, szegedi dohánykertészeiről külön szólunk. Amikor 1876-ban földesúri önkény következtében megszűnt, a lakossága Törökkanizsára húzódott.

Ezekből a szegedi elemekből tevődött össze Törökkanizsa magyar lakossága. A városka színes múltját, gazdag hagyományvilágát még alaposan föl kellene kutatni.

Dűlőneveit Pesty Frigyes helységnévtára számára a múlt század hatvanas éveiben összeállította valaki. Ezek nagyrészt szerb hangzású határnevek, Borovszky Samu közli is őket. Emellett egyik tanítványunk alkalmi gyűjtéséből itt a magyaro-

²⁶¹ Kálmány L., Népünk gyűjtésének sorsa vidéken. PN 1881, 75. sz.

²⁶² Kálmány II, 167.

²⁶³ *BorCsan.* II, 512. Adataink egy részét az innen Öszentivánra települt Berta Jánosné Kulcsár Genovéva szívességének köszönjük.

²⁶⁴ Kálmány III, XII.

kat közöljük: *Nagylapis, Kislapis, Sirina, Meggyes, Rét, Sánc, Kanál* (nyilván a kanális szóból), *Sziget, Torok, Përkusz, Kiserdő*.

Nem kell mondanunk, hogy a temesközi határnevek érdekesek a beható, kritikai vizsgálatra.

*

TÖRÖKTOPOLYA falu Nagykikinda közelében. Régebben a beodrai uradalomhoz tartozott, amelynek birtokszerzője Karácsonyi Bogdán volt (1781). A vízjárta terület ármentesítésével 1790 táján alapította Topolya községet, amely a bácskaitól való megkülönböztetésül a *Töröktopolya* hivatalos nevet kapta.²⁶⁵ Szerbül *Banatska Topola*.

A falut szegedi gányók és németek lakták. Újabb nyelvi megoszlásáról nincsenek ismereteink.

Népélete teljességgel föltáratlan. A múlt század derekán a templomban egyesek jelenéseket véltek látni.²⁶⁶ Ennek a szegedi ponyvairadalomban is nyoma van, ami az itteni népnek az anyavárossal való egykorú eleven kapcsolataira is rávilágít.

*

UDVARNOK, németül, illetőleg szerbül *Rogendorf*, vegyes ajkú falucska Béga-szetgyörgy szomszédságában. Két települési egységből áll. Ezek: *Szőllősudvarnok* és *Törzsudvarnok*. Bolgár (és régebben német) kisebbsége együtt él a magyar többséggel, amely Szeged vidéki és csanádi katolikus magyarokból 1825 után települt Petrovics József akkori birtokán.²⁶⁷ Népéletéről — sajnos — nincsenek adataink.

*

UDVARSZÁLLÁS, hivatalos szerb nevén *Dobričevo* Karas völgyi falucska magyar többsége a legdélibb szegedi kirajzás. Megtelepülésének körülményei nem ismeretesek, néprajzi sajátosságairól is egy puszta híradáson²⁶⁸ kívül nem tudunk.

*

ÚJFALU, régebbi hivatalos nevén *Torontálújfalú*, szerbül *Krivabara* a Berzava mentén, *Nagygáj* szomszédságában virágzó magyar kisközség.

Eredetileg kamarai pusztá, majd a Bedekovich-család birtoka, amely 1842-ben a szegedi gyökérzetű Szajánból és Bikácsról 78 gányófamiliát telepített ide.²⁶⁹

Újfalú hagyományvilága még feltárássra vár.

*

ÚJKÍGYÓS, régi iratokban *Dohányoskígyós*, békési falu, amely szinte teljes egészében Szeged szerteszóródott dohánykertész népéből települt.²⁷⁰ Pecsettjén máig dohánylevél látható.

A mai falut Wenckheim József Antal gróf 1816-ban alapította.²⁷¹ Minden család haszonbérbe 1 numerus földet kapott, amely 27 kisholdból (1100 négyszögöl): 5 hold

²⁶⁵ Torontál mon. 132.

²⁶⁶ A „jelenésre” más helyen még visszatérünk.

²⁶⁷ *Szentkláray J.*, Plébániák 331.

²⁶⁸ *Börcsök E.*, Magyar nóta, magyar tánc. Kalangya 1936. 412.

²⁶⁹ *Schematismus* 1900, 259; *Kálmány II*, XIII.

²⁷⁰ *Zsótér J.*, Jubileumi Emlékkönyv Újkígyós község megalapításának évfordulójára. 1815—1965. Újkígyós 1965. Néprajzi ismereteinket alig gyarapítja.

²⁷¹ *Scherer F.*, Békés vármegye társadalma. Gyula 1941, 15.

belsősegből, 17 hold külsősegből, 5 hold legelőből állott. Évenként és holdanként 5 forint és 1 bécsimázsa dohány volt a bér. A bérlet 40 évre, majd újabb 30 évre szólt. Ennek leteltével 1884-ben a haszonbéres község váltságsszerződést kötött az uradalommal. A nép 200 numerus, összesen 1942 hold, 721 négyszögöl terület örökföldhöz jutott, holdanként 190 és 180 forintért. Ezt jelzálogkölcson alakjában törlesztette. Hogy e kötelezettségének a falu népe könnyebben megfelelhessen, kapott az uradalomtól 4000 hold szántóföldet és legelőt, évenként és holdanként átlag 12 forint bér mellett. Ez volt újkígyósi öregek szerint a *kötőfék*, amellyel az uraság magához ragasztotta a falu szegényparasztságát. A lakosság évről-évre feles, a legszegényebbje harmados földet is kapott az uraságtól.

Újkígyós ö-ző nyelvjárássziget, amelyet a beható e-ző békési népnyelv csak igen halványan tudott színezní. A falubeliek között, családban az ősi szegedi tájszó-lás töretlenül zeng. Ez a besugárzás Újkígyós szigethelyzetével függ össze. A hasonló fekvésű Csanádapácát leszámítva, egyiküknek sincs már közvetlen földrajzi kapcsolata a szegedi anyanyelvvel, mert vagy é-ző magyarokkal, vagy szlovákokkal vannak szomszédságban. Ehhez a zártáshoz még katolikus vallásuk is hozzájárul a környék református és evangélikus magyarságával, illetőleg szlovák népével szemben. Miután parasztságunkat a legújabb évtizedekig a vallási téren is érvényesülő endogámia jellemezte, ez Újkígyós esetében annyit jelentett, hogy csak a szomszédos katolikus hitű, hasonlóan ö-ző Csanádapáca, vagy a szintén szomszédos, de csak szórványosan szegedi gyökérzetű Medgyesbodzás jöhetett házasságnál szóba. Az innen hozott asszonyok azonban megfigyelésünk szerint idősebb korukra teljesen átvették újkígyósi környezetük ö-ző nyelvét.

Itt említjük meg, hogy újkígyósiakból települt a Romániához tartozó *Simonyifalva* (Satul-Nou) népének jelentős része (1883). Tartották is velük egészen 1918-ig a rokonsági és házassági kapcsolatokat, búcsúra összejártak.

A helybeli egyházi anyakönyvek nyomán bemutatjuk Újkígyós szegedi, illetőleg Szeged környéki, de szintén ö-ző falukból: Tápéról, Algyőről, Csanytelekről, Mindszentről származó családait:

Agócs, Apró, Bába, Bacs, Bali, Bálint, Báló, Batki, Becsei, Belsőai, Bodó, Boldog, Bozó, Bozóki, Bózsó, Búvár, Búza, Csányi, Csókási, Csonka, Csóti, Dőák, Domokos, Dudás, Dunai, Faragó, Farkas, Fodor, Forgó, Fődi, Gődó, Gőra, Grőguss, Győrfi, Hajnal, Hegedős, Hődi, Huszka, Kálmán, Kántor, Kása, Király, Kocsis, Kőnya, Kőrsősi, Lippai, Lőrinc, Madarász, Makra, Masa, Márton, Miklós, Mojzes, Mucsi, Nacs, Nyári, Ökrősi, Pálfi, Prágai, Rác, Révész, Rozsnyai, Rőzsa, Sándor, Sőpos, Sőli, Szakáll, Szántó, Szőll, Szőcs, Terhős, Urbán, Vőtrő, Vincze, Virág, Zsőtér.

Feltőnő a keresztnevek megválasztásában, régi hagyományaiban a szokatlan bibliai és szent nevek szeretete, ami a születés napjának szentkultuszára mutat és archaikus katolikus hagyomány, amint a palócoknál, székelyeknél, Szeged népénél is régebben általános volt. Ilyen keresztnevek:

Ábrahám, Illés, Rafél (> Rafael), *Lázár, Rókus, Bőrgyus* (< Brigitta), *Rőgyőna* (< Regina), *Emer* (< Emerencia, Szőz Mária nagyanyja), *Apollőnia*. Különös figyelmet érdemel az *Illés* keresztnev, ugyanis Illés prófétát a szegedi dohánykertészek védőszentjőkként tisztelték. Rafael arkangyal névkultusza a kertész-nép hőskorát, vándorlásait idézi föl, amikor jártukban-keltőukben az őtonjárók őltalmára, Tőbiás őti-társára, Rafaelra hagyták magukat. *Rőkus* hitvallő neve a XVIII. század pestis-, továbbá a XIX. század elejének kolerajárványait idézi. Már az őjszűlőttet az ő őltalma alá helyezték. Hasonló megfontolások alapján választották leánygyermekek számára a *Rozália* nevet.²⁷²

²⁷² *Bálint S., Adatok Újkígyós népéletéhez. Néprajzi Dolgozatok 4. Szeged 1960.*

A múlt század végéről emlegetik Tóth Erzsike helybéli lány Mária-látását. Erről a búcsújáró hagyományoknál emlékezünk meg.

Ami a folklórt illeti, az újkígyósi profán népköltészetnek egészen napjainkig egyetlen tudunkkal felgyűjtött, illetőleg közzétett emléke az a Locskay Józseftől kifogástalan nyelvjárási hűséggel följegyzett mese,²⁷³ amelyben a más hőstetteivel dicsekvő szélhámos alól kiugrálnak a párnák. Ez mint ismeretes, ősi, mesekincsünkben nem sokszor szereplő keleti mesemotívum. Nyilvánvaló, hogy mint minden más, Szeged népéből sarjadzott dohánykertész falunak, Újkígyósnak is színes mesehagyománya lehetett. A dohány fűzésének, válogatásának egyhangú, unalmas munkája közben jól esett a mesehallgatás. A jó mesemondót meg is jutalmazták. Örökre sajnálhatjuk, hogy a szegedi táj gyűjtő klasszikusának, egy ideig a szomszédos Apácán élő Kálmány Lajosnak figyelme nem terjedt ki a rokon falura, Újkígyósra. Igaz, hogy ez már a váradi egyházmegyéhez tartozik.

Igen értékes Krupa András balladagyűjtése.²⁷⁴ Ismeretes, hogy a középkori gyökerezű *gergelyjárás* diákhagyományait leginkább Dunántúl és a palóc Felvidék őrizte meg. A múlt századból vannak azonban adataink Hódmezővásárhelyről, továbbá Kálmány leírásában Apácáról, Lócskay följegyzésében pedig Újkígyósról is. Lehetséges, hogy a szegedi tájon máshol föl nem tárt szokás még az anyavárosból, Szegedről származik, amelynek ősi soron virágzott a diákélete. Így a diákság egyik patrónusának, Gergely pápának tisztelete sem volt nyilván ismeretlen. Föltehető azonban az is, hogy valami régi iskolamester plántálhatta a gergelyjárást a két falu hagyományvilágába, amely a terménygazdagság korában a tanítóknak is hasznót hajtott, mert a gyerekeknek adott természetbeli ajándék (liszt, szalonna, bab, tojás) a mestert illette.

Láttuk, hogy Újkígyós eredetileg gányófalu volt. Az első dohánykertész telepes családok a délvidéki nagytájon, az akkoriban, tehát a múlt század elején kialakult föltételek értelmében itt is kaptak 1—1 numerus földet. Erről már szoltunk is. A numerus belsőségén volt régebben a ház, továbbá a dohányföld. Ez a közelség tette lehetővé a gondos művelést. Az Újkígyósi *örökváltakozás*, vagyis az urasági bérföldek megváltása, megvásárlása 1884-ben történt húsz éves törlesztéssel. Újkígyóson, mint egyéb szegedi eredetű, temesközi gányófalukban is, hatalmas porták vannak. Az *örögfalu* párhuzamos utcáinak lakóházai sokszor több száz méter távolságra fekszenek egymástól.

Sajátos újkígyósi népi közigazgatási intézmény volt a dohánycsempészetnek, a *napnyugati bölcsek* mesterkedésének megakadályozására, illetőleg a helybeli dohány jóhírének megőrzésére a *patrulkapitányság*, amely 1888-ban jött létre. Az aradi dohánydirekciónak ugyanis nem akarta átvenni a termést, mert minőségi hanyatlást és silány fajtaikkal való keverést tapasztalt. Két lovas gazda fölváltva éjjeli őrizetet tartott, amely szabályozta a fiatalok éjszakai mulatozásait. A csempészetet ugyanis fiatalok követték el, apjuk háta mögött, hogy elég pénzüket legyen szórakozásra. Később született meg az állandó patrulsszolgálat, amely egészen a második világháború kitöréséig fennállott. A négy nagy utcán, vagyis a *Kis, Öreg, Templom, Hosszú* utcákon minden éjjel két-két ember teljesített szolgálatot bottal fölfegyverkezve. Ez a *patrulbot* ásonyélhez hasonlított, csak valamivel nehezebb volt és a vége be volt vasalva. Tartózsineg volt rákötve, ennél fogva puskaszerűen vállra lehetett venni. Mind a négy utcának volt egy patrulkapitánya, akinél este a szolgálattevő soron következő gazdának jelentkezni kellett. Hajnalban tovább adták a szomszédoknak a patrulbotot. Lehetséges, hogy ezt az intézményt az anyaváros utca kapitányságának hagyományai ihlették.

²⁷³ *Locskay I.*, A kánai menyegző. A két testvér. Nyr. 1875, 89, 231.

²⁷⁴ *Krupa A.*, Újkígyósi népballadák. Békési Élet 1974, 449.

A falu határrészei: *Epörjes, Halas, Szabadka, Korozsma*, (valamikor egyik Wenckheim gróf kapta keresztelői ajándékba keresztapjától, Almássy gróftól).

A volt Wenckheim-uradalom *Ókígyós* néven emlegetett majorja 1950-ben *Szabadkígyós* néven önálló község lett. Népe szinte teljes egészében Újkígyós szegedi gyökérzetű családjaiból: egykori béresekből, zsellérekéből került ki. Hagyományvilága, ő-zó tájszólása egyezik az anyafaluéval.

Sajátságos, hogy a szegedi táj parasztházaira annyira jellemző napsugaras házvégdíszítéssel Újkígyóson nem találkozunk, bár a közeli Orosházán, Csanádapácán is még előfordul. Ennek nyilván az a magyarázata, hogy Újkígyós már messze esik és elszigetelődött a szegedi szülőföldről. Apácának kapcsolatai később szakadtak meg az anyavárossal, az orosházi napsugarakat pedig a szegedi gyökérzetű falukkal, így Földeákkal, Apácával való földrajzi közelség magyarázhatja.

*

ÚJSZENTIVÁN Szőreg és Ószentiván közötti vegyesajkú falu, hajdani vízjárta területen. Kiterjedése 1967-ben 2688 katasztrális hold, lakosainak száma 1200. Ennek jó fele szegedi eredetű.

Már a középkorban virágzik: 1411. *Zenth Iwan*. Ebben az esztendőben a falu és Szeged között határvillongás támadt. Az egyezség szerint határdombokat emelnek a *Csilye* mocsár mentén.

A falu csak a török idők végén enyészik el, lakossága addig mindig magyar. A XVIII. század elején pusztaság, de 1746-ban szerbekkel telepítik újjá, de akkor még a mai Ószentiván (Tiszasziget) területén. 1783-ban a Királyi Kamarától Szeged városa veszi bérbe, amikor a szerb lakosság a mai Újszentivánra, voltaképpen a középkori Szentiván helyére költözött át.²⁷⁵

A falu rajnai frank eredetű, jómódú németsege a múlt század derekán Ócsanádrról jött ide, és különösen az istállózó jószág tartással mutatott példát a környéknek. Itt szerzett birtokot a szintén ócsanádi eredetű Nátly József (1801—1871), a szegedi táj néprajzi kutatásának egyik nagyérdemű úttörője.

A Szegedről kirajzott gányó, illetőleg bérlő, cselédsorban élő magyarság volt hosszú időn át a falu legszegényebb rétege. Ezek: *Bába, Bálint, Bodó, Csóti, Gëra, Gyuris* (Dorozsma), *Horesnyi* (Szőreg), *Jerney, Juhász, Kabók, Kazi, Kendörösi, Kéri, Magyar, Nacsa, Nagymihály, Ördög, Szekeres, Vecsörnyés* és mások.

Újszentivánnak szinten napjainkig szigorú endogámiában, majdnem törzsi zárt-ságban élő lakossága, három népe, népélete a szűkebb szegedi tájnak egyik legismeretlenebb tartománya. A németek és szerbek megfogyatkozásával már alighanem csak töredékeket tudna belőle megmenteni az interetnikus látókörű kutatás.

*

ÜLLÉS a régi dorozsmai határban keletkezett tanyaközség (1950). Határa 1967-ben 8661 katasztrális hold, lakossága 3329. Ennek legalább harmada alsótanyai származék.

Története visszanyúlik a középkorba, de nem azonos Ellésmonostorával, mert ez Csongrád mezőváros szomszédságában állott.²⁷⁶ A két helynév azonban ugyanaz: az *Achilles* keresztnév elmagyarosodott alakja, így személynévi eredetű, az első birtokos neve után.

²⁷⁵ BorCsan. II, 554.

²⁷⁶ Györffy Gy., I, 895.

A XV. században a kun pusztákhoz tartozott, de Szeged polgárainak is joguk volt legeltetni rajta. A hódoltság idején is *Üllös* néven a Városnak a *szent királyoktól adott nemes földjei* között emlegetik a régi szegedi följegyzések.²⁷⁷ A kun puszták porében azonban elvesztettük.

A múlt század végén a dorozsmai pusztákat szegedi mintára felszántják, parcelázzák. *Göböljárás*, majd *Árpádközpont* néven tanyaközponttá válik. Szóbakerült a *Karamérges* elnevezés is.²⁷⁸ Legújabbban — helyesen — ősi nevét nyerte vissza. Határában napjainkban földgázt tártak föl. Az iparosodás társadalmi és települési hatásairól itt még korai volna beszélni.

A járások feltörésével a dorozsmai Jerney és a szegedi Wolf család telepített itt szegedi példára hatalmas szőlőbirtokot. Főleg az utóbbinak országos híre volt. Ez a település kibontakozására, a kisparaszti szőlőkultúra fejlődésére nagy hatással volt. A példakép Királyhalom és Pusztamérges. Lakóinak mintegy harmadrésze a mi zá-kányi, domaszéki, csorvai népünk.

Üllés szegedi földről települt családjai többek között: *Bigors, Dobó, Engi, Fodor, Géra, Hódi, Jakus, Kádár-Németh, Koihencz, Lasancz, Ónozó, Ördög, Papdi, Parragi, Süveg, Szekeres, Tanács, Vétró*.

Üllés tanyavilágában tanított a törzsökös szegedi családból származó Fontos Sándor festőművész. Képeit a táj világa állandóan ihleti.

*

ÜRMÉNYHÁZA, szerb nevén *Jermenovci*, a kiszáradt Versec-alibunári mocsár sík területén települt, Ürményi Ferenc temesvári kincstári jószágigazgató kezdeményezésére (1817). Innen a neve.²⁷⁹ Itteniek ajkán *Örmiháza, Örménháza*.

Egy helyi monda így adja elő a falu alapítását: Szögedében táncon volt egy nemes. Egy grófkisasszonnyal akart táncolni, de ez nem ment el vele. A nemes dühében szétvágta a kardjával a kisasszony fejét. Még akkor éjszaka idemenekült. Itt még akkor nem volt sem vonat, sem törvény: a nemes is az első alapítók közé tartozott, akik között sok szökött jobbágy, bajbajutott nemes is akadt.

Kétségtelen, hogy római katolikus magyar lakossága első szedett-vedett rajként Kiskunmajsa, Apátfalva helységekből, továbbá Rákospusztáról települt. 1844-ben még mintegy 100 dohánytermesztő, szegedi gyökérzetű család jött ide. Numerusként mindegyik 16 hold földet kapott.

A falu népe eleinte csak gabonát termelt, a második telepítés során viszont a dohánytermesztés bontakozott ki. A kincstár a termésből előbb dézsmát szedett, majd a lakosok mint harmados, később mint feles dohánykertészek numerusonként 26 forint haszonbér mellett bírták földjeiket. Kötelezték azonban magukat arra, hogy 4 holdon dohányt termesztjenek. Nevezetes volt a jószágtartás is, a pásztorok Rózsa Sándorral is jóban voltak: talán még szegedi ismeretség révén.

A szabadságharc idején a falunak már 1192 lakosa volt. 48 szeptemberében a falut a grancsárok porig égették. A nép elmenekült, és csak 1849 pünkösdjén részben tért vissza. Világos után állítólag Rózsa Sándor is itt, falubeli cimborái között húzta meg magát.

Nyomorúsága miatt a falu kénytelen volt földjét három esztendőre a szomszédos községeknek feléből kiadni. Kincstári segéllyel épült újjá 1854-ben. Temploma a szegedi táj Keddasszonyát, Szent Annát tiszteli védőszentül.

²⁷⁷ Reizner IV, 200.

²⁷⁸ Sztriha K. Dorozsma 150.

²⁷⁹ Milleker B., Ürményháza története. 1817—1906. Versec 1906.

1873-ban lehetővé válik, hogy a lakosság a falu határát örökáron megváltsa a kincstártól. Ez 1880-ban be is következett, a nép a váltságösszeg kiegyenlítésére 20 és fél év alatt kötelezte magát.

1888 nyarán nagy jégverés dült a falu határában. Ezért Sárlos Boldogasszony napját fogadott ünnepnek nyilvánították. Megfogadták, hogy abban az évben nem lesz tánc a faluban, csak a templomba járnak. A lányok és legények túl akartak az öregek eszén járni, és kint a pusztában készültek mulatni: csendőrök oszlatták szét őket. Ekkor határozták el azt is, hogy minden halottat abban a faluban kell eltemetni, ahova születésénél fogva tartozik.

Sajnos, Űrményháza népeletéről semmit nem tudunk. Katona Jozefina kéziratos dolgozatában azt állítja, hogy a falu nem beszél ö-ző tájszólásban.²⁸⁰ A kérdés véleményünk szerint még vizsgálatra szorul.

Legújabbán gazdag naftamezőkre bukkantak a határban.

*

VALKÁNY, románul szintén *Valcani*, bánáti vegyesajkú falú, amely már a középkorban virágzott *Külvalkány* és *Végvalkány* néven, egymásnak szomszédságában. A hódoltság alatt sem néptelenedett el egészen. 1736-ban a temesvári katonai kormányzat románokat telepít rá. 1781-ben Batthyány Ignác erdélyi püspök megvásárolta a kamarától az óbébai uradalmat, amelyhez többek között Valkány falu is tartozott. Szegedi eredetű gányó kisebbsége ezután került ide. Máig a mi tájszólásunkat beszél.²⁸¹

*

VÉRICA, szerbül *Vrbica*, Feketető mellett, Jugoszláviában elterülő falucska, mely a múlt század helynévmagyarosító törekvései során a hivatalos *Egyházaskér* nevet kapta (1888). Ez a középkori eredetű, hódoltság alatt elpusztult falu azonban a mai Verbicától elég messzire, legalább 20 km távolságra esett.²⁸²

A Marczibányi-uradalom 1785-ben 94, 1789-ben pedig 41 szegedi dohánykertész családot telepített ide. Kálmány Lajos csókai anyakönyvi vizsgálatok alapján úgy találta,²⁸³ hogy Verbicának a múlt század végén — közvetlenül vagy közvetve — 99 szegedi eredetű családja volt, 17 pedig más törzsekből származott. A mi népünk-ből való:

Ambrus, Ágoston, Balogh, Barát, Bálint, Bénák, Berta, Borbély, Csanádi, Csorba, Csúri, Dékány, Dömösi, Fazekas, Fekete, Feró, Gácsér, Géra, Göbolyös, Hódi, Kapitány, Kasza, Kendörösi, Kocsis, Kormányos, Lakatos, Lengyel, Masa, Molnár, Pataki, Szekeres, Szemerédi, Sziráki, Szirovicza, Türi, Újvári, Vastag, Visnyei, Zsíros stb.

A mai falu részei: *Alvég, Kisgyöp, Illancs* (= a falu legszegényebb része), *Makai sor* (= néhány makai család telepítette).

Verbica kivételes jelentőségű néprajzi dokumentuma *Borbély Mihálynak* meseanyaga, Kálmány Lajos gyűjtése, amelyet azonban megfelelőbb helyen méltatunk.

*

²⁸⁰ Katona J., Űrményháza története. 1956 [kéziratos szakdolgozat az újvidéki egyetem magyar tanszékén].

²⁸¹ BorCsan. II, 616, *Vöő*.

²⁸² BorCsan. II, 64.

²⁸³ Kálmány II, XV.

VERBOVICASZIGET, olykor *Verbői sziget* Batthyány Ignác püspöktől, a bébi uradalom birtokosától 1785-ben szegedi gányókból alapított kertészség. A szabadságharc viharaiiban elpusztult, nem támadt föl többé. Emlékezetét Törökkanizsától északkeletre a *Vérbapuszta* őrzi.

*

VÖRÖSCSÁRDA Oroszlámos és Törökkanizsa közötti, apró útmenti település, amelynek lakossága teljes egészében Szeged gányó népéből sarjadt. Vass Pál utalásán²⁸⁴ túl mást nem tudunk, egyéb források nem emlékeznek meg róla. Máig szegedi anyanyelvén beszél. Romániához tartozik.

*

VRÁNYOVA, milleniumi magyar nevén *Aracs*, szerbül *Vranjevo* vegyes ajkú falu Törökbecse tőszomszédságában. A híres aracsi templomrom kissé odébb van, Beodra közelében.

A helységről való ismereteink csak a XVIII. századdal kezdődnek. A kamara egy társulatnak marhalegelőül adja bérbe. A szerb pásztorok kis településüknek a *Vranova* (Varjas) nevet adták. A közvetlen környék hódoltsági magyar faluinak maradványai: *Morotva*, *Somogy*, *Vincai*, *Szentkirály* még megérték ezt az időszakot.

A falu később határőrségi század székhelye, amely 1752-ben bácskai szerb granicsárokkal is gyarapodott. 1774-ben mezőváros lett, és kincstári határát az itteni szerb lakosság hasznélvezetben bírta: az egyes házak, háznépek között eleinte évről-évre, majd három évenként felosztották. Magyar nem részesülhetett e földekből.

Torontál megye visszaállításával (1779) megváltozott a helyzet, mert a Törökbecsén birtokos Sissányi-család istápolásával Vrányova katolikus magyar lakossága „főképpen 1820—1840 között — írja²⁸⁵ Szentkláray Jenő — Szeged vidéki, bácskai és marosi magyar napszámos és iparos, jelesen hajóács és molnár néppel folyvást gyarapodott.” Ugyanis 1860 tájáig Törökbecse gazdag és virágzó középpontja volt a bánáti gabonakereskedelemnek, és ez jó megélhetést adott nemcsak a saját, hanem Vrányova dolgos magyar népének is. Csatlakoztak hozzájuk a szomszédos Törökbecse, továbbá a feloszlátott Akács, Borjas szegedi gyökérezetű magyar népéből is.

Népéletéről, hagyományvilágáról — sajnos — alig tudunk valamit.

*

ZÁKÁNYSZÉK, népünk nyelvén *Zákány* a Város régi domaszéki, mórachalmi és csorvai kapitányságainak összefüggő, határos részeiből alakult tanyaközség (1950), amelynek névadójáról, a középkori Zákány-családról több helyen is szólunk. Határa 1960-ban 11 609 hold, lélekszáma 3385. A mai település magja az 1840-ben *Zabosfa* — régi térképeken *Zabosfája* — határrészben keletkezett *Lengyel-kápolna*. Nevét Kapitány Istvánné Lengyel Jozefa alsóvárosi tanítónőtől kapta. Az ő költségén épült ez a Szentháromság tiszteletére szentelt kápolna. Az előtte álló kőkeresztet még 1840-ben tutajon szállították Radnáról. A kápolnának Alsótanya vallásos életében úttörő jelentősége volt. Hosszú időközön át vasárnapokon itt misézett a piarista Tóth János, tanyai népoktatásunk nagyérdemű apostola.²⁸⁶

²⁸⁴ Vass P., A gyarmatosító Szeged 8.

²⁸⁵ Szentkláray J., Plébániák 241.

²⁸⁶ Szeged-Alsótanyai Lengyel-kápolna Évkönyve. 1907—1912. Szeged, 1913.

Zákányszék lakosságának túlnyomó része alsóvárosi eredetű:

Ábrahám, Bába, Babarcsi, Bajorics, Bálint, Bata, Bēnák, Bērnáth, Bērta, Bēzdán, Biczók, Bigors [kiejtve: Bigócs. Az ős egy ittragadt felvidéki szlovák ember], Bite, Bóka, Borbás, Bózsó, Börösök, Buborék, Csamangó, Csányi, Császár, Császár, Csóti-Gyapjas, Csúcs, Daka, Dobó, Dóczy, Dudás (Dorozsma), Dücső, Engi, Faragó, Farkas, Fábián, Felhő, Fehér, Fodor, Forgó, Földi, Frank, Fürtőn, Gárgyán, Géra, Grégus, Gyuris (Dorozsma), Hegedűs, Herédi (Horgos), Hódi, Högyösi, Huszta, Ilia (Tápé), Illés, Jakus, Jójárt, Juhász, Kálmán, Kalmár, Kása, Katona, Kazi, Kiri, Kisguczi, Kismárton, Kispétör, Kocsis-Savanya, Kónya, Kószó, Kothencz, Kotogány, Kovács-Tanács, Lasancz, Lázár, Lengyel, Lovászi, Makra, Márki, Márton, Masa, Móra, Mózes, Mulati, Nacsa, Nagygyörgy, Nagymihály, Négyókrú, Némöth, Nógrádi, Nyári, Oltványi, Ónozó, Ótött, Ókrös, Ördögh, Palotás, Pap, Papdi, Pipicz, Puskás, Rácz, Rozsi, Savanya, Sebők, Simon-Jójárt, Sója, Sutús, Száraz, Szekeres, Szél, Szélpál, Tanács, Tandari, Terhős, Vas, Vecsörnyés, Vér, Visnyei, Wolford, Vőneki, Zádori, (Dorozsma), Zombori.

Zákány népeletéről a múlt század legvégén nem kisebb ember, mint Herman Ottó készített jegyzeteket.

Kiadatlan útinaplójában²⁸⁷ e sorokat írja: „Nagyon érdemes dolog volna valamely érintetlenebb tanyán egy évet eltölteni s az életet apróra megfigyelni: ősi vonatkozású dolog akadna akárhány.”

Herman 1899 őszén Szegeden megtekintett egy kiállítást, ami nem elégtette ki. Hogy útjának mégis legyen valami tudományos haszna, egyik jóembere, Vőneki Pál alsóvárosi talicskakészítő közbenjárásával kijutott Pálffy Antal tanyai kapitány zákányi tanyájába.

Naplójában a házrészek megnevezésével megörökíti a tanya alaprajzát, hozzáfűzve: „igazi az én házam, az én váram.” Az ajtó belsején szögre akasztva ősi szerszámot talál: egy darab lófarkat, amelyben fésű volt belévágva, tehát nemcsak tartó, hanem tisztogató eszköz is. Hozzáteszi, hogy ez a szerszám a XIX. század első felében még köznemesek házában is dívott.

Azután körülkerüli a tanyát, megtekinti a szérűskertet, a polyvás sárral tapasztott, fehérre meszelt vermet, a kunyhószerű polyvást, a ház alakú rakásban rakott és kímélés céljából betapasztott vályogot, távolabb a konyhakertet, legelőt. Ez nyilván semlyék volt.

„A határ közelében — írja — áll a magas szélmalom, tova a szőlő és a szántó-föld. Szóval a tanyás úr a maga földjén és uralkodó a házában is. Valóságos király, akarata előtt meghajlik minden. . . . Ez a helyzet fejleszti ki az alföldi tanyásgazdában az erős önértetet, amely sokszor a gögig ér föl.”

A napló még szól az állatállományról, a szekérről, följegyez továbbá tájszavakat is.

Kár, hogy Herman csak a szándéknál maradt, tervezett műve Szeged akkori tanyavilágának klasszikus emléke lenne.

*

ZICHYFALVA szerb hivatalos nevén *Mariolana*, a környék népnyelvein *Morminc*. Csekély magyar kisebbsége állítólag szegedi sarjadékokból került ki,²⁸⁸ akiket nyilván a birtokos Karátszonyi-család telepített a múlt század első felében. A falu népeletéről nincsenek adataink.

*

ZIMÁNDKÖZ. Román neve *Zimanducz*. Arad megyei magyar falu. Amikor a jó-részt szegedi eredetű gányókból Wodianer Sámuel nagykereskedő által telepített

²⁸⁷ Madarassy L., Herman Ottó látogatása a szegedi Pálffy-tanyán. Budapest 1935.

²⁸⁸ Reizner J., Szeged és Délmagyarország 14.

Bánkút (1843) a mostoha körülmények folytán feloszlott, népének egy része Nagymarásra ment, más része Zimánd kamarai pusztán új falut alapított.

*

ZSANA Halas városának hajdani pusztája, a *szögedi föld* közvetlen szomszédságában, amelyet juhászaink már régóta legeltettek.

Tanyásodása a tagosítás után kezdődik. A halasi birtokosok itteni felparcellázott, illetőleg eladó földjeit a mi alsótanyai kisparasztaink vásárolták meg. Velük kezdődött Zsana földművelése, szőlő- és gyümölcskultúrájának kibontakozása. Emlékeztetünk itt arra, amit Halas jellemzésénél általánosabban már elmondottunk.

Zsana 1949-ben tanyaközséggé alakult. Egyesült vele a szomszédos *Eresztő*, továbbá *Balota* és *Tajó* kisebb, határos része. Valamennyi Halas város pusztája volt, majd a tagosítás után itt is szegedi szegényparasztok vertek gyökeret.

A zsana-i tanyák szegedi származású családjai a halasi katolikus egyház anyakönyvei nyomán:

Csala, Csontos (Felsőváros), *Csóti, Engi, Felhő, Huszta, Jójárt, Juhász, Kazi, Kószó, Lovászi Meszes, Papp, Paplógó, Rabi, Rutai, Savanya, Sebők, Süli, Szécsi, Szekeres, Szögedi, Tanács, Tandari, Tóth, Visnyei*.

A régi Eresztő szegedi sarjadékai: *Ábrahám, Ábrahám-Nagyi, Bakos* (Felsőtanya), *Bata, Böröcsők, Fekete, Fodor, Földi, Gárgyán, Hegedüs-Bite, Kiss, Lasancz, Lovászi, Nacsa, Németh* (Felsőtanya), *Papp, Rácz, Sánta, Szekeres, Szécsi, Szögedi, Szűcs, Urbán, Vecsörnyes*.

A kikerekített Zsana tanyaközség területe 1960-ban 15,354 hold, lélekszáma 2,098.

*

ZSOMBÓ, öregek ajkán *Forrózsombó*, régi dorozsmai pusztá, amely a múlt század utolsó évtizedeiben, a tagosítás után kezdett tanyásodni. ²⁸⁹ 1950-ben a szatymazi, tehát a szegedi földhöz tartozó *Márták* határrész hozzácsatolásával önálló tanyaközséggé alakult. Egyéb részei: *Lápastó, Ménősfárás, Bábadülő*. Területe 1967-ben 4672 katasztrális hold, lélekszáma 2114. A hely első írásbeli említése: 1717. *Forró Somboja*. Ekkor még Szeged városának birtoka.

Lakosságának nagyobb része kirajzott dorozsmai, azonban szép számmal, jó harmadrészben élnek itt áthúzódomaszéki, de főleg szatymazi, őszeszéki szegényparaszt családok: *Auer, Bartucz, Bába, Becsei, Bukusza, Dékány, Faragó, Gémes, Hegedüs, Juhász, Kakuszi, Kása, Kispéter, Lippai, Márta, Nagygyörgy, Ónozó, Szilasi, Tápai, Tombácz, Tömösvári, Újvári, Vétró*. Ezeknek életformája, ö-ző tájszólása, munkatechnikája (paprika, gyümölcs, szőlő) döntő hatással van a honosabb kiskun atyafiakra. Az összeházasodások során lassan-lassan a szegedi fél nyelve válik uralkodóvá.

A *zsombó* szegedi tájszó, a *zsombék* alakváltozata, és vízenyős, környezetből felbukkanó homoki földrészt jelent.

A falu keleti részén terül el a mintegy 30 holdas, múlt század elején telepített, gazdag flórájú *Zsombói erdő*, szélén a Szeged-majmai út mentén a sokat emlegetett *Zsombói csárda*. Írott forrásokban először 1742-ben történik róla említés. A helyi hagyomány erősen állítja, hogy Rúza Sándor igen szeretett benne mulatni.

Zsombón élt gyermekségétől fogva haláláig az őszeszéki származású Tombácz János (1901—1974), a szegedi nagytájnak a verbicai Borbély Mihály mellett legnagyobb ismert mesemondója, a népművészet mestere, akiről méltóképpen más helyen szólunk.

²⁸⁹ Néhány általánosság *Sztriha K.*, Dorozsma 158.